

מדרש אגדה

ספר שמות

עיצוב זהבה גרליץ

על פי מהדורת שלמה באבער

וינה תרנ"ד

אתר דעת

תשע"ז

פרשת משפטים	45	פרשת שמות	3
פרק כא	45	פרק א	3
פרק כב	49	פרק ב	8
פרק כג	53	פרק ג	14
פרק כד	58	פרק ד	16
פרשת תרומה	59	פרק ה	20
פרק כה	59	פרשת וארא	22
פרק כו	62	פרק ו	22
פרק כז	64	פרק ז	23
פרשת תצוה	67	פרק ח	24
פרק כח	69	פרק ט	26
פרק כט	70	פרשת בא	27
פרק ל	72	פרק י	27
פרשת כי תשא	72	פרק יא	28
פרק לא	75	פרק יב	29
פרק לב	76	פרשת בשלח	31
פרק לג	79	פרק יג	31
פרק לד	81	פרק יד	32
פרשת ויקהל	82	פרק טו	34
פרק לה	82	פרק טז	36
פרשת פקודי	85	פרק יז	37
פרק לח	85	פרשת יתרו	38
פרקלט	87	פרק יח	38
פרק מ	87	פרק יט	40
		פרק כ	42

פרשת שמות

פרק א

[א] ואלה שמות. רבי אבהו בשם ר' [יוסי בן] זמרא אמר: כל מקום שנאמר: אלה פסל את הראשונים, וכל מקום שנאמר ואלה מוסיף על הראשונים, אלה תולדות השמים והארץ (בראשית ב' ד') מה פסל תוהו ובהו, אבל כאן כתיב **ואלה שמות**, מוסיף על הראשונים.

ואלה שמות בני ישראל. והלא היה להם ימים רבים שמה, ולמה אמר הבאים? אלא כל זמן שהיה יוסף קיים לא היה עליהם משאן של מצרים, כיון שמת יוסף והלך לבית עולמו, ניתן משאן של מצריים עליהם, לכך נאמר: **הבאים מצרימה**, כאלו היום באו.

דבר אחר:

ואלה שמות בני ישראל. זה שאמר הכתוב: הבאים ישרש יעקב יציץ ופרח ישראל (ישעיה כ"ז ו'), בכל מקום ישראל באים ובניהם באים, כמו שנאמר באברהם: ואברהם ושרה זקנים באים בימים (בראשית י"ח י"א), שהם יוצאין מן העולם החשך, ובאים לעולם הבא, שנאמר: הבאים ישרש יעקב, אף כאן **הבאים מצרימה**, אבל אומות העולם אף בל נטעו אף בל זורעו אף בל שורש בארץ גזעם, (ישעיה מ' כ"ד), אבל ישראל ונטעתים על אדמתם (עמוס ט' ט"ו), ולמה? בזכות אברהם, שנאמר בו: ויטע אשל (בראשית כ"א ל"ג), אומות העולם אף בל זורעו, אבל ישראל יהי פיסת בר בארץ (תהלים ע"ב י"ו), אומות העולם בל שורש בארץ גזעם, אבל ישראל שרשי פתוח עלי מים (איוב כ"ט י"ט), ולמה? בזכות יעקב שנאמר בו: הבאים ישרש יעקב.

דבר אחר:

ואלה שמות. זה שאמר הכתוב: טוב שם משמן טוב (קהלת ז' א'), שלשה שמות יש לו לאדם, אחד מה שקרא לו הקדוש ברוך הוא מתחילה, שנאמר: ויברך אותם ויקרא את שמם אדם. ואחד שקוראים לו אביו ואמו, כגון ראובן, ואחד שקונה הוא לעצמו במעשיו, אם זכה במעשים טובים קנה שם טוב, ואם לאו קנה שם רע, והקב"ה מניח את כל השמות ואינו משבח, אלא במה שיש בו משם טוב, שנאמר: טוב שם וגו', ששם טוב אפילו מת ומונח בקברו, אינו נאבד ממנו שמו הטוב שיש לו בשעת מיתתו, מאותו השם שקראו לו בשעת לידתו.

דבר אחר:

טוב שם. טוב שמותן של שבטים משמן המשחה, שהיה כהן גדול נמשח בו שנאמר: והכהן הגדול מאחיו אשר יוצק על ראשו שמן המשחה (ויקרא כ"א י'), מכאן אתה למד שנאה שמותן של שבטים משמן המשחה שהיה כהן גדול נמשח בו.

דבר אחר:

ואלה שמות, זה שאמר הכתוב: זרע יעבדנו יסופר לה' לדור (תהלים כ"ב ל"א), את מוצא שבכל דור ודור מונה הקדוש ברוך הוא את ישראל, אבל האומות אין להם לא שם ולא זיכרון, וכן הוא אומר ירבו עצבותם אחר מהרו וגו' ובל אשא את שמותם על שפתי (שם ט"ז ד'), אבל ישראל שהם חביבין לפני הבורא הוא מייחסן בכל שעה, את מוצא כשירדו למצרים ירדו במנין, שנאמר: **ואלה שמות**, וכשעלו ממצרים עלו במספר, שנאמר: (כשש) [שש] מאות אלף רגלי וגו' (במדבר י"א כ"א): את יעקב איש וביתו באו. מלמד שלא ירד יעקב למצרים עד שהיה לפרץ ולחצרון זה בן שנה וזה בן שנתיים וזיווג להם נשים.

[ב] ראובן שמעון. כל שבטים לשם גאולתן היו שמותן:

ראובן על שם ראה ראיתי את עני עמי (שמות ג' ז'),
שמעון שנאמר: וישמע אלוהים את נאקתם (שם ב' כ"ד),
לוי על שם ונלוו גויים רבים (זכרי' ב' טו),
יהודה ואמרת ביום ההוא אודך ה' (ישעי' יב א'),
יששכר כי יש שכר לפעולתך וגו', (ירמיה ל"א ט"ו),
זבולן שנאמר: בנה בניתי בית זבול לך וגו' (מ"א ח' י"ג),
דן על שם וגם את הגוי אשר יעבודו דן אנכי וגו' (בראשי' טו יד),
נפתלי על שם שנאמר: נפת תטפנה (שה"ש ד' י"א),
גד על שם והמן כזרע גד הוא (במדבר י"א ז'),
אשר על שם הגאולה דכתיב: ואשרו אתכם כל הגויים (מלאכי ג' י"ב),
יוסף דכתיב: והיה ביום ההוא יוסיף ה' שנית ידו לקנות את שאר עמו (ישעיה י"א א'),
בנימין על שם נשבע ה' בימינו ובזרוע קדשו (שם ס"ב ח'),
הא למדנו שכל השבטים שמותם על שם גאולתם נקראו, ולמה אין שמותם שווין בכל מקום, אלא מקדים זה לזה וזה ולזה?
שלא יהיו בני הגבירות אומרים אנו תחלה ובני השפחות אחרונים, ויתגאו לעצמם לכך מקדים לזה ומאחר לזה, ללמדך שכל בני יעקב שקולין, שאין אלו גדולים מאלו.

[ה] ויהי כל נפש יוצאי ירך וגו'. ולמה אינו אומר יוצאי ירך ישראל, אלא יוצאי ירך יעקב?

ללמדך שאותיותיו של **יעקב** כנגד ד' עטרות שמעטרין בניו להקב"ה,
י' כנגד עשרת הדברות,
ע' כנגד שבעים זקנים של סנהדרין,
ק' כנגד היכל שבנו לבוראם שהיה ארכו מאה אמה, שנאמר: והיכל מאה אמה,
ב' כנגד שני לוחות הברית,

ובזכות יעקב נגאלו ישראל ממצרים והעולם עומד, שנאמר: ויעמידה ליעקב לחק (תהלים קה י')::

[נ] וימת יוסף וגו'. ואעפ"כ ובני ישראל פרו וישרצו. מלמד שכל אחת ואחת מישראל הייתה יולדת ששה בכרס אחד, היאך פרו מיעוט רבים שנים, וכן כולם.

[ז] ותמלא הארץ אותם. נתמלאו בתי טרטראות ובתי קרקסאות מהם מיד גזרו עליהם שיפרשו מן המטה.

[ח] ויקם מלך חדש. וכי מלך חדש היה פרעה?
אלא מלמד שחדש להם גזירות קשות.

דבר אחר:

ויקם מלך חדש וגו'. הוא היה פרעה הראשון, אלא אמרו לו נזדווג להם, אמר להם שוטים עד עכשיו היו מושלים בנו ולא היינו מושלים עליהם ואילולי יוסף לא היה לאותם אנשים חיים, ואנו רוצים להזדווג עימהם, מיד הורידוהו מכיסאו ועשה ג' חדשים, אחר מכאן אמר להם: כל מה שאתם אומרים אני שומע לכם, החזירוהו לכיסאו, לפיכך אומר: **ויקם מלך חדש**, הדא הוא דכתיב: בה' בגדו כי בני זרים ילדו (הושע ה' ז'), שהפרו בני ישראל ברית מילה. עתה יאכלם חדש (שם), הדא הוא דכתיב: **ויקם מלך חדש**.
אשר לא ידע אח יוסף. וכי לא היה מכיר את יוסף?
אלא לא ידע אשר עשה עמו בימי רעבון.

[ט] ויאמר אל עמו. הוא התחיל בעצה תחילה לפיכך לקה תחילה, התחיל בעצה תחילה, דכתיב: ויאמר אל עמו, לקה תחילה, דכתיב: ובכה ובעמך וגו' (שמות ז' כ"ט).

[י] הבה נתחכמה לו. להקב"ה, חרף פרעה כלפי מעלה, אמר: בואו ונתחכמה לו למושיען של ישראל, במה נידונם. [נדונם] באש אברהם ניצל מן האש, נידונם בחרב יצחק אביהם ניצל מן החרב, נידונם בסקילה יעקב אביהם ניצל מן הסקילה, בואו ונידון אותם במים, שכבר נשבע הקדוש ברוך הוא שאינו מביא מבול לעולם, שנאמר: אשר נשבעתי מעבור מי נח (ישעיה נ"ד ט'), והם אינם יודעים שעל כל העולם כולו אינו מביא, [אבל] על אומה אחת מביא.

דבר אחר:

הוא אינו מביא עליהם, אבל הם באים ונופלים בתוכו, הדא הוא דכתיב: ומצרים נסו לקראתו (שמות י"ד כ"ז), וכן הוא אומר כי בדבר אשר זדו עליהם (שמות י"ח י"א), בקדרה שבשלו בה

נתבשלו, זדו לשון בישול, כמו שנאמר: ויזד יעקב נזיד (בראשית כ"ה כ"ט).
פן ירבה. אמרה להם רוח הקודש אתם אומרים פן ירבה, ואני אומר כן ירבה וכן יפרוץ (פסוק י"ב).

ונלחם בנו ועלה מן הארץ. על מצרים אמרו שילחם ישראל בם ויגרשום מן הארץ, ואם כן היה צריך לומר ועלינו מן הארץ, ולמה אמר ועלה, משל לאדם שמקלל את עצמו ותולה קללתו באחרים.

[יא] וישימו עליו שרי מסיים. עליהם היה צריך לו', אלא מלמד שהביאו לבינה ותלו אותה בצווארו של פרעה, וכל אחד ואחד מישראל שאומר להם אסטניס אני, אמרו לו כלום אסטניס אתה יותר מפרעה.

שרי מסיים. שמשים עליהם תוכן לבנים.

למען ענותו. למי לפרעה.

בסבלותם. של מי?

של ישראל.

ויבן ערי מסכנות לפרעה. שמסכנות לבעליהן.

פיתום. חפרו כל כך עד התהום עלה, והיו משימים הלבנים והתהום בולען, לפיכך נקרא פיתם אל תיקרי פיתום אלא פי תהום.

רעמסס. שהיו ישראל מתרוצצים תחת הבנין.

[יב] וכאשר יענו אתו כן ירבה וכן יפרץ. מלמד שבכל יום ויום היו מחזקים עליהם את השעבוד כדי לכלותם והם פרים ורבים ביותר.

ויקצו מפני בני ישראל. מלמד שנעשו בעיניהם כקוצים.

[יג] בפרך. בפה רך, שאמרו להם כנגד כל לבנה ולבנה שיעשה כל אחד ואחד מכם אנחנו נותן להם כנגדן זהובים, והיו ישראל ממהרים ועושים אחד מאה ואחד מאתים, מיד גזרו עליהם שבכל יום ויום יביא כמו אותו תוכן לבנים כיוצא בו.

[יד] וימררו את חייהם בעבודה קשה. תחלה בחומר ובלבנים, ואחר כך בכל עבודה בשדה, שהיו אומרים להם הביאו דובים ואריות וחיות רעות.

אשר עבדו בהם בפרך. מלמד שהיו מחליפים מלאכת אנשים לנשים ומלאכת נשים לאנשים.

[טו] למיילדות העבריות. זו. יוכבד ומרים.

פועה. זו מרים. ולמה נקרא שמה פועה?

שהייתה פועה ברוח הקודש ואמרה עתידה אמה שתלד בן שמושיע את ישראל.

שפּרה. זו יוכבד, ולמה נקרא את שמה שפּרה?
שמשפּרת את הוולד.

דבר אחר:

שפּרה שפּרו ורבו ישראל בימיה.

[טז] וראיתן על האבנים. סימן גדול מסר להם אותו רשע, אמר להם מי שמעוברת בזכר ירכותיה מצטננות כאבנים.

המתן אותו. וסימן גדול מסר להם אמר להם אם הוא זכר פניו למטה, ואם נקבה פניה למעלה.

[יז] כאשר דבר אליהן. דבר להן מבעי ליה, אלא מלמד שתבען לדבר עבירה ולא רצו.
ותחין את הילדים. לא דיין שלא המיתו אותם, אלא שהיו מספקות אותם מים ומזון.

[יט] כי חיות הנה. אמרו לו אומה זו משולות כחיות, מה החיה אינה צריכה מילדת בשעת לידתה, כך אלו אינם צריכות, וכן כתיב: גור אריה יהודה (בראשית מ"ט ט'), דן יהי דן נחש (שם שם י"ז), נפתלי אילה שלוחה (שם שם כ"א), יששכר חמור גרם (שם שם י"ד), בנימין זאב יטרף (שם שם כ"ז), יוסף בכור שורו (דברים ל"ג י"ז), ולפיכך אינם צריכים חיות.

[כא] ויעש להם בתים. כהונה ולוויה.

[כב] ויצו פרעה לכל עמו. גזר על כל עמו.

היארה תשליכהו. ולמה גזר גזירה זו?

הדא הוא דכתיב: וכי יאמרו אליכם (בניכם) דרשו אל האבות ואת הידעונים המצפצפים והמהגים (ישעיה ח' י"ט), צופים ואינם יודעין מה הם צופים מהגים ואינם יודעים מה הם מהגים, ראו שמושיען של ישראל לוקה במים, עמדו וגזרו כל הבן הילוד היארה תשליכהו, דלא הוו ידעו דעל מי מריבה הוא לוקה, שנאמר: המה מי מריבה (במדבר כ' י"ג), אמרו שראו אצטגניני פרעה וטעו, ושלשה היו באותה עצה, בלעם ואיוב ויתרו, בלעם שיעץ שיהרגו את ישראל נהרג, איוב ששתק נידון בייסורים. יתרו שברח זכו בניו לישב בלשכת הגזית.

פרק ב

[א] וילך איש מבית לוי וגו'. ולאנה הלך?

מלמד שהלך בעצת בתו, לפי שעמרם גדול הדור היה, כיון שראה גזירת פרעה הרשע אמר לשווא אנו עמלים, עמד וגירש את אשתו, ועמדו כולם וגרשו את נשותיהם, אמרה לו בתו: אבא גזירתך קשה מגזרת פרעה הרשע, פרעה לא גזר אלא על הזכרים, ואתה גזרת על הזכרים ועל הנקבות, פרעה לא גזר אלא בעולם הזה, ואתה [גזרת] בעולם הזה ובבא, פרעה הרשע ספק גזרותו קיימת, ספק לא, אבל אתה צדיק בודאי גזירתך קיימת, שנאמר: ותגזר אומר ויקם לך (איוב כ"ב כ"ח), מיד עמד והחזיר את אשתו עמדו כולם והחזירו את נשותיהם.

ולמה אמר ויקח ויחזיר מיבעי ליה?

אלא מלמד שעשה לה מעשה ליקוחין, הושיבה באפריון, ואהרן ומרים מרקדין לפניו, ומלאכי השרת אומרים אם הבנים שמחה (תהלים קי"ג ט').

ויקח את בת לוי. אפשר בת ק"ל שנה הייתה וקרו לה בת?

אלא מלמד שנעשו בה סימני נערות.

[ב] ותהר האשה ותלד בן. והלא מעוברת הייתה כבר משלשה חדשים, אלא מקיש לידתה להורתה, מה הורתה שלא בצער, אף לידתה שלא בצער, מכאן לנשים הצדקניות שלא היו בפתקה של חוה.

ותרא אותו כי טוב הוא. טוביה שמו.

דבר אחר:

טוב לנביאות.

דבר אחר:

שנולד מהול.

דבר אחר:

בשעה שנולד משה נתמלא הבית אורה, ולכך אמר כי טוב, כתיב הכא: כי טוב הוא, וכתיב התם: וירא אלוהים את האור כי טוב (בראשית א' ד').

ותצפנהו שלשה ירחים. שלא היו מונים המצרים אלא משעה שהחזירה, והיא הייתה מעוברת מקודם שלשה ירחים.

[ג] ולא יכלה עוד הצפינו. מפני מה לא יכלה עוד הצפינו?

מפני שהיו המצריות הולכות הם ובניהם לביתו של עמרם, והיו מרעיבות בניהם, והיו בניהם צועקים, ומשה רבנו ע"ה היה במחבואה, ודרך התינוק כשצועק האחד משיבו, והיה משה רבנו ע"ה צווח כמו התינוקות האחרים, ולפי זאת הסיבה ידעו שנולד ילוד בבית, הדא הוא דכתיב: אחזו לנו שועלים שועלים קטנים (שה"ש ב' ט"ו).

ותקח לו תיבת גמא. ומפני מה לקחה גמא?

מכאן לצדיקים שחביבין עליהם ממונם יותר מגופם,

וכל כך למה?

כדי שלא יפשטו ידיהם בגזל.

דבר אחר:

ולמה לקחה גמא?

שהוא דבר רך שיהא עומד לפני רך וקשה.

ותחמרה בחמר וגו'. חמר מבפנים, וזפת מבחוץ, כדי שלא יריח הצדיק ריח רע.

ותשם בסוף. ביני הסוף, אגם שמו סוף, כמו שנאמר: קנה וסוף קמלו (ישעיה י"ט ו).

[ד] ותתצב אחותו מרחוק. וקיימא לן פסוק זה על נבואה נאמר כולו. ותתצב, כמו שנאמר:

ויבא ה' וייתיצב וגו' (שמות ג' י').

אחותו. כמו שנאמר: אמור לחכמה אחותי את (משלי ז' ד').

מרחוק, כמו שנאמר: מרחוק ה' נראה לי (ירמיה ל"א ב').

לדעה, כמו שנאמר: כי אל דעות ה' (שם ב' ג'). מה [כמו שנאמר] מה ה' אלוהיך שואל מעמך

(דברים י' י"ב). יעשה, [כמו שנאמר: יעשה] ה' לאדוני בית נאמן (ש"א כ"ה כ"ח). לו, [כמו

שנאמר:] ויקרא לו ה' שלום (שופטים ו' כ"ד).

דבר אחר:

ותתצב. כמשמעו, שאין הפסוק יוצא מידי פשוטו. ובזכות שהמתינה למשה שעה אחת לדעת

מה יהיה סוף הענין, זכתה והמתינו לה שש מאות אלף רגלי, הדא הוא דכתיב: והעם לא נסע

עד היאסף מרים (במדבר י"ב ט"ו), ללמדך שאין הקדוש ברוך הוא מקפח שכר כל בריה.

מה יעשה לו. מה יהיה בסוף נבואתה, שהייתה מתנבאת, ואמרה עתידה אמי שתלד בן

שיהיה מושיע את ישראל.

גרסינן בסוטה אמר ר' חנינא בר פפא: אותו היום שהטילוהו ליאור כ"א בניסן היה, אמרו

המלאכים לפני הקדוש ברוך הוא ריבוננו של עולם מי שעתיד לומר שירה ביום זה יהא מושלך

ביום!?

ר' אחא בר חנינא אמר: אותו היום ששה בסיון היה אמרו המלאכים: ריבוננו של עולם מי

שעתיד לקבל תורה ביום זה, ומרעיש את העליונים ואת התחתונים, ילקה ביום זה!?

בשלמא למאן דאמר בששה בסיון היינו דמשכחת ליה שלשה ירחין. כי בז' באדר נולד משה, ומשכחת כי בששה בסיון היה אותו יום, אלא למאן דאמר כי בכ"א בניסן, היכי משכחה ליה, תאנא אותה שנהו (שנה) מעוברת הייתה רובו של ראשון ורובו של אחרון ואמצעי שלם, וכיון שהטילוהו ליאור, עמדו ובטלו את גזירותיהם. והיינו דקאמר משה לישראל שש מאות אלף רגלי (במדבר י"א כ"א), שבשבילי ניצלתם.

[ה] ותרד בת פרעה לרחוץ על היאור. שירדה לרחוץ מגילולי אביה, וכמה דהוא אמר: אם רחץ ה' את צואת בנות ציון (ישעיה ד' ד'): ונערותיה הולכות. ואין הולכות אלא לשון מיתה, שנאמר: אנכי הולך למות (בראשית כ"ה ל"ב), אמרו לה: גברתנו מנהגו של עולם מלך גוזר גזירה וכל העולם מקיימים אותה, בניו ובני ביתו לא כל שכן, בא גבריאל והמיתן.

[ו] ותפתח ותראה את הילד והנה נער בכה. כמו מתנבאת הייתה.

נער, נ' נאמן, כמו שנאמר: בכל ביתי נאמן [הוא] (במדבר י"ב ז').

ע' עניו, שנאמר: והאיש משה עניו מאד (שם שם ג').

ר' רועה, שנאמר: ומשה היה רועה (שמות ג' א').

דבר אחר:

ותפתח ותראה. ותרא היה צריך לומר, אלא מלמד שראתה שכינה עמו.

והנה נער בוכה. קרי ליה נער וקרי ליה ילד, אלא מלמד שהיה ילד וקולו כנער.

ותחמול עליו. ומנין הייתה יודעת שהוא מילדי העברים, אלא שראתה אותו מהול, כי המצרים אינם מלים:

זה. [מלמד שנתנבא ולא ידעתה] זה נופל ואין אחר נופל, כיון שהטילוהו ליאור עמדו ובטלו את גזירותיהם, והיינו דקאמר משה לישראל שש מאות אלף רגלי הגברים (במדבר י"א כ"א), שבשבילי ניצלתם.

[ז] ותאמר אחותו אל בת פרעה וגו' מן העבריות. מלמד שהחזירה [את] משה על כל המצריות ולא ינק, יצתה בת קול ואמרה: פה שעתיד לדבר עם השכינה יינק חלב טמא, הדא הוא דכתיב: את מי יורה דעה ואת מי יבין שמועה גמולי מחלב עתיקי משדים (ישעיה כ"ח ט).

[ח] ותאמר לה בת פרעה לכי. ואמרה לאמו: היליכי והיניקהו לי ואני אתן את שכרך. מתנבאת הייתה ולא הייתה יודעת מה מתנבאת. היליכי הא שליכי: ואני אתן [את] שכרך. לא דיין לצדיקים שמחזירים להם אבידתם, אלא שנוטלים עליהם שכרם.

[יא] ויגדל משה. וכי אין הכל [גדילין] האדם והבהמה והעוף כולן גדלין, אלא שהיה משה גדל

שלא כדרך העולם.

יוצא אל אחיו. אותה יציאה יצאתו הצדיק.

יוצא ביום השני. וירא בסבלותם שהיה רואה ובוכה ממלאכתו, ונותן כתפיו עם כל אחד ואחד כדי לסייעם, לכך נאמר בסבלותם.

וירא איש מצרי. ומי היה?

אביו של מגדף היה, שנאמר והוא בן איש מצרי (ויקרא כ"ד י').

מכה איש עברי. בעלה של שלומית בת דברי (שם שם י"א), כיצד היה אותו נוגש עשוי על מאה ועשרים אנשים, והיה מוציא אותם למלאכתו מקריאת הגבר, ומתוך שהיה רגיל להוציאם, היה נכנס ויוצא לבתיהם, ראה בשלומית שהיא יפת תואר שלימה מכל מום, נתן עיניו בה, ועמד בשעת קריאת הגבר והוציאו מביתו, וחזר אותו מצרי ובא על אשתו, והיא סבורה שהוא בעלה, חזר בעלה ומצא מצרי יוצא מביתו, אמר לה: שמא נגע בך, אמרה לו: הין, וסבורה הייתי שאתה הוא, כיון ששמע הנוגש שהרגיש בו, היה מכה את בעלה.

[יב] וירא כי אין איש. שהיה חייב מיתה.

יך את המצרי. במה הכהו?

יש אומרים: במגרפה של טיט הכהו והוציא את מוחו.

יש אומרים: הזכיר עליו את השם והרגו.

ויטמנהו בחול. אמר לישראל אתם משולים בחול, שהחול נוטלו אדם מכאן ונותנו לכאן ואין קולו יוצא, כך אל יצא דבר מפיהם.

[יג] והנה שני אנשים עברים נצים. ומי היו?

אלו דתן ואברם, והם אמרו: נתנה ראש ונשובה מצרימה (במדבר י"ד ד'), והם שהמרו על ים סוף, והם שהותירו מן המן, שנאמר: ולא שמעו אל משה [ויותרו אנשים ממנו עד בקר] והם היו במחלוקת של קרח, שנאמר: הוא דתן ואבירם [קריאי מועד אשר הצו] (במדבר כ"ו ט'), שהם עמדו ברשעותם תחילה וסוף.

ויאמר לרשע למה תכה רעך. ענה ואמר: רשע כמותך.

מי שמך לאיש. ועדיין אין אתה איש. ואתה רוצה להיות שר ושופט עלינו, ואין אתה איש. **הלהרגני אתה אומר.** אתה מבקש אין כתיב, אלא אתה אומר, כלומר באמירה, מכאן אתה למד ששם אמר על המצרי והרגו.

ויאמר אכן נודע הדבר אמר להם: יש ביניכם לשון הרע, והיאך אתם ראויים לגאולה.

[טו] ויברח משה מפני פרעה. העלהו למשה לבימה [וביקש פרעה להרגו] ועשה הקדוש ברוך הוא לפרעה אלם, ולסגנים חרשים, וברח משה מפני פרעה, ומפני זה בשעה שאמר: לא

איש דברים אנכי (שמות ד' י'), השיבו הקדוש ברוך הוא מי שם פה לאדם, או מי ישום אלם, ומי עשאו אלם, או חרש או פקח. מי עשה הסגנים חרשים, או מי עשך פקח וברחת מפני פרעה, הלא אנכי ה'.

וישב על הברא. קלט מקום אבותיו, שלשה נדווגו זוגיהן מן הברא, **יצחק, יעקב, משה.**

[טז] [ולכהן מדין שבע בנות] וכי כל שבחו של אותו הצדיק להיות הולך אחר ע"ז, אלא הרהר יתרו לעשות תשובה עד שלא בא משה, והוציא כל תשמישי ע"ז ונתן לשכניו, אמר להם זקן אני ואיני יכול לעבוד ע"ז, ועמדו אנשי מקומו ונידוהו, שנאמר: ולכהן מדין שבע בנות ויבאו הרועים ויגרשום, אפשר היה כהן מדין אב מדין היאך גירשום, אלא ללמדך שנידוהו שלא יהיו רועים את צאנו, ולכך היו בנותיו יוצאות לרעות וגירשו את בנותיו [כאשה גרושה] כמו שנאמר: ויגרש את האדם (בראשית ג' כ"ד).

[יז] ויקם משה וישיען. מכאן שרצו לענותו, כמו שנאמר: צעקה הנערה המאורשה ואין מושיע לה (דברים כ"ב כ"ז).

[יט] איש מצרי הצילנו וגו'. וכי בדמות מצרי היה משה, אלא אילולי איש מצרי לא נכנס למדין.

[כ] ויאמר אל בנותיו ואינו. אמר להן: זה הסימן שאמרתם שדלה והשקה צאנכם, זה מבני בניו של יעקב שעמד על הברא הוא, שהברא מכרת את אדוניה, אמרו חכמינו ז"ל: כל זמן שמשה ע"ה עומד על פי הברא, המים צופין ועומדין על הברא, וכשחזר משה ע"ה אף המים חזרו לאחוריהם, שנאמר: מוליך לימין משה (ישעיה ס"ג י"ב), ותחילה שבא משה מצא הרועים מכים צאנו של יתרו, אמר להם: ריקים, מן הדין שישקו נשים תחילה וילכו להם, ואם אינם יכולים לדלות דולים להם האנשים, מיד לא שמעו לו עמד משה על פי הברא והמים עלו ושתו כל צאנם ובקרו, אמר משה: אוי לי שהנחתי את עמי ובאתי לדון את אומות העולם, לכך נאמר: כרמי שלי לא נטרתי (שה"ש א' ו').

קראן לו ויאכל לחם. וכן אמר החכם: שלח לחמך על פני המים (קהלת י"א א'), ואיזה? זה יתרו שהאכיל את משה, שנאמר בו: כי מן המים משיתיהו (שמות ב' י"ח). אמר להם: **למה זה עזבתן את האיש [קראן לו ויאכל לחם],** ופרע לו הקדוש ברוך הוא, הדא הוא דכתיב: ויבא אהרן וכל זקני ישראל [לאכל לחם עם חותן משה] (פסוק י').

ומי גרם ליתרו כל הטובות הללו?

על שנדבק במשה זכה להעמיד חכמים ונביאים, שנאמר: ומשפחות סופרים יושבי יעבץ (דה"א ב' נ"ה).

ור' יוחנן אומר: גדולה לגימא שמקרבת את הרחוקים, ומרחקת את הקרובים, ומעלמת עין מן

הרשעים, ומשרה שכינה על נביאי הבעל, ושגגתה עולה זדון. מקרבת את הרחוקים, מיתרו בשכר שאמר: **קראן לו ויאכל לחם**, זכו בניו לישב בלשכת הגזית, שנאמר: ומשפחות סופרים [וגו'] (שם), וכתוב: ובני קני חותן משה וגו' (שופטים א' י"ו). ומרחקת את הקרובים, מעמון ומואב, שנאמר: לא יבא עמוני ומואבי בקהל ה' (דברים כ"ג ד'), וסמיך ליה על דבר אשר לא קדמו אתכם בלחם ומים (שם שם ה'). ומעלמת עין מן הרשעים, ממיכה, דאמר ר' יוחנן מדן ועד שילה שלשה מילין הוו, והיה עשן המערכה ועשן פסלו של מיכה מתערבין זה בזה, בקשו מלאכי השרת לדחפו, אמר להם: הניחו לעשנו שיעלה, כי פתו מצויה לעוברי דרכים, שנאמר: ועבר בים צרה (זכריה י' ט"ו), ואמר ר' יוחנן: זה פסלו של מיכה שעבר עימהם בים. ומשרה שכינה על נביאי הבעל, מחבריה דעדו הנביא, שנאמר: ויאמר לו גם אני נביא כמוך וגו' (מ"א י"ג י"ח), וכתוב ויהי הם יושבים (על) [אל] השולחן ויהי דבר ה' אל הנביא אשר השיבו וגו' (שם שם כ'). ושגגתה עולה זדון, דאמר ר' יהודה [אמר רב]: אלמלא הלואו יהונתן לדוד שתי ככרות לחם, לא נחלקה מלכות בית דוד, ולא נחרבה נוב עיר של הכוהנים, ולא נטרד דואג, ולא נהרג שאול ויהונתן.

דבר אחר:

קראן לו ויאכל לחם, שמא ישא אשה אחת מכם, שאין לחם [האמור כאן] אלא אשה, שנאמר כי אם הלחם אשר הוא אוכל וגו' (בראשית ל"ט ו').

[כא] ויואל משה. שנשבע לו, כמו שנשבע יעקב ללבן, [דכתיב] אם תענה את בנותי (שם ל"א נ') מתשמיש המטה, שאין ויואל אלא לשון שבועה. שנאמר: ויואל שאול את העם לאמר (ש"א י"ד כ"ד).

דבר אחר:

ויואל משה לשבת. משה קיבל עליו לדור עמו, שאין ויואל אלא לשון דירה, כמו שנאמר: הוואל נא ולין וגו' (שופטים י"ט ו'): ויתן את צפורה בתו למשה. ולמה נקרא שמה צפורה. שרצתה כציפור (כד).

דבר אחר:

שטיהרה בית אביה מע"ז, ככהן המטהר בדם הציפור.

[כג] ויהי בימים הרבים וגו'. מכאן שימי צרה מרובין מימי טובה.

וימת מלך מצרים. מלמד שנצטרע ומצורע חשוב כמת.

ויאנחו בני ישראל. אין אנחה זו אלא מיתה, שנאמר כי רבות אנחותי וגו' (איכה א' כ"ב), שהיה פרעה הרשע הורגם ונטל דמם ורוחץ בהם, כסבור שיתרפא בכך.

ויזעקו. שהיו נוטלים תינוקי ישראל ומשימין אותם במקום הלבנים, והיו צווחים עד שעלה צווחתם אל האלוהים.

מן העבודה. שהיו אונסין נשותיהם.

[כה] וידע. לשון רחמנות, כמו תם אני לא אדע נפשי (איוב ט' כ"א), ר"ל לא ארחם מן הייסורים, אלא אמאס חיי (שם).

פרק ג

[א] ומשה היה רעה. ולמה נסמכה פרשת ויהי בימים הרבים ההם (שמות ב כג), לפרשה זו? לפי שהקב"ה יודע שמשה צדיק ונותן נפשו על בניו, ואם ברח למדין משה גואלם, לכך כתיב: **ומשה היה רעה וגו'.**

וינהג את הצאן [אחר המדבר ויבא אל הר האלוהים חורבה]. ארבעים יום וארבעים לילה הלכה צאנו של יתרו ולא טעמו כלום, כשם שהלך אליהו, שנאמר: וילך בכח האכילה [ההיא ארבעים יום וארבעים לילה עד הר האלוהים חורב] (מ"א יט ח).

דבר אחר:

אחר המדבר, ולמה היה רודף אחר המדבר?

לפי שצפה ברוח הקודש שיחריב כרכיהם של אומות, שנאמר: הנה אחרית גויים מדבר ציה (ירמ' ג יב).

וינהג את הצאן [אחר המדבר]. בישרו שצאנו יכלה במדבר. ואחר כך נאסף אל עמיו. ולכך הלכה צאנו של משה ארבעים יום וארבעים לילה, שלא טעמה כלום, כנגד ארבעים שנה שינהיג את ישראל במדבר, שלא טעמו מזריעת אדמה כלום, והם ארבעים שנה יום לשנה, וכולם מתו במדבר, ואף הוא נאסף עימהם.

ויבא אל הר האלוהים חרבה. וכיון שהגיע לחורב מיד **וירא (אליו ה') [מלאך ה' אליו] בלבת אש.** כדי ללבבו, ויבוא לסיני ויראה האשות והלפידים, ולא יתיירא מהם.

דבר אחר:

בלבת אש. אל תקרי בלבת אש אלא בליבת אש, ללמדך שנגלה למעלה משני חלקים של סיני.

[ב] מתוך הסנה. [למה מתוך הסנה] ולא מתוך אילן אחר?

אמר הקדוש ברוך הוא: אני קראתי על עצמי עמו אנכי בצרה (תהלים צא טו), והם נתנים בשעבוד, ואני נגלה מתוך הסנה, שכולו קוצים ובמקום צר, כביכול נגלה מתוך הקוצים.

הסנה איננו אכל. מכאן אמרו: כי אש של מעלה מעלה לולבין ושורפת ואינו אוכלת ושחורה, ואש של מטה אינה מעלה לולבין ואוכלת ואינה שורפת ואדומה, לפיכך **וירא והנה הסנה בוער באש וגו'.**

[ג] **ויאמר משה אסרה נא ואראה את המראה.** שלש פסיעות פסע.

דבר אחר:

לא פסע אלא לצערו, אמר לו הקדוש ברוך הוא משה נצטערת לראות, חייך שאתה כדאי שאגלה עליך.

ויקרא אליו אלוהים מתוך הסנה. מיד ענה משה הנבי, אמר לו הקדוש ברוך הוא אמרת הנבי, חייך שתבוא שעה ותתפלל על ישראל ואומר לך כבר עניתי אותך, וזה שנאמר: אז תקרא וה' יענה [תשוע ויאמר הנבי] (ישעי' נח ט).

דבר אחר:

משה משה ויאמר הנבי. כל מי שנכפל שמו בעולם הזה מובטח לו שהוא בן העולם הבא, ואלו הם: נח, אברהם אברהם, יעקב יעקב, משה משה, שמואל שמואל, תרח תרח, שלא מת אברהם אבינו עד שנתבשר שעשה תרח אביו תשובה, הדא הוא דכתיב: ואתה תבוא אל אבותיך בשלום (בראשית טו טו), אמר אברהם: ריבון העולמים מפני ששאלתי מעשים טובים, אני הולך אל אבותי העומדים בגיהנום באותו שעה בישרו הקדוש ברוך הוא ואמר לו: חייך עשה אביך תשובה, לכך נכפל שמו של תרח. **ויאמר הנבי.** הנני למלכות הנני לכהונה.

[ה] **אל תקרב הלום.** ואין הלום אלא מלכות, שנאמר: כי (הביאני) [הביאותני] עד הלום (ש"ב ז יח).

[ו] **ויאמר אנכי אלוהי אביך וגו'.** מלמד שנגלה עליו כקולו של עמרם אביו, כדי שלא יתיירא, ובאותה שעה שמח משה אמר אמרם (עמרם) אבי קיים, אמר לו [הקדוש ברוך הוא]: לא אביך אני, אלא אלוהי [אביך אלוהי] אברהם, בפתאום איני בא עליך, כדי שלא תתיירא. באותו שעה ויסתר משה פניו, אמר לו הקדוש ברוך הוא: חייך אתה חלקת לי כבוד, וגם אני אחלק לך כבוד שנאמר: (ויראו) [וראו] בני ישראל את פני משה וגו' (שמות לד לה), אתה יראת מהביט אל האלוהים, וגם בני ישראל ייראו מהביט אל פניך [כמו שנאמר: ויראו מגשת אליו (שם לד ל)].

[ז] **ראה ראיתי.** שתי ראיות אחת שהיו הורגין את ישראל והיה פרעה רוחץ בדמם, ואחת

שהיו משימין את התינוקות במקום לבנים. כי ידעתי את מכאביו. שעתידין להכעיסני במעשה העגל: ואעפ"כ -

[ח] **וארד להצילו.** שאצילים מכל מקום.

[ט] **צעקת בני ישראל.** מלמד שהיה הקדוש ברוך הוא מביט במצרים היאך היו משעבדים את ישראל. באה עד אלי.
וגם ראיתי את הלחץ, כביכול מסור אני עמם בלחץ.

[י] **ועתה לכה ואשלחך על פרעה.** גדולה יש לי בדבר הזה ועתה לך לך הדבר מסור ולך מצפים ישראל.

[יד] **איה איה אשר אהיה.** אמור לישראל אני אהיה עמכם בשעבוד זה, ואני אהיה עמכם בשעבוד מלכויות, פתח משה ואמר ריבונו של עולם דייה לצרה בשעתה, אמר לו הקדוש ברוך הוא: אני אומר להם אחרת, אמר לו: כה תאמר לבני ישראל **אהיה שלחני אליכם,** אהיה עמכם בשעבוד זה.

[טו] **זה שמי לעולם.** לעלם כתיב, אמר לו הקדוש ברוך הוא: לא כשאני נכתב אני נקרא, אלא [נקרא] באל"ף דל"ת, ונכתב ביו"ד ה"א.

[טז] **פקד פקדתי אתכם.** שתי פקידות הללו [למה]?

אלא אמר הקדוש ברוך הוא למשה: כך אמר להם יוסף שאותו נביא שיאמר לכם שתי פקידות הוא יגאל אתכם, כשתאמר להם: פקד פקדתי יאמינו לך.

[יח] **נלכה נא דרך שלשת ימים.** בישרו שיהיו עתידים ישראל לחוג שלשה רגלים.

פרק ד

[א] **והן לא יאמינו לי.** אמר לו הקדוש ברוך הוא מזה בידך, וכי לא היה הקדוש ברוך הוא יודע מה היה בידו, ועוד למה נהפך לנחש?

אלא אמר לו הקדוש ברוך הוא: תפסת בידך מידת נחש הקדמוני שהוציא דיבה ונלקה בצרעת, אף אתה שאמרת והם לא יאמינו לי, והם מאמינים בני מאמינים, מאמינים [דכתיב]: ויאמן העם וישמעו וגו' (פסוק לא) בני מאמינים דכתיב: והאמין בה' ויחשבה וגו' (בראשית טו ו), ולפי שהוצאת עליהם דיבה, תלקה בצרעת.

[נ] **ויבא ידו בחיקו**. שלא מיהרה המכה לבוא מהרה כל כך.

[ז] **ויוציאה מחיקו**. מכאן שמדה טובה ממהרת לבוא יותר ממידת הפורענות.

[ט] **ולקחת ממימי היאר**. רמז לו שיטול דינו מן המים, שנאמר: המן הסלע הזה נוציא לכם מים (במדבר כ י).

[דבר אחר:]

ויהי לנחש. כשם שהנחש נושך וממית, כך היו המצרים נושכין וממיתין את ישראל, ואחר כך נעשה הנחש כעץ, כן יהיו המצרים, שנאמר: מצרים כעץ יבש.
והנה ידו מצורעת. מה צרעת דבר טמא ומטמא, כך מצרים טמאין ומטמאין את ישראל.
והנה שבה כבשרו. כך אני אטהר את ישראל מטומאת מצרים.
ולקחת ממימי היאר. אותו המים שתיקח מן היאור יהיו לדם ביבשת, כך אני מכה את מצרים מכת דם.

[י] **ויאמר משה אל ה' [בי אדני. ביה]** אתה מעביר עלינו, אהרן גדול ממני ואתה משלחני, אהרן נתנבא עליהם שמונים שנה, ואתה אומר לי שאלך בשליחותך.
לא איש דברים אנכי. אמר לו: יודע אני כי ע' לשונות בפלטון של פרעה, שאם יבוא שליח מאיזה מקום שיהיה משיחים עמו בלשונם, ואני הולך בשליחותך, והם בודקין אותי לומר שאם אני שלוחך גלוי וידוע לפניך שאני יודע להשיח עימהם.

דבר אחר:

לא איש דברים אנכי. כמו שנאמר: הן אני ערל שפתים (שמות ו יב), אמר לו הקדוש ברוך הוא אדם הראשון שלא לימדו אדם תורה והיה יודע שבעים לשונות.

[יא] **מי שם פה לאדם**. אמר לו הקדוש ברוך הוא: מי שם פה לאדם, שהיה קורא שמות לכל הבריות, והיה מוציא להם שם על שבעים לשונות, שנאמר ויקרא האדם שמות לכל הבהמה (בראשית ב כ).

דבר אחר:

מי שם פה לאדם. כשאמרתי לו: המן העץ אשר צויתך וגו' (שם ג יא), וכי לא נתתי לו פה וענני ואמר: האשה אשר נתת עמדי וגו' (שם שם יב), ועל בני שהם בצרה גדולה, על אחת כמה וכמה שאתן לך פתחון פה.

או מי ישום אלם. בשעה שתפס פרעה אותך כשהרגת את המצרי, ורצה להרוג אותך, לא עשיתי לך סניגור לפני פרעה, וכן לסגנים שלו עשיתי אותם פסחים ועיוורים ואילמים, ומה להרע יש בי, להטיב לא כל שכן, שאתה אומר לא איש דברים אנכי.

[יב] ועתה לך ואנכי אהיה עם פִּיךָ וגו'.

[יד] וראך ושמח בלבו. בפיו אין אומר אלא בלבו, שמח יותר בלבו מפיו, נגלה הקדוש ברוך הוא על אהרן ואמר לו: לך לקראת משה המדברה.

[יח] וילך משה וישב אל יתר חתנו. לא היה צריך לומר אלא וישב מצרימה, ולמה שב אל יתר? להתיר לו נדרו שנשבע לו שלא ילך לשום מקום כי אם ברשותו.

דבר אחר:

וילך משה וגו'. ולמה הלך להודיעו גבורתו של מקום.
לך לשלום. כל מקום שנאמר בו לשלום הולך וחוזר [וכל מי שנאמר בו לך בשלום הלך ולא חזר].

[יט] כי מתו כל האנשים. ואלו הם דתן ואבירם, וכי מתו? אלא ירדו מנכסיהם, והעני חשוב כמת.

[כ] וירכיבם על החמור. חמור של אברהם, הוא החמור של משה, והוא החמור שעתידי המשיח לבוא בו, שנאמר: עני ורוכב על (החמור) [חמור] וגו' (זכרי' ט ט).
ויקח משה את מטה האלוהים וגו'. אמר לו הקדוש ברוך הוא: טול את המטה ועשה בו את הניסים שאתה מבקש.

[כד] ויהי בדרך במלון. אם דרך למה מלון?

אלא מלמד שהיה משה נכנס ויצא ממלון לדרך, ומדרך למלון, והיה מהרהר בדעתו ואומר אם ילך למצרים לגאול את ישראל אם לאו, לפי שהיה מהרהר בדעתו אם אומר הגיע זמן הגאולה, יאמרו בודאי אנו יודעין שהקב"ה אמר שיהא השעבוד ארבע מאות שנה, ועדיין אין עת הגאולה, ואם אומר להקב"ה אנה אני הולך שהרי עדיין לא הגיע ארבע מאות שנה, כעס עליו הקדוש ברוך הוא, אמר לו הקדוש ברוך הוא: כבר נתנבא להם יוסף פקד (פקדתי) [פיקוד] (בראש' נ כד), כלומר מנין פקוד יחסר להם הקדוש ברוך הוא מן השעבוד, ולכך נחסרו ק"ץ שנה כמו פקוד והם צ', כנגד צ' של שרה אמנו שהייתה כשהולידה את יצחק,

ומאה שנה כנגד אברהם בעת שהוליד ליצחק.

דבר אחר:

ויהי בדרך במלון. שלח הקדוש ברוך הוא את אוריאל ונדמה לו לנחש, והיה בולע [את] משה מראשו ועד בריתו, וכל זאת למה? לפי שהיה בנו ערל, וכראות צפורה כך נתייראה אמרה שמא יבלע זה שאינו מהול. מיד **ותיקח צפורה צר וגו'.**

[כז] וירף ממנו [אז אמרה חתן דמים למולות]. עתה הצלתיך מב' דמים מדם אביך, ומדם זה.

[כח] ויאמר ה' אל אהרן וגו'. הדא הוא דכתיב: ירעם אל בקולו נפלאות (איוב לז ה) אימתי עשה הקדוש ברוך הוא בקולו נפלאות? בשעה שביקש הקדוש ברוך הוא לשלח משה בשליחות שילך ויגאל את ישראל ממצרים, והיה משה במדין שהיה מתיירא לילך לפני פרעה, כיון שנגלה עליו הקדוש ברוך הוא ואמר לו לך שוב מצרימה, נחלק הדיבור לשני חלקים ולשני דברים, והיה משה שומע במדין לך שוב מצרימה, ואהרן היה שומע לך לקראת משה המדברה, ומה שבאמצע לא היו שומעין כלום.

[כח] ויגד משה לאהרן. היאך ילך ויעשה האותות, וכשהלכו הושוו אצל הזקנים, [שנאמר:] וילך משה ואהרן ויאספו, [כל זקני ישראל] ולעולם זקנים מעמידים את ישראל, הדא הוא דכתיב: זקניך ויאמרו לך (דברים לב ז).

פרק ה

[א] ואחר באו משה ואהרן. והזקנים אנה הלכו?

מלמד שנשמטו להם אחד אחד והלכו להם, והיכן נפרע להם?
גמולם בהר סיני, דכתיב: ואל הזקנים אמר שבו לנו בזה (שמות כד יד).

דבר אחר:

ואחר באו משה ואהרן. מלמד שבאו אחרונים, שהיה יום (פרווטא) [פרוזבטיא] של פרעה,
והיו כל המלכים באים ומעוטרים אצל פרעה, והיו משה ואהרן עומדין על פתח פלטין שלו,
אמרו לו: משרתיו שני זקנים בפתח עומדים,

אמר להם: פרעה יש בידם עטרות?

אמרו לו לאו,

אמר להם: אם כן באחרונה יכנסו, אחר כך נכנסו ועמדו לפני פרעה,

אמר להם: מה אתם מבקשים?

אמרו לו: (אלוהי העברים נקרה עלינו) [כה אמר ה' אלוהי ישראל שלח את עמו ויחוגו לי
במדבר],

אמר להם: מי ה' אשר אשמע בקולו, ולא היה יודע לשלוח לי עטרות אלא בדברים באתם, לא
ידעתי את ה', באותה שעה הוציא דפתרא שלו, התחיל לקרות אלוהי שטן, אלוהי משחית,
אלוהי גיהנום, אלוהי צידון, אלוהי מואב, אמר להם: והלא קראתי לכל אלהות של שדים ואין
שם של אלוהיכם,

אמרו לו: שוטה דבריך דומה לכהן שהיה לו עבד שוטה, יצא הכהן חוץ למדינה, הלך העבד
לבקש את רבו בבית הקברות, התחיל צווח לבני אדם ואמר להם: ראיתם את רבי בכאן, אמרו
לו: רבך כהן הוא, אמר להם: הין, אמרו לו: שוטה מי ראה כהן בבית הקברות, כן אתה פרעה
כל אלו אלוהות כולם מתים, אבל ה' אלוהינו הוא אלוהים חיים ומלך עולם (ירמ' י י),

אמר להם: בחור או זקן הוא כמה שנותיו כמה מדינות כבש, כמה שנים יש לו משעלה
למלכות?

אמרו לו: אלוהינו כוחו וגבורתו מלא עולם, הוא היה עד שלא נברא העולם, והוא יהיה בסוף
עולמים, והוא יוצרך, והוא נתן בך רוח ונשמה, וחייך בידיו, וכל אורחותיך ליה.

אמר להם: מה מעשיו?

אמרו לו: כל מעשה בראשית עשה, וגם הוא יצרך,

אמר להם: בידוע ששקר אתם מדברים, שאני אדון ואני בראתי עצמי, ואת נהר נילוס,
שנאמר: לי יאורי ואני עשיתיו (יחזקאל כט ג), באותה שעה קיבץ כל חכמי מצרים,

אמר להם: שמעתם שמו של אלוהיהם של אלו,

אמרו לו: שמענו שבן חכמים הוא בן מלכי קדם,

אמר להם הקדוש ברוך הוא: אמרתם בן חכמים אני, בודאי אני מאבד חכמתכם, דכתיב: ואבדה חכמת חכמיו וגו' (ישעי' כט יד), וכתיב: חכמי יועצי פרעה וגו' (שם יט יא), וכשאמר למשה מי ה' אשר אשמע בקולו, אמר לו הקדוש ברוך הוא: אתה לוקה **מי מי מ' ארבעים י' עשרה**, הרי אתה לוקה חמשים מכות.

דבר אחר:

מי ה'. מפּיך יצא מי ה'. חייך מפּיך יצא ה' הצדיק. אתה אמרת: **ואת ישראל לא אשלח**, חייך אתה תיקח ביד כל אחד ואחד, ותאמר להם קומו צאו מתוך עמי, התחיל לחרוק עליהם שיניו, ואמר: **נרפים אתם נרפים**.

דבר אחר:

נרפים אתם. לשון בטלנות, מכאן שהיה שבטו של לוי בטל מעבדות, אמר להם פרעה: בעבור שאתם פנויים אתם אומרים: **נלכה נזבחה לה'**, אמר פרעה למה נולדתם, למה מדברים אתם, התחיל לחרף כלפי השכינה, ואמר: דייך לשלוח שלוחים **לכו לסבלותיכם**.

[ט] **ואל ישעו בדברי שקר.** מלמד שהיו בידם מגלות שהיו משתעשעים ולא היו מפרישין אותם.

[כ] **ויפגעו את משה ואת אהרן נציבים לקראתם.** זה דתן ואבירם, שכתוב בהם ודתן ואבירם יצאו ניציבים (במדבר טז כז).

[כא] **ירא ה' עליכם וישפט.** ראו המכות היאך יורדים על ישראל ומשעבדים בהם בפרך. **אשר הבאשתם את ריחנו.** ריח היה בידינו בעיני פרעה ועכשיו באתם והעברתם אותו.

[כב] **למה הרעותה.** אם תאמר מאי אכפת לך, אם כן **למה זה שלחתני**.

[כג] **ומאז באתי אל פרעה לדבר בשמך.** שמך הנורא רפואה וחיים לכל העולם, ושמך הרע לעם הזה, ומה יעשו והם נתונים ביד מצריים, אמר לו הקדוש ברוך הוא: עתה תראה מה אני עושה לפרעה ולמצריים, אבל לאחד ושלושים [מלכים] אין אתה רואה.

פרשת וארא

פרק ו

[ב] וידבר אלוהים אל משה. אין אלוהים אלא דיין. שנאמר: אלוהים לא תקלל (שמות כב כז), מלמד שהקב"ה ישב עם משה בדין, על שאמר למה הרעותה לעם הזה, נכנסה סנגוריא ולמדה עליו זכות, שנאמר: ויאמר אליו אני ה' ואין ה' אלא לשון רחמים, שנאמר: ה' ה' אל רחום וחנון וגו' (שם לד ו).

[ג] וארא אל אברהם אל יצחק ואל יעקב באל שדי ושמי ה' לא נודעתי להם. אמר הקדוש ברוך הוא למשה: כמה פעמים נגליתי להם ולא אמרתי ששמי ה', כמו שאמרתי לך, ולא הרהרו אחרי ואחרי מידותי, אמרתי ליעקב: הארץ אשר אתה שוכב עליה וגו' (בראשית כח יג). ואחר מיכן ביקש מקום לנטוע בו אוהל, ולא מצא, עד שקנה במאה קשיטה, ולא הרהר אחרי. אמרתי לאברהם: [כי את כל] הארץ אשר אתה רואה לך אתננה ולזרעך [עד עולם] (בראשית יג טו), ואחר מיכן בא לקבור את שרה ולא מצא מקום, עד שקנה בדמים יקרים. וכן יצחק שחפר בארות המים ולקחום ממנו, ולא הרהרו אחרי, ואתה תחילת אשר נגליתי עליך, אמרת לי מה שמך, וסוף אמרת לי ומאז באתי אל פרעה לדבר בשמך הרע לעם הזה (שמות ה כג), מיד נטל עליו את הדין, כדי שלא יכנס לארץ.

דבר אחר:

וארא אל אברהם וגו' באל שדי. כלומר עשיתי להם כמה נסים ושדי שאני הצלתי אותם מיד אויביהם ולא הרגתי את שונאיהם שהצלתי את אברהם מיד פרעה ואת יצחק מיד אבימלך ואת יעקב מיד לבן.

ושמי ה' לא נודעתי להם. שלא עשיתי נקמה בהם, שכל מקום שנאמר שמי זהו נקמה, שנאמר: לכן [הנני מודעם] בפעם הזאת וגו' [וידעו כי שמי ה'] [ירמי' טז כא], זהו נקמה, שכך אמר הקדוש ברוך הוא: אם בימי הנביאים סבלתי אתכם, עכשיו אני עושה נקמה בכם.

[ו] לכן אמור לבני ישראל. ואין לכן אלא לשון שבועה, שנאמר: לכן נשבעתי לבית עלי וגו' (ש"א ג יד), הלך משה ואמר אליהם כך, שנאמר: וידבר משה כן אל בני ישראל וגו'.

[ט] מקוצר רוח. שאותו הדור מחוסרי אמנה היו, והיו אומרים כי קצרה יד ה' מהושיע, ונתחברו אל עובדי ע"ז.

ומעבודה קשה, כמשמעה. אמר משה לפני הקדוש ברוך הוא ריבון העולמים כל ישראל לא

שמעו אלי ועובדין ע"ז, ואיך ישמע אלי פרעה.

[ג] ויצום אל בני ישראל ואל פרעה מלך מצרים. עשה אותם שווים, אמר להם הקדוש ברוך הוא: חלקו כבוד למלך שאני רוצה לעשות בו דין, לפיכך נהג משה בו כבוד שאמר לו: פן יפגענו בדבר או בחרב, שהיה צריך לומר פן יפגעך, אלא שנהג בו דרך כבוד.

[כה] פוטיאל. זה יתרו, ולמה נקרא שמו פוטיאל?
שפלטו אל מע"ז.

דבר אחר:

שהיה מפטם עגלים לע"ז. ושבע שמות נקראו, **יתרו, פוטיאל, יתר, רעואל, חובב, חבר, קיני.**

[כז] הוא אהרן ומשה. מלמד שאין זה גדול מזה.

פרק ז

[א] ראה נתתיך אלוהיך לפרעה. למי שעשה עצמו אלוהים, הודיעו שאינו כלום, הריני עושה אותך אלוהים עליו.

דבר אחר:

ראה נתתיך לפרעה. לך והפרע ממנו והביא עליו עשר מכות.

דבר אחר:

ראה נתתיך לפרעה. אמר לו הקדוש ברוך הוא: לא בשביל שעשיתך אלוה, תהא רוחך גסה, שאין אתה אלוה אלא לפרעה.

[ב] אתה תדבר וגו'. על ידי שניהם נעשו כל הדברים, שנאמר: ומשה ואהרן עשו וגו' (שמות י"א י'), אמר לו משה: אתה אומר **ואני אקשה**, מיד השיבו הקדוש ברוך הוא למען רבות מופתי.

[ט] כי ידבר אליכם פרעה. אין דיבור אלא לשון קושי, כמו שנאמר: דבר האיש אדוני הארץ אתנו קשות (בראשית מ"ב ל').

תנו לכם מופת. אמר הקדוש ברוך הוא עד שלא תלכו אצלו אני אומר לכם מה שעתיד

לשאול.

ואמרת אל אהרן. והוא יעשה הדברים הללו, אבל (הוא) [אתה] עומד כנשיא וגוזר על הזקנים והם עושין.

[י] ויבא משה ואהרן. היה [ראוי] לאהרן שיכנס תחילה, לפי שהוא גדול ממנו בשנים, ומפני מה נכנס [משה] תחילה? מפני שהוא גדול בארץ מצרים, ובעיני עבדי פרעה, עשו כל המופתים לפניו ולא השגיח אמר כך הוא כחו של אלוהיכם, מכאן יצאו כשפים לכל העולם.

[יא] ויקרא גם פרעה לחכמים ולמכשפים וגו'. מלמד שלא קרא אלא לתינוקות ולנערים בני ד' או בני ה' שנים.

בלהטיהם, מעשה כשפים. בלטיהם (פסוק כ"ב), מעשה שדים. ונס גדול נעשה במטה, שאלמלא בלע תנין את התנינים, היו אומרים כך דרך התנינים לבלוע זה את זה, אלא הנס הגדול שנעשה מטה, ובלע את מטותם, דכתיב: **ויבלע מטה אהרן את מטותם,** ואילו היה עושה אדם [חבילות] מכל אותם המטות, ר"ל כל מטות שהיו מביאים מכל צד, היה המטה בולע אותם, ולא היה עבה יותר ממה שהיה, וכשראה פרעה כך, תמה וברח מכיסאו, אמר שמא משה או אהרן יאמרו למטה שיבלעני ויבלע כיסאי. מיד יבלעני, לכך ברח, וכשהיה משה יוצא מעם פרעה, היה פרעה הרשע אומר: אם יבוא משה פעם אחרת אנכי אהרגנו, וכשהיה משה נכנס [נעשה] פרעה אלם בשעה שהוא רואה המטה בידו של משה.

[טו] לך אל פרעה בבקר. ולמה יוצא הוא למים?

לפי שהיה עובד למים, ולכך לקה המים תחילה.

ולמה נהפכו לדם?

לפי שהיו מונעים בנות ישראל מלטבול, שלא יטהרו מנדותם.

[יט] קח (את) מטה. כי הנסים רובם לא נעשו כי אם במטה.

ועל כל מימי מצרים. אפילו מה שבקיתון ובתוך האבנים ובעצים ואפילו מה שרוקק המצרי היה דם.

[כה] וימלא שבעת ימים. מלמד שלא היה בין מכה ומכה אלא שבעת ימים שלא הייתה המכה משמשת יותר.

פרק ח

[ב] ותעל הצפרדע. צפרדע אחת הייתה והיו מכים אותה ומתזת נחלים נחלים. ועוד שהייתה הצפרדע מקרקרת מבחוץ וחברתה עונה לה מבטן המצרי, וכשהיו טוחנין את הסם היה מתמלא מן הצפרדעים, וכשהתפלל משה רבנו ע"ה נתנערו מן היבשה.

[ז] רק ביאר תשארנה. ועדיין מחבלות את המצרים.

[יב] כנים. למה?

מפני שישראל שמו אותם המצריים מכבדי חוצות ושווקים, לכך נהפך עפרם לכנים. ולא היה שם עפר, שנאמר כל עפר הארץ היה כנים וגו' (פסוק י"ג).

[יד] ולא יכלו. החרטומים להוציא את הכנים. לפי שאין השד יכול לבראות בריה פחותה מכעדשה.

[טו] אצבע אלוהים. המתינו לו, עדיין לא הכה אתכם כי אם באצבע, וכשיכה אתכם ביד אזי תראו, שנאמר: את היד הגדולה אשר עשה ה' במצרים (שמות י"ד ל"א): ואלו שלש מכות הללו למה היו על ידי אהרן, לפי שאמר הקדוש ברוך הוא למשה: המים שהגן עליך כשהושלכת ליאור, ועפר שהגן עליך כשהרגת את המצרי וטמנתהו בחול, והצפרדע שהוא מן המים, דין הוא שלא תהיה כפוי טובה, לפיכך לא לקו על ידי משה אלא על ידי אהרן.

[טז] השכם בבקר והתייצב וגו'. לפי שאותו הרשע משתבח ואומר שאינו יוצא לנקביו שהוא אלוה, לכך אמר: הנה יוצא המימה בהשכמה והוצרך לגדולים, מיד משה הלך ואחזו, אמר לו: הנח לי שאעשה צרכי, ואחר כך אדבר עמך, אמר לו: וכי יש אלוה שהוא צריך לנקביו, אמר לו: וכי אני אלוה, אמר לו: אם אין [אתה] אלוה ולמה תשבח עצמך בזה, אמר לו: ולפני [מי] משבח עצמי, אמר לו: לפני המצרים, אמר לו: אותם שוטים הם ואינן בחשבון בני אדם, כי אם בחשבון חמורים, שנאמר: אשר בשר חמורים בשרם (יחזקאל כ"ג כ').

[כ] ויבא ערב כבד ביתה פרעה וגו'. למה?

לפי שהתחיל בעצה תחילה, לפיכך באו תחילה בביתו ואחר כך בבית עבדיו. ולמה הביא להם ערוב?

לפי שהיו אומרים לישראל לצוד להם מיני חיות דובים ואריות ונמרים. לכך הביא עליהם

הקדוש ברוך הוא [חיות מעורבות] והיה להם ידיים מלאים ארס, והיו פותחים את הדלתות. ולמה הביא להן דבר?
מפני ששמו ישראל רועי צאן ובקר בהרים ובמדברות, כדי שלא יפרו וירבו, אמר להם הקדוש ברוך הוא: אני מביא עליכם רעה גדולה, מיד הנה יד ה' הויה במקנך וגו' דבר כבד מאד.

פרק ט

[ז] **וישלח פרעה והנה לא מת וגו'.** אפילו בהמה שחצייה של מצרי וחצייה של ישראל לא מתה.

[י] **שחין.** למה?

מפני שהיו משעבדין את ישראל ולא היו מניחין אותם שעה אחת כדי לגרד את עצמם מעבודה קשה.

דבר אחר:

שחין למה?

מפני ששמו את ישראל בלנין ומחמי חמין, לפיכך נידונו בשחין.
ויזרוק אתו משה השמימה. נס גדול נעשה בחופניו של משה שהחזיק ד' (פנים), [חפנים] מכאן מצינו שהמועט מחזיק את המרובה.
פורח באדם. יבש מבחוץ ולח מבפנים.

[יא] **לפני משה מפני השחין.** מכאן שלא היו יכלו החרטומים לעשות כמעשה משה.

[יח] **הנני ממטיר (לכם) כעת מחר.** סרט לו סריטה בכותל ואמר: כשתבוא השמש בכאן מחר יהיה ברד אשר לא היה כמוהו.

[כ] **הירא את דבר ה'.** זה איוב.

[כא] **ואשר לא שם לבו.** זה פרעה.

[כג] **ויט משה את מטהו וגו' וה' נתן.** וה' הוא ובית דינו.

[כד] **ויהי ברד ואש.** ואם המצרי היה יושב נכוה באש, וכשהיה עומד נכוה באש.

[לב] כי אפילת הנה. פלאים עשה הקדוש ברוך הוא בהם, וכיון שראה כך, אמר: חטאתי לה', וכששמע משה כן מיד ויצא משה מעם פרעה את העיר ויפרוש כפיו אל ה'.

[לג] ומטר לא נתך ארצה. [תלאן ברפיון] ואימתי ירד בימי יהושע על האמוריים, דכתיב: וה' השליך עליהם אבנים גדולים מן השמים (יהושע י' י"א).

[לד] וירא פרעה כי חדל וגו'. אוי לרשעים כל זמן שהם בצרה מכניעים את עצמם, אבל אם השעה עוברת וחוזרת, חוזרין לקלקולם.

פרשת בא

פרק י

[א] בא אל פרעה. מפני מה נאמר במכה זו בא אל פרעה, מה שלא נאמר בשאר המכות, אלא לך אל פרעה, וכאן כתיב בא? מלמד שהקב"ה מלא כל הארץ כבודו וכשהיה רוצה לדבר עם משה היה מדבר עמו במצרים, וכשהיה פרעה יוצא ממצרים היה אומר לך אל פרעה, אבל במכה זו היה עומד במצרים, ולכך אמר לו בא אל פרעה.

[יב] נטה (את) ירך על ארץ מצרים בארבה. ולמה ארבה? לפי ששמו [את] ישראל זורעים חטים ושעורים, ולפיכך הביא עליהם ארבה ואכלו מה שזרעו להם ישראל, וכיון שבא הארבה שמחו המצריים אמרו נקבץ ונשלק ונאכל ונמלא בהם את החביות, אמר להם הקדוש ברוך הוא: במכה שהבאתי עליכם אתם שמחים, מיד -

[יט] ויהפוך ה' רוח ים חזק מאד וישא את הארבה וגו'. לא נשאר ארבה אחד וגו'. אפילו מה שבקדירות ומה שבחביות מלוחים, פרחו והלכו להם.

[כא] וימש חשך. כפול ומכופל היה, אם היה המצרי עומד אינו יכול לישב, יושב אינו יכול לעמד, רבוץ אינו יכול לזקוף. ולמה הביא עליהם חשך? לפי שהיו בישראל, רשעים גמורים, שהיו ממונים פטרונין מן המצריים. והיה להם שם גדול ועושר גדול, ולא היו רוצים לצאת ממצרים, אמר הקדוש ברוך הוא: אם אני הביא עליהם מכה בפרהסיא וימותו, יאמרו המצרים כשם שהוא מכה אותנו כן מכה את ישראל, לכך הביא החשך, כדי שלא יראו המצריים מפלתם של אותם הרשעים.

[כג] לא ראו איש את אחיו. הרי שלשה.

ולא קמו איש מתחתיו. הרי ששה וביום שביעי כלתה המכה, והיו ישראל נכנסין לתוך בתיהם של מצרים, ורואים כל מה שיש להם, ובשעה שאמר להם הקדוש ברוך הוא שאלה אשה משכנתה וגו', אמר משה: ריבוננו של עולם, אתה אומר שנשאל מהם כסף וזהב, והם אפילו תבן בעבור הלבנים אינם נותנים לנו, והיאך יתנו לנו.

דבר אחר:

אמר לו הקדוש ברוך הוא: ונתתי את חן העם בעיני מצרים, יהיו ישראלים הולכים אצל המצרים ואומרים להם השאילוננו כלי כסף וכלי זהב, והמצריים אומרים להם: אין לנו, והוא אומר: אני יודע שיש לך, והוא נתון במקום פלוני, ואני ראיתי אותו, ואילו הייתי רוצה ליקח אותו הייתי לוקח כשהיית אסור בימי החשך, וכשהיה שומע המצרי זאת היה מלווה לו, לקיים מה שנאמר: ונתתי את חן העם (שמות ג כא).

פרק יא

[ד] ויאמר משה גו' כחצת וגו'. ומפני מה אמר משה כחצות וכי היה ספיקא ביד משה? אלא כך אמר משה: אם אומר בחצות, החרטומים אינם יכולים לכוון את השעה, ויאמרו אצטגניני פרעה משה בדאי הוא, לפיכך אמר כחצות.

[ה] ומת כל בכור וגו'. כששמעו כל הבכורות כך, נתכנסו אצל אביהם, אמרו להם: כל מה שאמר משה בא עלינו, עתה אין אתם מבקשים שנחיה, בואו ונוציא את העבריים מבינותינו וילכו להם,

והם משיבים אותם ואומרים: אפילו כולנו מתים אין אנו משלחים אותם, מה עשו הבכורים?

נכנסו בפלטורין של פרעה והיו צווחין ומקלסין לפרעה, ואומרים לו: בבקשה ממך יצאו העם הזה שלא יבוא עלינו רעה ועליך ואנו מתים.

אמר למשרתיו: צאו והכום וקפחו שוקים שלהם, אני אומר: או נפשי תצא או נפשותיהם של עבריים, ואתם אומרים הוציאו אותם,

מה עשו הבכורות?

נטל כל אחד ואחד חרבו והרגו את אבותיהם, מיד נגלה עליהם הקדוש ברוך הוא, וזהו שנאמר: למכה מצרים בבכוריהם (תהלים קלו י'), ולא נאמר למכה בכורי מצרים.

פרק יב

[ב] החדש הזה. חידוש זה לכם, שמיום שנברא העולם לא חיבבתי אומה ולקחתי גוי מקרב גוי, אלא לכם אני מחדש, הדא היא דכתיב: **החדש הזה לכם.**

דבר אחר:

החדש הזה לכם. חשבון של חדשים, שמיום שבראתי את עולמי הייתי מחשב חדשים ומעבר עוברים, מיכן ואילך מסור בידכם ואין אתם מסורים בידו.

דבר אחר:

החדש הזה לכם. לכם ולא מאדם הראשון.
ראש חדשים. אמור להם בחדש הזה אתם נגאלים.

[ג] ויקחו להם. שתהא הלקיחה לשמה.

שה לבית. מלמד שאדם מביא שה ושוחט על ידי בנו ובתו הקטנים בין מדעתם בין שלא מדעתם.

[ד] ואם ימעט הבית. כלומר מהיות לשה, משעה שהוא חייב להם רשות למנות עליו, וכן לענין משיכה.

[ו] ושחטו אותו כל קהל וגו'. מיכן שנשחט הפסח בשלוש כתות, **קהל ועדה וישראל.**

[ט] אל תאכלו ממנו נא. פסח של מצרים אין אתה אוכל. פסח של דורות אתה אוכל.

[י] ולא תותירו וגו'. בא הכתוב ליתן לו בקר שני לשריפתו.

[כא] משכו וקחו לכם. משכו ידיכם מע"ז ואח"כ ושחטו הפסח.

[כט] ויהי בחצי הלילה. שנתחלקה הלילה מאליה.

מבכר פרעה. שהיה (בנו) בכור.

עד בכור השבי. אף השבויים שהיו בשעבודם, וכי אם מצריים חטאו השבויים מה חטאו? אלא שהיו אומרים יהו בשעבודנו ולא יצאו, לפיכך **עד בכור השבי**, וכל שכן בכור השפחה אשר אחר הרחיים, בשביל מה?

בשביל בכור השפחה שהיו משעבדים בהם, וכל שכן בכור בהמה, ולמה בכור בהמה?

שהיו להם אלוה, שנאמר: הן נזבחו את תועבת מצרים וגו' (שמות ח כב).

דבר אחר:

למה **בכור השבי**?

אמר הקדוש ברוך הוא אם הפורענות בא על מצרים לבדם, אותם הרשעים השבויים יאמרו אלוהותנו נתעוררו עכשיו ותבעו דיוקנו שלנו.

[ל] **ויקם פרעה לילה**. שהיה חשוך כלילה.

הוא וכל עבדיו. הוא חשוך וכל עבדיו חשוכים.

כי אין בית וגו'. כיצד והלא לא מתו אלא הבכורות, הא כיצד?

מצרי נשא חמש נשים, והיה לו חמש בנים, והיו בכורי אמם, וכן אשה שבאו אליה חמשה אנשים והייתה יולדת חמשה בנים, והיו בכורי אביהם.

[לא] **ויקרא למשה ולאהרן**, היה הולך בלילה ומחזר בשווקים, ואומר היכן משה שרוי, ובני ישראל משחקין בו, ואומרים כאן, כיון שמצאם אמר להם: קומו צאו מתוך עמי, צאו לשלום, לכו לשלום.

אמר לו משה: רשע וכי גנבים אנו שנצא בלילה, כך ציוה לנו הקדוש ברוך הוא, ואתם לא תצאו איש מפתח ביתו עד בוקר,

אמר לו: פרעה בבקשה ממך קומו צאו מתוך עמי, הרי אתם בני חורין, עד עכשיו הייתם עבדים לי ורדיתי בכם, מיכן ואילך אתם עבדי ה'.

ולכו עבדו את ה'. אמר לו משה: אמור דבר זה שני פעמים, והשמיע הקדוש ברוך הוא את הקול בכל ארץ מצרים מהלך ארבעים [יום], שהוא ארבע מאות פרסה על ארבע מאות פרסה, מיד ותחזק מצרים וגו' (פסוק לג).

דבר אחר:

כחצות הלילה אני יוצא. אני נכנס מיבעי ליה, אלא הכי אמר הקדוש ברוך הוא אני יוצא מחובתי שהבטחתי לאברהם אביכם, בעת שרדף אחר המלכים, שנאמר: ויחלק עליהם לילה וגו' (בראשית יד טו), ואמר אברהם אבינו אותה חצי לילה מדוע אין אתה נותנה לי,

אמר לו הקדוש ברוך הוא: צריך אני אותה לבניך, שעתידי אני לעשות בה גאולה, וזו היא יציאת מצרים, ולכך אמר אני יוצא מחובתי.

פרשת בשלח

פרק יג

[יז] **ויהי בשלח פרעה.** ולמה פתח בלשון הזה?

לפי שאמר: וגם את ישראל לא אשלח (שמות ה, ב) והוא אמר להם: קומו צאו (שם יב לא), והיה מחזיק ביד כל אחד ואחד והיה משלחם, לפיכך נאמר: **ויהי בשלח פרעה.**

ולא נחם אלוהים דרך ארץ וגו' לא ניהגם כדרך כל הארץ כיצד?

דרך העבד טוען את רבו, הקב"ה לא נהג עמם כך, אלא ובמדבר אשר ראית אשר נשאך ה' אלוהיך כאשר ישא איש את בנו (דברים א, לא), ועוד ואשא אתכם על כנפי נשרים (שמות יט, ד), דרך ארץ העבד מרחיץ את רבו, וכאן חילוף, שנאמר: וארחצך במים וגו' (יחזקאל טז, ט) [דרך ארץ] העבד מלביש את רבו, וכאן אלבישך רקמה (שם שם י). [דרך ארץ עבד מנעיל את רבו וכאן ואנעלך תחש (שם)]. דרך ארץ העבד מאיר לרבו, וכאן הקב"ה מאיר לישראל שנאמר [וה' הולך לפניהם (פסוק כא)]. מפני שקרובה הייתה השבועה שנשבע אברהם לאבימלך, שנאמר: [השבועה לי באלוהים הנה] אם תשקר לי ולניני וגו' (בראשית כא, כג) ועדים נכד אבימלך קיים.

דבר אחר:

כי קרוב הוא [וגו' **בראותם מלחמה**]. כי קרובה הייתה המלחמה שאמר הקב"ה לאברהם, דכתיב: ודור רביעי ישובו הנה (שם טו יז) והיא המלחמה שעשו היושבים בארץ פלשתים עם בני אפרים, ולכך הולכים הקב"ה בדרכים אחרים, שלא יראו מלחמה וישובו למצרים.

[יח] **ויסב אלוהים את העם.** שהסיבן במסיבה מבני מלכים, ומיכן להסבת פסח מן התורה.

וחמשים. אחד מחמשים שעלו בשלשת ימי אפלה.

דבר אחר:

וחמושים. כפשוטו, ומתרגמין ומזרזין, כלומר עלו בכל טוב.

[יט] **ויקח משה את עצמות יוסף וגו'.** מלמד שכל ישראל פשטו ידיהם בביזה שהעלו ממצרים, ומשה לא נתעסק אלא במצוה, כי כשמת יוסף ושמעו מצרים שהשביע את אחיו שלא יעלו ממצרים עד שיקחו את עצמותיו עימהם, שמו ליוסף בארון של אבר, והפילוהו לנהר נילוס, ואמרו: מעתה לא יוכלו להעלותו, וכתב משה שם המפורש והשליכו לנילוס, וארונו של יוסף צפה על פני המים, ומשה עמד ולקחו.

כי השבע השביע. ולמה שתי שבועות?

אלא השביע לאחיו שישבעו לבניהם.

מזה אתכם. מלמד שכל שבט ושבט העלה נשיאו עמו.

[כ] ויסעו מסכות. ופסוק אחר אומר: מרעמסס סוכתה (שמות יב לז), והלא ישראל יושבים בארץ גושן, ויש בין גושן לרעמסס יותר מארבעים פרסה, מלמד שנטלם הקדוש ברוך הוא והוליקם בשעה אחת מרעמסס לסכות, הדא הוא דכתיב: ואשא אתכם על כנפי נשרים (שמות יט ד), כאלו על כנפי נשרים הלכו.

פרק יד

[ב] לפני פי החירות. ומאי חירות?

שנעשו בני חורין.

בין מגדל. שנעשו להם נסים גדולות.

לפני בעל צפון. ע"ז, ולמה הונח באותו מקום, לפי שכל ע"ז שבמצרים ניתכת, ואותה ע"ז לא ניתכה, לפי שלא רצה הקדוש ברוך הוא להתיכה, כדי שיאמר פרעה בעל צפון הסכים על גזירתי, ולא הניח ללכת בני ישראל.

[ג] נבכים הם. שאחוריהם הייתה ארץ מצרים, וימינם ושמאלם יערים מלאות כל חיות רעות, ולפניהם הים.

[ד] וחזקתי את לב פרעה. שלא היה בלב פרעה לרדוף אחר בני ישראל, אבל הקדוש ברוך הוא נתן בלבם לרדוף אחר בני ישראל, שגזרו כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו, לפיכך וינער ה' את מצרים בתוך הים. וזהו שאמרו חכמינו ז"ל: במידה שאדם מודד בה מודדין לו. **ואכבדה בפרעה.** כמו מכובד.

כי אני ה'. לפי שאמר מי ה', שלא הכירו להקב"ה, עתה ידעו כי הוא ה'.

[ה] ויגד למלך מצרים. מי הגיד לו?

אותם פטרונין שהלכו עם ישראל ממצרים, כיון שהלכו ישראל במדבר שלשה ימים, והגיע יום רביעי, ורצו יום רביעי לילך אמרו להם: אין רשות בידינו עוד להניח אתכם שתלכו, עמדו ישראל והרגום, ואותם שנשאר בהם ברחו למצרים, והגידו לפרעה על כל הקורות אותם, מיד הוא בעצמו אסר את רכבו, הדא הוא דכתיב: ויאסר את רכבו, מכאן שהשנאה מקלקלת את השורה, גם מבלעם שהוא השכים בבקר ויחבש את אתונו (במדבר כב כא), ואהבה מקלקלת את השורה מאברהם, שנאמר: וישכם אברהם בבקר ויחבש את חמורו (בראשית כב ג).

ואת עמו לקח עמו. לקחם בדברים, שבזבז להם אוצרותיו.

[ח] **יצאים ביד רמה.** מתרוממים:

דבר אחר:

ביד רמה. הוציאים פרעה כידו, ומי עשה?

זה הקדוש ברוך הוא שהוא רם ונשא.

[י] **ופרעה הקריב.** מנהגו של בשר ודם המלך הולך אחר חילו, אבל פרעה הוא הולך לפני

חילו, פרעה אמר: אני אלך קודם ואחר כך חילי.

אמרו לו עבדיו: מפני מה אין אתה הולך לאחר חילך, עשה כמנהג בשר ודם.

אמר להם: אם הייתי הולך להלחם עם בשר ודם הדין עמכם, אבל אני הולך להלחם עם מלכם

של אלו, אינו דין שאלך אחרי חילי, ועליו נאמר: כי מכבדי אכבד ובוזי יקלו (ש"א ב ל).

[טו] **מה תצעק אלי.** בשביל אדם וחיה פניתי את העולם מן המים, שנאמר: יקוו המים וגו'

(בראשית א ט), וציוויתי אותם מצוה קלה ולא קיימו מצוותי, ובשביל עדה קדושה שמחר

עתידים לומר במעמד הר סיני נעשה ונשמע, לא אעשה את הים יבשה?!

דבר אחר:

מה תצעק אלי. אני התנית עם הים מששת ימי בראשית שיקרע הים בעבור בני, כי כן כתיב:

לאיתנו (פסוק כז) אל תיקרי לאיתנו אלא לתנאי שלו.

[יב] **הלא זה הדבר.** והיכן אמרו ישראל דבר זה?

אלא בשעה שאמרו למשה ירא ה' עליכם וישפוט (שמות ה כא) אמר להם משה: **ה' ילחם**

לכם ואתם תחרישון.

[כ] **ולא קרב זה אל זה כל הלילה.** בפמליא של מעלה אמרו: שלא אמרו שירה כל הלילה,

שכך אמר להם הקדוש ברוך הוא בשעה שרצו לומר שירה, אמר להם: מעשה ידי טבועים

בם ואתם אומרים לפני שירה?!

מכאן שאין הקדוש ברוך הוא שמח במפלתן של רשעים.

[כא] **וישם את הים לחרבה.** לחרבה של מצרים.

[כב] **והמים להם חומה.** ראשון וחומה שני, מלמד שרצה היום לנער את ישראל כמו שניער

מצרים, ולפיכך כתיב חומה.

מימינים ומשמאלם. לפי שהיו ישראל עתידין לעשות מזוזה בימין ותפילין בשמאל.

[כה] וינהגו בכבודות. שאין הסוסים הולכים אלא בעל כרחם.

[כז] ומצרים נסים לקראתו. לאחריהם לא נאמר אלא לקראתו. [ללמדך שכל מקום ומקום שהיו מצרים נסים היה הים רץ כנגדו].

[כח] לא נשאר בהם עד אחד. זה פרעה שנשאר מהם ולא מת, כדי לספר גדולתו של הקדוש ברוך הוא, כמו שנאמר: ואולם בעבור זאת העמדתיך (שמות ט יו), משל לאדם שיש לו צפור בידו, אם דוחק אותו מיד מת, ואם מניחו מיד הולך, כך היו ישראל ביד המצריים, אם דוחקין אותם מתים, ואם מניחים אותם הולכים להם.

[ל] מת על שפת הים. ישראל שבאותו הדור מחוסרי אמנה היו, אמרו: כשאנו עולים מזה הצד כך המצריים עולים מאותו הצד, אמר הקדוש ברוך הוא לים הקיאים ליבשה, אמר הים: ריבון העולמים כלום יש אדון שנותן מתנה לעבדו וחוזר בו, אמר לו הקדוש ברוך הוא: אני אשלם לך אחד ומחצה, אמר לו הים: ריבון העולמים כלום יש עבד שתובע את אדונו בדין, אמר לו הקדוש ברוך הוא: נחל קישון גרפם וערב לי, הדא הוא דכתיב: נחל קישון גרפם (שופטים ה כא), נחל שנעשה ערב מקודם שיביא אחד ומחצה, כי בפרעה כתיב ויקח שש מאות רכב בחור, ובסיסרא תשע מאות רכב (בחור) [ברזל לון] (שופטים ד ג), הנה אחד וחצי.

פרק טו

[א] אז ישיר משה. למה התחיל משה רבנו ע"ה את השירה באז?

אמר משה רבנו ע"ה: אני סרחתני באז, דכתיב ומאז באתי אל פרעה לדבר בשמך (שמות ה כג), ועוד אני אתקן באז, ופתח את השירה באז.

דבר אחר: למה פתח משה באז?

שמן היבשה עשה ים באז, דכתיב: אז הוחל לקרא בשם ה' (בראשית ד כו), ועליהם אמר הכתוב: הקורא למי הים וישפכם וגו' (עמוס ה ח), לכך אני משבחו [באז] בים.

דבר אחר:

אז מניין אז שמונה, ללמדך שלא נגאלו ישראל אלא בזכות המילה שניתנה לשמונה ימים.

דבר אחר:

אמר משה באז ניתנה המילה, וניתנה לי נפשי, שנאמר: אז אמרה חתן דמים למולות (שמות ד כו).

דבר אחר:

אז בעבור יחידו של עולם, שהוא אחד למעלה משבעה רקיעים.

[נ] **ימינך ה' נאדרי בכח.** מלמד שימינו של הקדוש ברוך הוא פורעת מן הרשעים, ומגנת על הצדיקים, שכך אמר הקדוש ברוך הוא: תבוא ימיני ותהיה צל על העתידים לקבל תורה מימין.

דבר אחר:

ימינך ה' נאדרי בכח. במגלת איכה כתיב השיב אחור ימינו (איכה ב ג). רוצה לומר כשלא רצו לשמוע התורה שניתנה מימינו נעשו למס זכות התורה חזרה לאחור, וכשמקיימים ישראל את התורה זכותה תעמוד אפילו לתחיית המתים, שנאמר: ואתה לך לקץ ותנוח ותעמוד לגורלך לקץ הימין (דניאל יב יג), והישועה היא בימין, שנאמר: הושיעה ימינך וענני (תהלים ס ז):

[ז] **יאכלמו כקש.** אלו מוטבים שבהם והיו צפים על פני המים כקש.

[ח] **קפאו תהומות בלב ים.** עד לבו של ים, מה לבו של אדם עומד בשלישותו, כך לבו של ים קפה בשלישותו.

[ט] **תמלאמו נפשי.** אותו הרשע ניבא לעצמו, שהיה לו לומר תמלא מהם נפשי, והוא אומר תמלאמו, מלמד שלא היה רוצה ליקח שללם אלא שישתה מדמם.

[י] **צללו כעופרת.** אלו הרשעים שבהם.

[יא] **מי כמוכה באלים ה'.** פסוק זה אמרו פרעה בשעה ששמע שאמרו ישראל שירה על הים.

[יב] **נטית ימינך תבלעמו ארץ.** כשהקיאם הים ליבשה לא הייתה הארץ יכולה לקבלם מפני שנתיראה מיום הדין, והייתה סבורה שיקללה הקדוש ברוך הוא כמו שקיללה על דם הבל, ונשבע הקדוש ברוך הוא שלא יקללה על זאת.

[יד] **חיל אחז ישבי פלשת.** על שהרגו בני אפרים.

[יז] תבאמו ותטעמו. פסוק זה אמרו משה שהיה צריך לומר תביאנו ותטענו, אלא מכאן שהיה יודע שלא יכנס לארץ ישראל.
מקדש אדני. מקדש של מעלה.

[יח] ה' ימלוך לעולם ועד. פסוק זה מלאכי השרת אמרוהו.

[כ] ותקח מרים הנביאה וגו'. אחות אהרן ולא אחות משה!?!
אלא כל זמן שהייתה אחות אהרן בלבד קודם שנולד משה הייתה נביאה, כשנולד משה ניטלה ממנה וניתלה (וניתנה) למשה.

[כב] ויסע משה. שהסיעם במקל שלא היו רוצים ללכת, מפני שהיו מלקטין מן הים אבנים טובות ומרגליות, וכל ספינה שנטבעה בים וכל כסף וזהב שנטבע בים עלה כל כסף וזהב עם ביזת המצריים.
ולא מצאו מים. ואין מים אלא תורה, שנאמר: הוי כל צמא לכו למים (ישעי' נה א).

[כה] ויורהו ה' עץ. שהוא מר שקורין הרדפוני. בוא וראה גדולתו של הקדוש ברוך הוא [בשר ודם] אם יש לו מים מרים ממתקן בדבר מתוק, אבל הקדוש ברוך הוא המתיק להם המים המרים במרים, וכן אתה מוצא באלישע שהמתיק המים על ידי שם המפורש במלח שהוא מר.
חק ומשפט. אלו שתי מצות, **חק** זה **שבת**, **משפט** זה **כיבוד אב ואם**, כדכתיב: על כן ציוך ה' אלוהיך (דברים ה טו), והיכן ציוה במרה.

[כז] שתיים עשרה עינות מים. אלו י"ב שבטים.
ושבעים תמרים. אלו שבעים זקנים של סנהדרין.

פרק טז

[ד] הנני ממטיר לכם. ששים אמה עוביו של מן, ומנא לן?
ממבול, במבול כתיב: וארובות השמים נפתחו (בראשית ז יא), וכתיב: חמש עשרה אמה מלמעלה (שם שם כ), והמן היה יורד בח' ארובות, שנאמר: ודלתי שמים פתח, (תהלים עח כג), דהיינו ח' ארובות טול לכל ב' ארובות י"ו אמות, נמצא עביו של מן ששים אמה.

[ג] הייתה שכבת הטל. היה הטל בא, ומכבד את הארץ, ומרבץ אותה, ואחר כך המן, ואחר כך הטל מלמעלה, כדי שלא יתעפר המן.

[יד] דק מחספס. דק היה ומחספס, ונכנס בכל אבר ואבר, שמנין מחספס כנגד רמ"ח אברים של אדם, וכמה דהוא אמר: לחם אבירים אכל איש וגו' (תהלים קיח כה), אל תיקרי אבירים אלא איברים שהוא מגדל האיברים.

[כא] וחם השמש ונמס. דקיימא לן עד ד' שעות היה המן קיים מד' שעות ואילך היה נמס, והיה נעשה נחלים נחלים, ושותין ממנו הצבאים והאיילים, והיו הגויים מן הצבאיים וטועמין מהם טעם המן.

[כב] ויבאו כל נשיאי העדה. היו תמהים לפי שבעומר מדדו ולא מצאו בו כי [אם] לפי אכלם. **וביום הששי לקטו לחם משנה.** והשיב להם משה: **שבתון שבת קדש לה' מחר, את אשר תאפו אפו.** מכאן סמכו חכמים לעירובי תבשילין מן התורה.

[כז] שבת לא יהיה בו. כי בשבת לא ירד המן [ולא ביום טוב].

[כח] עד אנה מאנתם. אפילו על משה אמר הקדוש ברוך הוא, לפי שלא היה מזהיר את ישראל מה שהיה אומר לו, מיד התחיל אומר: ראו כי ה' נתן לכם את השבת וגו'.

[לא] והוא כזרע גד. ולמה נקרא שמו זרע גד?

לפי שהוא מגיד מה בחורין ובסדקין, כיצד?

אם אדם מוכר לחברו שפחה מעוברת וילדה באותה שעה שמכרה, והיו באים לפני משה, זה אומר: ברשותי ילדה, וזה אומר: ברשותי ילדה, אז היה אומר להם משה: לבקר משפט, והיה משה הולך בביתו של מוכר, היה רואה המן אם היה מוותר ונמצא חלקו של וולד בבית המוכר, היה יודע שברשות המוכר ילדה, ואם לאו היה יודע שברשות הקונה ילדה.

[לג] קח צנצנת אחת. היה כלי חרש, ולמה נקרא שמו צנצנת?

שמצננת את המן.

[לה] אכלו את המן ארבעים שנה עד באם וגו' אל קצה וגו'. במה שכתוב בספר יהושע.

[לז] עשירית האפה. מ"ג בצים ושלישית ביצה.

פרק יז

[ה] ויאמר ה' אל משה עבור לפני העם. שתהיה מולך עליהם, כמו שנאמר: ויעבר מלכם לפניהם וה' בראשם (מיכה ב יג). ובשעה שרפו ידיהם מן המצות מיד ויבא עמלק וגו'.

[יא] והיה כאשר ירים משה ידו וגו'. וכי ידיו של משה נוצחות מלחמה, או משברות מלחמה, אלא כל זמן שישראל עושין רצונו של מקום נוצחין, ואם לאו אינם נוצחין.

[יב] ויקחו אבן וישימו תחתיו וגו'. וכי לא היה למשה כר או כסת לישיב עליו, אלא אמר משה כל זמן שישראל בצער אף אני אהיה בצער, מכאן שלא יפרוש אדם מן הצבור.

[טו] ה' נסי. שעשה לי הנס שלא ניצולו ישראל אלא בשביל משה. שכבר היו ידיהם נרפים מן המצות.

[טז] ויאמר כי יד על כס יה. כך אמר משה בשעה שתהיה יד זו הוא מלך על ישראל דנקרא כס יה.

מלחמה לה' בעמלק מדור. זה דורו של שאול.

דור. זה דור של מרדכי הצדיק.

פרשת יתרו

פרק יח

[א] וישמע יתרו. מה שמוע שמע ובא?

מלחמת הים שמע.

דבר אחר:

ים סוף שמע.

כי הוציא ה' את ישראל ממצרים. משל לאדם שאוחז בידו צפור, לעולם לא ינצל מידו, עד שיצילנו הקדוש ברוך הוא, כך ישראל שהיו אחוזים ביד מצרים והקב"ה הצילם.

[ב] אחר שלוחיה. בראשונה כשהלך למצרים הוליך את אשתו, שנאמר: ויקח משה את אשתו

(ובניו) [ואת בניו] וגו' (שמות ד כ), וכשפגע באהרן, אמר לו אהרן: משה אחי, אנה אתה בא?

אמר לו: להצל את ישראל,

אמר לו: ומי אלו עמך?

אמר לו: אשתי ובני,

[ולאן אתה מוליכם?

אמר לו: למצרים],

אמר לו: על הראשונים אנו מצטערים ואתה בא להוסיף עליהם, מיד החזירה, היינו דכתיב אחר שלוחיה.

[דבר אחר:

אחר שלוחיה] אחר ששלחה ונתן לה גט.

[ג] אשר שם האחד גרשם. כך התנה יתרו עם משה שימול אחד מבניו, והאחד יניח מלימול, הדא הוא דכתיב: ויהי בדרך במלון וגו' (שמות ד כד), ומי הוא שלא נימול, זה אליעזר.

[ד] ויצלני מחרב פרעה. כשהרג המצרי והלשינו עליו דתן ואבירם וברח לו ולקח פרעה חרב והיה מכה למשה על צווארו, נעשה לו נס ונעשה צווארו כשיש.

[ו] ויאמר אל משה אני חתנך [יתרו בא אליך] היה לו לומר הנני בא אליך, אלא מלמד שלא היה יתרו יכול להיכנס במחנה ישראל מפני הענן, ושדא ביה גירא וכתוב ביה: אני חותנך יתרו בא אליך, מיד יצא מתוך הענן ובא אל חותנו.

[ז] וישאלו איש לרעהו לשלום. מי נתן שלום למי, הוי אומר זה משה רבנו, כי הנה כתיב וישאלו איש, ואין איש אלא משה, שנאמר: והאיש משה (במדבר יב ג).

[ח] את כל התלאה [אשר מצאתם בדרך. אשר מצאתם על הים. בדרך] אלו מלחמת עמלק.

[ט] ויחד יתרו. מלמד שנעשה בשרו כחרב חדה.

דבר אחר:

ויחד כפשוטו, והוא כמו ישמח ומתרגמין וחדי.

דבר אחר:

שנדמה לו כאילו היה בשרו חידודין חידודין.

[י] ויאמר יתרו ברוך ה'. בוא וראה כמה היו ישראל מגונים, שלא היה אדם מישראל שברכו להקב"ה, עד שבא יתרו ואמר ברוך ה'.

[יט] ויהי אלוהים עמך. שיסכים הקדוש ברוך הוא לעצתנו. היה עתה לעם וגו'. שכל הספיקות שלך אתה אומר להקב"ה ומודיע לך, אף הם כל הספיקות שלהם הם יאמרו אליך ואתה מודיע להם.

[כ] את החקים. זה מצות שבת.

ואת התורות אלו איסור והיתר, שנאמר: זאת התורה אדם כי ימות באהל (במדבר יט יד), ומה הוא אדם כי ימות, אלא אין דברי תורה מתקיימין אלא במי שממית עצמו עליהם.

את הדרך ילכו בה. זו ביקור חולים.

ואת המעשה אשר יעשון. זו לפנים משורת הדין, דקיימא לן מפני מה נחרבה ירושלם, מפני שדנו בה דיני תורה דלא עבדו בה לפנים משורת הדין.

[כא] ואתה תחזה. בנבואה שהיה לו, ואתה תראה שונאי בצע שאפילו בממונם אינם חסים.

[כה] ויבחר משה אנשי חיל. מלמד שלא מצא משה בכל ישראל מי שהיה בו ארבעה מדות הללו.

[כז] וישלח משה את חתנו. מכאן שכל המצטער בצער צבור זוכה ורואה בנחמת ציבור, ויתרו לא היה בצער ציבור, לא זכה בנחמתו, ואיזו נחמה? זו מתן תורה, ולכך משה שלח את חותנו.

פרק יט

[א] בחדש השלישי. הכל היה משולש:

התורה משולשת תורה נביאים וכתובים:

משנה משולשת הלכות מדרש ואגדות,

הסרסור משולש משה אהרן מרים,

שלוש פעמים מתפללין ערב ובוקר וצהרים,

שלוש פעמים אומרים קדוש קדוש קדוש ה' צבאות,

ישראל שקבלו את התורה משולשים כוהנים לוויים ישראלים,

האבות משולשים אברהם יצחק ויעקב,

הימים משולשים, שנאמר: היו נכונים שלשת ימים (פסוק טו),

החדשים משולשים שנאמר: בחדש השלישי.

דבר אחר:

בחדש השלישי. זה סיון שהוא שלישי לחדשים, וניתנה תורה לישראל על ידי שלישי.
ביום הזה באו מדבר סיני. יהיה הברית כרותה בעיניך, כאלו בזה היום קבלת התורה, וזהו שנאמר: לא את אבותינו כרת ה' את הברית הזאת וגו' (דברים ה ג).

[ב] **ויסעו מרפידיים.** ממקום שרפו ידיהם מן המצות.

[ג] **כה תאמר לבית יעקב.** לנשים, כלומר אמור להם דברים טובים לפי שלבן של נשים רך.
ותגיד לבני ישראל. אנשים, כלומר אמור להם דברים שהם קשים כגידיים.

[ד] **ואשא אתכם על כנפי נשרים.** מגושן לרעמסס, דכתיב: ויסעו בני ישראל מרעמסס (שמות יב לז), והיו בני ישראל יושבין בגושן.

[ח] **וישב משה את דברי העם.** השיבם בדברים המשבבין את לבם.

דבר אחר:

וישב משה. היה ראוי לומר ויגד משה את דברי וגו', שלא מצינו הגיד לעם מה שיאמר לו הקדוש ברוך הוא, אמרו לו ישראל: אין אנו רוצים, והיה משה מתיירא לומר להקב"ה שיאמר לו פעם אחרת והם לא יאמינו לי, שלא ילקה בצרעת כמו שלקה בסנה, והיינו דאמרי אינשי דנכית ליה חויא מחבלא מדחיל, השיב לו הקדוש ברוך הוא: אני יודע מה שאתה רוצה לומר בעבור ישמע העם בדברי עמך, השיב משה לפני הקדוש ברוך הוא ואמר: ריבון העולמים יתברך ויתעלה שבחך וזכרך שאתה חוקר לבות וכליות ויודע הנסתרות ידעת מה שיש בלב עבדך, אותו השעה הגיד לו דברי העם, הדא הוא דכתיב: ויגד משה את דברי העם אל ה'.

[יג] **כי סקול יסקל או ירה יירה.** מיכן שכל הנסקלין נתלין, ותחילה היו משליכים אותם לתוך גומא, לקיים מה שנאמר: **או ירה יירה.**

לשלושת ימים. יום אחד הוסיף משה מדעתו, והסכימה שכינה עמו, כי אמר משה שכבת זרע פולטת תוך שלשה ימים, ואם ישכבו הלילה עם נשותיהם והויא פולטת יום שלישי, ולפיכך הזהיר אותם משה שלשת ימים, כי לוסף שלשת ימים נפסקת וטהורה.

[יז] **ויתייצבו בתחתית ההר.** מלמד שכפה עליהם הקדוש ברוך הוא את ההר כגיגית, אמר לישראל: אם מקבלין עליכם התורה מוטב, ואם לאו שם תהא קבורתם.

[יט] והאלוהים יעננו בקול. בקולו של משה.

[כב] וגם הכוהנים הניגשים. אלו נדב ואביהוא.

פרק כ

[ב] אנכי ה' אלוהיך

א שהוא אחד בעולמו,

נכ שבחר הקדוש ברוך הוא את ישראל משבעים אומות,
י שנתן להם עשרת הדברות.

דבר אחר: אנכי ה' אלוהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים. לפי שהוציאם מארץ מצרים מכור הברזל.

[ג] לא יהיה לך אלוהים אחרים. לא בהוייא ולא בעשייה, ד' לאוין כתובין בדיבור זה כנגד ד' מלכויות.

[ה] פקד עוון אבות. על בנים. וכתוב אחד אומר: לא יומתו אבות על בנים (דברים כד טז), בבנים שאוחזין מעשה אבותיהם בידיהם פוקד עוון אבות על בנים, אבל בנים שאין אוחזין מעשה אבותיהם בידיהם לא יומתו אבות על בנים.

[ו] לאלפים. ובאחרית הפסוק לאלף דור (דברים ז ט), למי נשמע לאלף, אלא כך אמרו חכמינו ז"ל: לאלפים לאוהבי, לאוהביו וליראיו לאלף דור, וכן אמרו: אינו דומה מי שעובד מיראה לעובד מאהבה.

[ז] לא תשא את שם וגו'. שלא תנהוג עצמך כאלו חסיד אתה ואין אתה חסיד. ומעשה באדם אחד שנכנס לעיר בערב שבת ולא היה מכיר אדם, והיה לו כיס מלאה פשוטים, וראה גר אחד יושב בבית הכנסת ומתעטף בציצית והיו תפילין קשורין בראשו, וראה אותו האדם והיה סבור כאלו אדם גדול [הוא], לפי שראה מצות הללו, ופקד לו את כיסו, לאחר השבת ביקש ממנו, אמר לו: לא היו דברים מעולם.

התחיל להצטער ואמר ריבון העולמים גלוי וידוע לפניך שלא מסרתי לו המעות שלי בפיקדון, אלא שראיתי בו המצות הללו,

בלילה בא אליהו הנביא אליו בחלום ואמר לו: למחר לך אצל אשתו ותאמר לה תן לי כיסי,

ואם אמרה לך: באיזה סימן אמור לה בסימן שאכלה היא ובעלה בליל ראשון של פסח חמץ, ובליל יום הכיפורים בשר חזיר, למחר השכים זה האיש לפני אשתו של גזלן, ומסר לה הסימנים הללו, ונתנה לו הכיס, בא הגזלן אצל אשתו שאל לה את הכיס, אמרה לו: בא בעל הכיס ונטל את הכיס, וכך וכך מסר לי סימנים, אמר לה: אחר שנתפרסם הדבר נחזור למעשינו הרעים, וכן עונשן של עושי כך.

[ח] זכור את יום השבת. זכרהו על היין.

[יא] על כן ברך ה' את יום השבת. במה בירכו?

במזונותיו ובסעודתו, שכך אמר הקדוש ברוך הוא בני הללו עלי ואני פורע. ומעשה בקצב אחד והיה מנהגו כך שכל בהמה טובה שהיה מוצא היה מניחנה לכבוד שבת, למחר היה מוצא יותר טובה הימנה, היה אוכל את הראשונה ומניח את השנייה, נמצא שבזכות שבת עבר כל ימיו בטוב, וסופו זכה. שהיה לו שלחן וקערות וכפות זהב טהור.

[יב] כבד את אביך ואת אמך. ארבעה דברים נאמרו בכיבוד אב ואם, צדיק בן צדיק מאריכין לו ימיו ושנותיו בין בעולם הזה בין בעולם הבא, צדיק בן רשע אינו מקבל עליו שכר בעולם הזה, רשע בן צדיק נותנים לו בעולם הזה ולא לעולם הבא, רשע בן רשע אין לו שכר לא בעולם הזה ולא לעולם הבא.

[יג] לא תרצח. הפכהו כמו לא תרחץ, וכמו קול דמי אחיך צועקים אלי מן האדמה (בראשית ד י), וכתוב בדמים לא תרחץ, כמו פעמיו ירחץ בדם הרשע (תהלים נח יא).
לא תנאף. לא תהנה הנואף ממך.

לא תגנוב. בגונב נפשות הכתוב מדבר. ולמה נכתבו שלשה דברות הללו באותיות שוות? ללמדך שכל מי שעושה אחת מהם כאלו עשאהו כולם.
לא תענה. בעדות שבמיתה הכתוב מדבר, כגון שאמר: פלוני הרג את הנפש.

[יד] לא תחמד בית רעך. הרי כאן דיבור אחד.

לא תחמד אשת רעך. הרי כאן דיבור אחר, ובספרים המדויקים הם מופלגים.

[טז] ואל ידבר עמנו. מכאן שכל אלו עשרת הדברות אמרן הקדוש ברוך הוא בדיבור אחד, מה שאין יכול הלשון לדבר ואוזן לשמוע.

[יז] ובעבור תהיה יראתו וגו'. מכאן שכל מי שהוא ירא שמים לא במהרה הוא חוטא.

[כ-כא] לא תעשון אתי. בדמות שמש לא צורת חמה לא צורת לבנה.

דבר אחר:

לא תעשון אתי בדמות שום תבנית, דכתיב: ואל מי תדמיוני וגו' (ישעי' מ כה), אלא מזבח אדמה תעשה לי.

דבר אחר:

מזבח אדמה וגו': אל תיקרי מזבח אדמה, אלא מזבח דם מילה כי היום ישראל בגלותיהם וכל מי שיתן לו הקדוש ברוך הוא בן ומל אותו ביום השמיני, כאילו בנה מזבח לה' והעלה עליו עולה, לכך נאמר מזבח אדמה.

דבר אחר:

מזבח. מ' מילה. ז' זכור לעבדיך לאברהם ליצחק (ולישאל) [וליעקב] (דברים ט כז). ב' ברכה. ח' חיים וצריך בנין מזבח שלא יניף עליו ברזל, כי אמר הקדוש ברוך הוא אל יבוא חרב שהורגת בני אדם, ויניף על מזבח שמכפרת עוונותיהם של ישראל.

[כג] ולא תעלה במעלות על מזבחי. שהכבש דומה כמין דף.

אשר לא תגלה ערותך עליו. שהיו הכהנים עולים עליו עקב בצד גודל שאם היו מרחיבין צעדיהם הייתה נראית ערותן.

דבר אחר:

ולא תעלה במעלות. אל תקרי מעלות אלא מעילות, כלומר שאם בידך שום כלום מעל שמעלת בו הכהן לא יעלה.

לא תגלה ערותך עליו. ולא תכניסהו אצל מזבחי להקריב, כי לא אקבלהו, ויגלה ערותך על כל ישראל העומדים למטה ורואין. שאם לא יתקבל הקרבן אין העשן עולה כעמוד.

לא תעלה. לא תכניס, כמו חוח עלה ביד שכור (משלי כו ט): וכי אפשר שהוא עולה, אלא כשהוא שכור מושיט ידו אצל החוחים, ונכנס החוח בידו ומכאיבו.

פרשת משפטים

פרק כא

[א] **ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם.** לפניהם ולא לפני גויים וכל הקובל בערכאות של גויים אין לו חלק לעולם הבא [ונכפר] באלוהי ישראל.

דבר אחר:

ואלה המשפטים. כל דיין שדן דין אמת לאמתו, כאלו נעשה שותף להקב"ה במעשה בראשית, כתיב במשה: ויעמוד העם על משה מן הבקר עד הערב (שמות יח יג), וכתוב במעשה בראשית: ויהי ערב ויהי בקר (בראשית א ה).

דבר אחר:

ואלה המשפטים. אמר הקדוש ברוך הוא לדיינים: הוו זהירים בדין שאני יושב ביניכם. שנאמר: אלוהים ניצב בעדת [אל] (תהלים פב א). הוו זהירים בדין יתומים ואלמנות, שאני הוא אביהם שנאמר: אבי יתומים ודיין אלמנות (תהלים סח ו), ולא נחרבה ירושלם אלא על שהטו את הדין, כמו שאמר הנביא: שריך סוררים וחברי גנבים כלו אוהב שוחד ורודף שלמונים יתום לא ישפוטו וריב אלמנה לא יבוא אליהם (ישעי' א כג).

אמר רבי סימון מהו וחברי גנבים?

אלא אם גנב אדם מחברו שור משלם תשלומי כפל, ואם טבח או מכר משלם תשלומי ארבעה או חמשה, והדיינים אשר היו בירושלם היו אומרים לגנב: תגנוב ותחלוק עמנו, ואין אנו מחייבין אותך דבר, לפיכך אמר הנביא בהם: וחברי גנבים כולו אוהב שוחד, שהיו לוקחים שחד, ומעוותים את הדין, ורודף שלמונים, היו אומרים הדיינים קצתם לקצתם שלם לי היום ואני אשלם לך מחר, ועליהם נאמר: ורודף שלמונים. יתום לא ישפוטו, היה עולה היתום לדין, והיו משהים את דינו מרוב אשר תצוק עליו רוחו, היה חוזר בפחי נפש, הייתה מוצאה אותו אלמנה בדרך, הייתה אומרת לו: מה עשית בדיןך,

אומר לה: לא הועלתי כלום אלא השוה אותי עד עתה, ולא הועלתי כלום, ודיני לא דנו, והייתה אומרת האלמנה: אם זה איש ולא הועיל, אני שאני אשה על אחת כמה וכמה, הייתה חוזרת בלא דין, לפיכך אמר: וריב אלמנה לא יבוא אליהם.

דבר אחר:

ואלה המשפטים. נוטריקון:

ה' הדיינים.

מ' מצוים.
ש' שיעשו,
פ' פשרה,
ט' טרם,
י' יעשו,
מ' משפט.

[ב] כי תקנה עבד עברי. פתח במשפט [עבד] עברי, לפי שהיו עבדים במצרים, ופדאם הקדוש ברוך הוא ונתן להם חירות, לפיכך ציוה לישראל בראשונה שלא לשעבד באחיהו בפרך ולא לשעבדו [לדורות], כי אם עד השנה השביעית, שנאמר: כי עבדי הם אשר הוצאתי וגו' (ויקרא כה מב), לפיכך פתח במשפט עבד עברי, ואמר כי תקנה, לכשיבוא בידך כי אם יגנוב ונמצא בידו שור או חמור או שה, צריך ליתן תשלומי שנים או ארבעה או חמשה ואין לו מיתה, ואם אין לו לשלם, בית דין ימכרוהו בגניבתו אז מותר לקנותו, שנאמר: ואם אין לו ונמכר בגניבתו (שמות כב ב).

עבד עברי. על שם אביהם, שנאמר: ויגד לאברם העברי (בראשית יד יג).
שש שנים יעבוד. רמז על ישראל שישראל עבדו בשש גלויות, גלות מצרים, גלות סנחריב, וגלות ארבעה מלכויות, הרי שש.
ובשביעית יצא. זה מלכות גוג ומגוג.

[ג] אם בגפו יבא בגפו יצא. למדנו שאין חובה עליו לישא שפחה כנענית, ומה שאמר הכתוב: **אם אדוניו יתן לו אשה,** רשות ולא חובה, לכך נאמר: אם בגפו יבא וגו'.

[ה] ואם אמר יאמר. מגיד שאינו נרצע עד שיאמר וישנה, שאם כן למה הוצרך לומר אמר יאמר.

[ו] והגישו אדניו אל האלוהים. ומאי שנא אוזן משאר אברים?
אלא אזן ששמעה בהר סיני כי לי בני ישראל עבדים עבדי הם [וגו'] (ויקרא כה נה), ולא עבדים לעבדים, והוא קנה אדון לעצמו ירצע.

[ז] לא תצא כצאת העבדים, שהעבדים [כנענים] יוצאים בשן ועין, והיא תצא בלא הכאת שן ועין.

[ח] אם רעה בעיני אדוניה. שלא נשאה חן בעיניו
[בבגדו בה]. ר' נתן בר אבטלימוס אומר: מאחר שנהג בה מנהג בזיון, ואינו נהג בה מנהג

בנות ישראל אינו יכול לקיימה.

דבר אחר:

אם רעה בעיני אדוניה. זה נאמר על ישראל שהם משולים כשפחה, שנאמר: כעיני שפחה אל יד גברתה (תהלים קכג ב), רצה לומר אם ישראל עובדים ע"ז, הם רעים בעיני הקדוש ברוך הוא ונותן אותם ביד נכרי כדי לייסרם על דרכיהם הרעים, וזהו שנאמר: והפדה לא ימשול למכרה לעם נכרי.

[י] אם אחרת יקח לו. מכאן למדנו לבת ישראל שחייב אדם **בשאר כסות ועונה.**

שאר אלו מזונות, שנאמר: ואשר אכלו (את) שאר עמי (מיכה ג ג),
כסותה כמשמעו.

ועונתה זו דרך ארץ, שנאמר: וישכב אותה ויענה (בראשית לד ב).

[יא] ואם שלש אלה לא יעשה לה. אינו חוזר על שאר וכסות ועונה אלא

או ייעוד לו,

או לבנו,

או והפדה.

ויצאה חנם. מגיד שאם בגרה והיא אצלו יוצאה חנם.

[יב] מכה איש ומת וגו'. אין לי אלא איש שהכה איש, הכה את האשה ואת הקטן מניין?

שנאמר: וכי יכה איש, מכל מקום.

[יג] ואשר לא צדה והאלוהים אנה לידו. וכי הקדוש ברוך הוא מאנה ביד האדם להכות את

הנפש, אלא למה הדבר דומה? לשני בני אדם שהרגו את הנפש, אחד בשוגג ואחד במזיד, לזה אין עדים ולזה אין עדים, הקדוש ברוך הוא מזמנן לפונדק אחד, זה שהרג במזיד יושב תחת הסולם, וזה שהרג בשוגג יורד היה מן הסולם, ונפל על אותו שהרג מזיד והרגו, נמצא זה שהרג במזיד מת, וזה שהרג בשוגג גולה.

ושמתי לך מקום. אלו ערי מקלט, מלמד שאם רדפו גואל הדם והרגו באחת מערי מקלט יהרג עליו.

[טו] ומכה אביו ואמו. יכול שאינו חייב מיתה עד שיהרוג שניהם, תלמוד לומר: [ומכה אביו

ואמו, או] אביו או אמו, ומיתתו בחנק. מכאן אמרו: הנחנקין משקעין אותן בזבל עד ארכבותיו (ונותנים סודרין על ראשו) ולוקחין סודרין קשים לתוך סודרין רכים, וכורך על צווארו, זה מושך לכאן, וזה מושך לכאן [עד שנפשו יצאה].

וגנב איש ומכרו. אין לי אלא איש גנב את האשה או את הקטן מניין?
שנאמר: כי ימצא גונב נפש מאחיו.

[יז] ומקלל אביו ואמו. בין בחיים בין לאחר מיתה, מה שאין במכה כי המכה לאחר מיתה אינו חייב.

[יח] באבן או באגרופ וגו'. כל דבר שיש בו כדי להמית, ואם הכהו בדבר כדי להמית פטור מן שבת ורפוי.

[כ] וכי יכה איש את עבדו וגו'. בכנעני הכתוב מדבר.

[כא] לא יוקם כי כספו הוא. מה כספו שקנינו קנין עולם, יצא עבד עברי שאין קנינו קנין עולם, ויצא של שותפים וחציו בן חורין.

[כב] וכי ינצו אנשים. למה נאמר, לפי שנאמר בו: וכי יזיד איש על רעהו (לעיל פסוק יד), לא שמענו אלא על המתכוון להכות את שונאו [והכהו שהוא חייב מיתה, אבל המתכוון להכות שונאו] והכה את אוהבו שהוא במיתה.
ויצאו ילדיה וגו' ענוש יענש. בדמי ולדות.

כאשר ישית עליו בעל האשה. מלמד שדמי ולדות לבעל וכל המתחייב מיתה פטור מן התשלומין, משום שנאמר: ולא יהיה אסון ענוש יענש, הא אם יהיה אסון לא יענש [לפי שהוא במיתה ואינו מת ומשלם]. ואיש כי יתן מום (ויקרא כד יט), וכי אם הפסיד שלישי מאור עינו היאך מפסידים שלישי מאור עינו של המוכה, למדנו מכאן כי אינו אלא דמי מאור עין הניזוק.

[כח] וכי יגח שור את איש או את אשה. אין לי אלא איש או אשה, שור ושאר בהמה מניין?
נאמר כאן שור, ונאמר בסיני שור, [שורו וחמורו וכל אשר לרעך (שמות כ יד)], מה שור האמור בסיני עשה בו כל בהמה כשור, אף שור האמור כאן עשה בו כל בהמה כשור.

[לא] או בן יגח או בת יגח. לגזירה שווה מה במועד עשה קטנים כגדולים אף בתם עשה קטנים כגדולים.

[כח] סקול יסקל השור ולא יאכל את בשרו. איני יודע מאחר שנסקל שבשרו אינו נאכל, אלא מה תלמוד לומר ולא יאכל?

אלא בא ללמדך על שור שיצא להסקל אחר שנגמר דינו, וקדם בעליו ושחטו שהוא אסור באכילה.

[לג] וכי יפתח איש בור וגו'. לחייב על זה בפני עצמו ועל זה בפני עצמו.
רבי יהודה בן בתירה [אומר]: מה פותח וכורה שהוא חייב בשמירתם וחייב בהיזיקן, אף כל שהוא חייב בשמירתם חייב בניזקתן.
ונפל שמה שור או חמור. למדנו מכאן שעל הבהמה חייב ועל הכלים פטור.

[לז] כי יגנב איש. באה זאת הפרשה ללמד על תשלומי ארבעה וחמשה.
וטבח או מכרו. הקיש טובח למוכר, מה מכירה חוץ לרשותו אף טביחה חוץ לרשותו, ומה מכירה מותרת באכילה, אף טביחה מותרת באכילה, מלמד שאם מכר חצייה אינו משלם [ארבעה וחמשה].
חמשה בקר. לשון זכר משום שנאמר למטה תחת השור בלשון זכר, ושה לשון נקבה, שנאמר: שה פזורה ישראל (ירמ' נ יז): וצאן לשון נקבה, שנאמר: (ואתנה) [ואתן] צאני צאן מרעיתי אדם אתם (יחזקאל לד לא). והנה רמז על מכירת יוסף שנקרא שור, שנאמר: בכור שורו (דברים לג יז), ועל הריגת עשרה הרוגי מלוכה שיהרגו בסיבת מכירת יוסף, שנאמר: והתמכרתם שם לאויביך לעבדים וגו' (דברים כח ס).

פרק כב

[א] אם במחירת ימצא הגנב. במסכת סנהדרין אמר רבא: מאי טעמא דמחירת? חזקה (דאדם) [אין אדם] מעמיד עצמו על ממונו, והאי גנבא אמר אי אזילנא וקם לאפי ולא שביק לי קטילנא ליה, ורחמנא אמר הבא להרגך השכם להרגו, ואף על פי דאין הורגין בלא התראה, מחירת זו היא התראתו.

[ב] אם זרחה השמש עליו. אם ברור לך הדבר כשמש הזה שהוא שלום בעולם והרגו חייב. **דמים לו שלם ישלם.** ללמדך שאם חתר הגנב כדי יין או שמן ונשברו בחתירתו חייב לשלם, שנאמר: **ואם אין לו ונמכר בגניבתו.**

[ג] כי יתן איש אל רעהו כסף או כלים לשמור. ר' ישמעאל אומר: אינו חייב עד שיפקיד אצלו ויאמר לו הא לך שמור לי זה, אבל אם אמר לו: [תן] עיניך בו הרי זה פטור.

[ח] על כל דבר פשע. כלל,

על שור על חמור [על שה על שלמה], פרט,

על כל אבידה חזר וכלל,

כלל ופרט וכלל אי אתה דן אלא כעין הפרט, מה הפרט מפורש בנכסים מטולטלים שאין

להם אחריות, אף [הכלל אין לי אלא] נכסים מטולטלין (שיש) [שאינן] להם אחריות.

[טו] וכי יפתה איש בתולה. להוציא את שנתאלמנה ואת שנתגרשה מן האירוסין דברי רבי יוסי הגלילי. **והמפתה** אם רוצה להוציא [יוציא, **והאונס** אם רוצה להוציא] לא יוציא אלא ישתה בעציצו, ואפילו חיגרת או סומא.

מהר ימהרנה לו לאשה. ואין מוהר אלא כתובה, שנאמר: הרבו עלי מהר ומתן (בראשית לד יב).

[יט] זובח לאלוהים יחרם. ולא תאמר לבד זובח ולא שאר עבודות, אלא מה זובח אחד מארבעה עבודות, אף כל אחד ואחד משאר עבודות, כגון: קיטור וניסוך והשתחויה.

[כ] וגר לא תונה. ומפני מה נסמך פרשת הגר לע"ז?

ללמדך שכל המאנה לגר כאלו עובד ע"ז, שאם יאמר לו כמה בשר חזיר בבטנך, כמה נשיקות יש לך בע"ז, והגר (שאור) [שסורון] שלו רע, ושמע יחזור לע"ז שלו ונמצא אתה הגורם, וכאלו אתה עבדת ע"ז, לפיכך נסמכה פרשת הגר לע"ז.

[כא] כל אלמנה ויתום לא תענון. אמרו חכמינו ז"ל: תחת ארי ולא תחת כנעני תחת כנעני ולא תחת חבר תחת חבר ולא תחת תלמידי חכמים תחת תלמידי חכמים ולא תחת יתום ויתומה מפני (שרעתם) [שדמעתן] מצויה.

[כב] אם ענה תענה אותו. אחד עינוי מרובה ואחד עינוי מעט. וכשהוציאו לרבן שמעון בן גמליאל ורבי ישמעאל ליהרג, אמר לו רבן שמעון בן גמליאל לר' ישמעאל: לבי יוצא שאין אני יודע על מה אני נהרג?

אמר לו רבי ישמעאל: לא בא אדם אצלך לדין או לשאלה, ושיהתה [אותו] עד שתהא גומע את כוסך, או עד שתהא מתעטף בטליתך, והתורה אמרה: אם ענה תענה אותו, אחד עינוי הרבה, אחד עינוי מעט,

אמר לו: רבי ניחמתני,

וכשנהרגו רבן שמעון בן גמליאל ור' ישמעאל, אמר ר' עקיבא לתלמידיו: התקינו עצמכם לפורענות, שאלו טובה הייתה עתידה לבוא בדורנו לא היינו מקבלין אותה תחילה, אלא רבן שמעון בן גמליאל ור' ישמעאל, ועכשיו גלוי וידוע הוא לפני מי שאמר והיה העולם שפורענות גדולה עתידה לבוא בדורנו, ונסתלקו הצדיקים מבינותינו, שנאמר: הצדיק אבד, [ואין איש שם על לב ואנשי חסד נאספים באין מבין] (ישעיה נ"ז א'), ועכשיו פורענות בא עלינו, לא השלים הדיבור עד שתפסו לר' עקיבא וסרקו את בשרו במסרקות של ברזל, ועליהם נאמר: יקר בעיני ה' המותה לחסידיו (תהלים קי"ו ט"ו).

[כג] וחרה אפי בכם. זה גלות עשרת השבטים ועצירת גשמים.
והיו נשיכם אלמנות. עד יום מותן, שנאמר: (ותהיין) [ותהיינה] צרות אלמנות חיות עד יום מותן [אלמנות חיות] (ש"ב כ' ג').
ובניכם יתומים. גדול מיתת הדין שתחילת הפרשה הזאת התחילה בדין ובסוף גומר בענשה. וכן הוא אומר: אמת ומשפט שלום שפטו בשעריכם (זכריה ח' ט"ז), ואומר: שפרו משפט ועשו צדקה (ישעיה נ"ו א').

[כד] אם כסף תלווה את עמי [את העני עמך]. זה שאמר הכתוב: כל עצמותי תאמרנה ה' מי כמוך (תהלים ל"ה י'), את מוצא דוד ע"ה ששבח את הקדוש ברוך הוא בכל איבריו:
שבח בראשו, שנאמר: דשנת בשמן ראשי וגו' (תהלים כ"ג ה').
שבח באוזניו, שנאמר: אוזניים כרית לי וגו' (שם מ' ז').
שבח בפיו, שנאמר: ופי יגיד תהילתך (שם נ"א י"ז).
שבח בלשונו, שנאמר: ולשוני תהגה צדקתך (שם ל"ה כ"ח).
שבח בידי,ו, שנאמר: המלמד ידי לקרב ואצבעותי למלחמה (שם קמ"ד א).
שבח בלבו, שנאמר: לב טהור ברא לי אלוהים (שם נ"א י"ב).
שבח במעיו, שנאמר: וכל קרבי את שם קדשו (שם ק"ג א').
שבח בנפשו, [שנאמר]: ברכי נפשי את ה' (שם שם),
שבח ברגליו, שנאמר: רגלי עמדה במישור (שם כ"ו י"ב).
שבח בעצמותיו, שנאמר: כל עצמותי תאמרנה ה' מי כמוך: מציל עני מחזק ממנו [ועני ואביון מגוזלו] (שם ל"ה י'), עני זה הנפש, וגוזלו זה הגוף.

וכן פירשו עני ורוכב על (החמור) [חמור] (זכריה ט' ט'), רצה לומר מורכב הנפש על החומר, או יהיה פירוש ורוכב על החמור, שעלב הנפש את הגוף ועזב יתרונות העולם יושיעו הקדוש ברוך הוא מן הגוף הנגוף, ומעצתו הרעה, כי כן כתיב: בימיו תושע יהודה (ירמיה כ"ג ו') הוציא מיהודה ד' שהוא ארבע יסודות, ונשאר שם השם הנכבד והנורא, וזהו ויאמר ה' יהודה יעלה (שופטים א' ב'), בראש, ואותו האיש שמתגבר יצרו הטוב על הרע יקרא אדם, והוא עלוי למעלה, וזהו שנאמר: ועל דמות הכסא דמות כמראה אדם עליו מלמעלה (יחזקאל א' כ"ו).
מאי מלמעלה?

משור וארי ונשאר העליונה היא צורת האדם החצובה מתחת כסא הכבוד, ובהינצלו מעצת הגוף יעלה למעלה המדרגה העליונה, ועל זה אמר דוד המלך ע"ה: מציל עני מחזק ממנו (תהלים ל"ה י').

דבר אחר:

אם כסף תלווה. זה שאמר הכתוב כספו לא נתן בנשך וגו' (שם ט"ו ה').

ר' פנחס אמר: לאחר עשרים שנה שנהרגו הרוגי בבל, שרתה רוח הקודש על (ידי) יחזקאל, והוציאו לבקעת דורא והראהו עצמות יבשות הרבה מאד,

אמר לו: בן אדם מה אתה רואה?

אמר לו: עצמות יבשות אני רואה,

אמר לו: התחיינה עצמות האלה?

אמר לו: ה' האלוהים אתה ידעת (יחזקאל ל"ז ג'),

כאלו לא האמין, כי היה לו לומר ה' אלוהים אתה הוא משנה את העתים, ומחליף את הזמנים, ויש בך כח להמית ולהחיות, אלא אמר לו: עתה ידעת, לפיכך לא נקבר בארץ טהורה, כמה

דהוא אמר ואתה (בן אדם) על אדמה טמאה תמות (עמוס ז' י"ז),

אמר לו: הינבא על העצמות האלה,

אמר: ריבונו של עולם בהתנבאי עליהם יעלה עליהם גידים ובשר,

אמר לו: התנבא, ויהי [קול] כהנבאי והנה רעש (גדול) (והתקרבו) [ותקרבו] עצם אל עצמו (יחזקאל ל"ז ז).

ר' יהושע בן קרחה אומר: ירד עליהם תחיית המתים שהוא טל מן השמים, וכך היו נובעים גידים ובשר כמעין הזה שהוא נובע מים,

מיד אמר ליחזקאל: (בן אדם) הינבא (על) [אל] הרוח (שם שם ט'), באותה שעה יצרו ארבע רוחות שבשמים ופתחו ארבע אוצרות הנשמות, וחזרו לכל איש רוחו שנאמר: ותבוא בהם

הרוח (ויהיו) [ויחיו ויעמדו על רגליהם] חיל גדול, חוץ מאחד שלא קם.

אמר הנביא לפני הקדוש ברוך הוא: מה מעשיו של זה?

אמר לו: בנשך (ובמרבית לקח חיה) [נתן ותרבית לקח וחי] לא יחיה (שם יח יג).

ראה כמה עונש המלווה בריבית שבתחיית המתים לא יעמוד, לפיכך אמר הקדוש ברוך הוא למשה: לך והזהר את ישראל שלא יתנו בריבית, שנאמר: נשך אוכל נשך כל דבר אשר ישך

(דברים כ"ג כ').

[כה] אם חבול תחבול וגו'. זה כסות יום [כגון] מלבושו וטליתו, וכסות הלילה כגון המצעות

והכר והכסת, שצריך המלווה להחזיר ללווה, בבקר כסות היום, ולערב כסות הערב, ועל זה

אמר החכם ע"ה: עבד לזה לאיש מלווה (משלי כ"ב ז').

[כז] אלוהים לא תקלל. ולמה נסמך אלוהים לא תקלל לאם חבול תחבל?

ללמדך שכל מי שאינו חוזר עבוטו של עני בעתו, ואם בעת יום יום, ואם בעת לילה לילה, כאלו נקב השם.

דבר אחר:

אזהרה למקלל את הדיין, שנאמר: עד האלוהים יבא דבר שניהם וגו' (פסוק ח).

[כח] מלאתך ודמעך לא תאחר. מלאתך אלו הבכורים. **ודמעך** זו תרומה שמדמעת את התבואה.

בכור בניך תתן לי. ללמדך שחייב אדם לפדות את בנו מן הכהן, ואמר אחריו כן תעשה לשורך ולצאנך, הקיש בכור אדם לבכור בהמה, מה הבהמה הנפלים פוטרין בה את הבכורה. [אף אדם הנפלים פוטרין בו את הבכורה].

[ל] ואנשי קדש. ואתם אם תעשו מצותי אתם קדושים, ואם לאו אתם קדשים, לפיכך חסר קדש וי"ו.

פרק כג

[א] לא תשא שמע שוא. אזהרה למקבל לשון הרע.

דבר אחר:

לא תשא שמע שוא. אזהרה לדיין שלא ישמע דברי בעל דין, עד שיהא שם בעל דינו, שנאמר: עד האלוהים יבא דבר שניהם (שמות כ"ב ח').

דבר אחר:

לא תשא שמע שוא. מכאן למתפלל שצריך כוונה, ואפילו כיון לבו בפסוק ראשון שהוא שמע יצא, ואם לא כיון את לבו לא יצא, שנאמר: לא תשא שמע שוא, ללמדך שאם אדם אחד יש לו עד אחד על אדם לחייבו ממון, ואמר לך בו והעיד עמי עד שישארו שני עדים ואטול הממון ונחלוק בינינו, אל תשמע אליו, כי התורה התרתה בך להיות עד חמס.

[ב] לא תהיה אחרי רבים לרעות. ללמדך שאם נעשית העיר נידחת אל תמשך אחריהם אלא צא מביניהם.

[ג] ודל לא תהדר בריבו. רצה לומר בלקט שכחה ופאה.

דבר אחר:

אם יבוא לפניך עשר ועני, אל תאמר אזכה את העשיר, ואעזוב את העני, ציוך הקדוש ברוך הוא ודל לא תהדר בריבו.

[ד] כי תפגע שור אויבך. אל תאמר אחר שהוא אויבי אני לא אחזיר לא שורו ולא חמורו, אלא

החזירהו ושכרך כפול מן השמים, ומנא לן דשכרו כפול, שנאמר: השב תשיבנו, כמו שהמלה כפולה כך שכרך כפול.

[ה] כי תראה חמור שונאך. זה שאמר הכתוב: דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום (משלי ג' י"ז), כי כשיראה האויב כי באת ועזרת לו, יאמר בלבו אני אמרתי כי זה אויבי, חס וחלילה, אם היה אויבי לא היה עוזר לי, אבל הוא אוהבי ואני אויבו בחנם, אלך ואפייסנו, הולך אליו ועושה שלום על כן אמר: וכל נתיבותיה שלום.

[ו] לא תטה משפט אביונך בריבו. ללמדך שאם בא לפניך עני ועשיר, לא תאמר אטה המשפט ואזכה העני, אלא דרוש האמת בין לעשיר בין לעני.

[ז] מדבר שקר תרחק. זה מינות, וכן אמר החכם אל תקרב אל פתח ביתה (משלי ה' ח').

[ח] ושחד לא תקח. ולמה נקרא שמו שחד? שהוא כמו סכין חד, ואמר **כי השחד יעור** ואינו מניח לאדם שיפתח את עינו ויכיר האמת, ואמר **פקחים** מי שהוא פקח בתורה מעור אותו, כל שכן למי שאינו יודע תורה, מכאן אמרו: כל הנוטל שוחד אינו נפטר מן העולם עד שיהא סומא.

[ט] וגר לא תונה. אפילו אונאת דברים אסור כל שכן ממון, כי הגר שאורו רע ושמא יחזור לסורו.

[יב] ששת ימים תעשה מעשיך. ללמדך שלא תשכח את השבת. ואף על פי שהשביעית קרויה שבת, שבת בראשית לא נעקרה ממקומה. **למען ינוח שורך וחמורך.** שמא תאמר אחבשנו בבית ולא אניחנו לרעות שלא יתלוש העשבים בשבת, לא, אין הדבר כן, אמר הנה למען ינוח, ואיזה היא מנוחת הבהמה, בעת שיהיה תולש מן הקרקע ואוכל.

[יג] ובכל אשר אמרתי אליכם תשמרו. מן הדיינים ומעבודה זרה ומגזל ומעוות הדין. **ושם אלוהים אחרים לא תזכירו.** מכאן אמרו רבותינו ז"ל אסור לאדם שיעשה שותפות עם הגוי גזירה שמא יתחייב לו שבועה ונשבע לו בע"ז שלו, והתורה אמרה: **לא ישמע על פיך.**

[יד] שלש רגלים תחג לי בשנה. בחג המצות ובחג השבועות ובחג הסוכות שלא תאמר בכל עת שארצה.

דבר אחר:

להוציא את החיגר ואת הסומא ואת הקטן שאינם יכולים לילך ברגליהם.

[טו] **את חג המצות תשמור.** מה כתיב למעלה מן הענין?

ושם אלוהים אחרים לא תזכירו (פסוק י"ג), ואמר אחריו **את חג המצות תשמור**, ללמדך שכל המבזה את המועדים כאלו עובד ע"ז, ואמר אחריו וחג הקציר, זה חג השבועות וחג האסיף זה חג הסוכות, שכבר אסף כל התבואה והפירות.

[יז] **שלוש פעמים** [אין פעמים אלא רגלים] שלא יעלו אלא ברגליהם, וכן הוא אומר: מה יפו פעמך בנעלים וגו' (שה"ש ז' ב').

יראה כל זכורך. להוציא את הנשים וטומטום ואנדרוגינוס שאינם בכלל זכר.

אל פני האדון ה'. לפי שהוא אדוני האדונים, ואדון לכל באי עולם.

[יט] **ראשית בכורי אדמתך.** למה?

כדי שיהנו הכוהנים, עוד שתדע כי לה' הארץ ומלואה, ולא יגבה לבך שתאמר זה שלי וזה שלי, אין אתה בה כי אם כגר וכאורח נטה ללון.

לא תבשל גדי בחלב אמו. שאם לא תביא הביכורים והמעשרות אתה גורם לתבואה בעת שהיא כמו חלב רכה, שתתייבש בקשיה ולא יעלה ממנה דבר, כי התבואה בעודה קטנה כמו גדי היא ויונקת מן הארץ, ואתה הוא הגורם שתתבשל כי יבוא שידפון וייתייבש, ועל זה נסמך ראשית בכורי אדמתך תביא בית ה' אלוהיך, ואם לא תביא תהיה הגורם, ועל זה הזהירך לא תבשל גדי בחלב אמו, אל תהי גורם לתבואה שתבשל ועודה רכה כמו החלב.

[כ] **הנה אנכי שולח מלאך.** רבנן אמרי: זה [המלאך] מיכאל, והוא שבא בימי יהושע, שנאמר:

אני שר צבא ה' עתה באתי (יהושע ה' י"ד), וכתוב: כי אם מיכאל שרכם (דניאל י' כ"א), והוא שעתידי לבוא בימי המשיח, שנאמר: בעת ההוא יעמוד מיכאל השר הגדול (שם י"ב א').

דבר אחר:

הנה אנכי שולח מלאך. זה שאמר הכתוב: יפול מצדך אלף ורובה מימינך (תהלים צ"א ז').

ומה ראה ליתן מן השמאל אלף ורובה מימין, אמר רבי יצחק: לפי שאין השמאל צריכה מלאכים הרבה שישמרו אותה, למה?

ששמו של הקדוש ברוך הוא כתוב בתפילין שנתונים ביד השמאל, שנאמר: וקשרתם לאות על ידיך (דברים ו' ח'), אבל הימין מפני שאין לה סעד הרבה, לכך ריבוא של מלאכים משמרו אותו מימין, ואלף משמאל, ואם היה שלם בתורה ובמעשים טובים הקדוש ברוך הוא משמרו, שנאמר: יברכך ה' וישמרך (במדבר ו' כ"ד), וכתוב אחר אומר: [ה' שומרך] ה' צילך על יד

ימינך (תהלים קכ"א ה'), וכן אתה מוצא ביעקב אבינו לפי שנתרבה במצות נמסרו לו שתי מחנות שהיו משמרים אותו, לפי שהיה שלם בתורה ובמצות ואף הקדוש ברוך הוא שמרו, שנאמר: והנה ה' ניצב עליו (בראשית כ"ח י"ג), וגם בדרך היה משמרו, שנאמר: והנה אנכי עמך ושמרתיך בכל וגו' (שם שם ט"ו).

אמר ר' ישעיה: אשרי ילוד אשה שכך ראה המלך ופמליא שלו משמרים אותו וכל מה שהיה יעקב אבינו נושא ונותן במלאכים היה, כמו שאמר ליוסף: המלאך הגואל אותי מכל רע (שם מ"ח י"ו).

אמר ר' שמעון בן לקיש: אמר הקדוש ברוך הוא למלאך: אתה שמרת ליעקב ואתה משמר לבניו, שנאמר: הנה אנכי שולח מלאך לפניך לשמרך בדרך ולהביאך אל המקום אשר הכינתי (שמות כ"ג כ')

אמר לו משה: אם אין פניך הולכים אל תעלנו מזה (שם ל"ג ט"ו),

אמר לו הקדוש ברוך הוא: משה משה אני אעשה רצונך, וזהו שנאמר: וארון ברית ה' נוסע לפניו (במדבר י' ל"ג) והיה נכבד מאד נסיעתו לפניו, שהיה ממיר את ההרים, ומגביה את השפלים, והורג כל המזיקין,

אמר הקדוש ברוך הוא: וגם מיכאל שרכם ילך עמכם, וזהו שאמר: הישמר מפניו ושמע בקולו (פסוק כ"א), ואמר: כי שמי בקרבו (שם), לפי שנאמר: מיכאל שם אל כלול בתוך שמו.

[כב] כי אם שמוע תשמע בקולו. אם תשמע מעט סופך שתשמע הרבה.

ועשית כל אשר אדבר. אלו עשרת הדברות, כי זאת המלה אינה שבה אל המלאך, כי אם הייתה שבה אל המלאך היה אומר ידבר, אלא אמר אדבר אני ואלו עשרת הדברות עם שאר המצות שהיה עתיד ליתן לישראל באהל מועד ובערבות מואב על ירדן יריחו.

ואיבתי את אויבך. ואיבתי עבר, ועתיד היה צריך לומר ואיב, אלא כל הבטחתו של הקדוש ברוך הוא כאילו נעשה, כי הוא אינו חוזר בטובה שהוא מבטיח, שנאמר: ההוא אמר ולא יעשה ודבר ולא יקימנה (במדבר כ"ג כ"ט).

וצרתי. לעתיד לבוא לימות המשיח, שנאמר: עת צרה היא ליעקב וממנה (אושע) [יושע] (ירמיה ל"ז).

[כג] כי ילך מלאכי לפניך וגו'. וישקיט לך המקום עד שתבוא לגרגשי ולאמורי ולשאר ז' אומות.

והכחדתי. והכחדתי היה צריך לומר, אלא ללמדך שהם לפניו כאיש אחד, ולפיכך אמר והכחדתי.

[כד] לא תשתחוה לאלוהיהם. חזר להזהירם שלא ימשך אחריהם ולא ידבק בידו דבר מע"ז. **כי הריס תהרסם.** שתבטל ע"ז מארץ ישראל. ואחר שתבטל ע"ז אזי תהיה שלם, ואז יקובל

תפילתך, ועל זה נסמך עליו ועבדתם את ה', שכל מי שיהרוס ע"ז כאלו עבד את ה'.

דבר אחר:

ועבדתם זו תפילה, כמו שנאמר: עבדו את ה' ביראה (תהלים ב' י"א).

[כה] וברך את לחמך ואת מימך. שלא יהא אחד מישראל נצרך לאחר. **ואת מימך.** זה היין, מכאן אמרו כל בית שאין היין נשפך בו כמים אין בו סימן ברכה. **והסירותי מחלה מקרבך.** חליים יש בעולם שאין להם רפואה מעולם, והם שמונים ושלושה, כמנין מחלה.

[כז] לא תהיה משכלה וגו'. זו ארץ ישראל שאוירה טוב ומימיה טובים. **את מספר ימך אמלא.** זכה ימלאו, לא זכה יקצרו, כי התורה כולה בתנאי, כמו: והיה אם שמוע תשמעו וגו' (שמות ט"ו כ"ו) ואם לא תשמעו הפכו.

[כח] את אימתי אשלח לפניך. זהו מורך לב העממיים, כמו שנאמר: תפל עליהם אימתה ופחד (שמות ט"ו ט"ז), וכמו: ויסעו ויהי חתת וגו' (בראשית ל"ה ה'): ונתתי את כל אויביך אליך עורף. שיברחו מפניך ויהיו רודפים. ואתה רודף אותם, כמו שנאמר: ורדפו מכם חמשה מאה וגו' (ויקרא כ"ו ח').

[כט] ושלחתי את הצרעה וגו'. הקדוש ברוך הוא ממית שרפים ונחשים ועקרבים, והייתה הצרעה באה ולוקטת הסם שלהם, והיו הולכים ומכים לעממיים בעיניהם, והיו משליכות הארס והיו מתים.

[ל] לא אגרשנו מפניך וגו'. לפי שבני אדם הם יישוב העולם, ואם אגרשם בשנה אחת תרבה חיה רעה, אלא עד שלא תפרה וגו'.

[לא] ושתי את גבולך וגו'. זה הפסוק [עתידי להיות] לימות המשיח, כמו שנאמר: וירד מים עד ים [ומנהר עד אפסי ארץ] (תהלים ע"ב ח').

[לב] לא ישבו בארצך. בוא וראה כמה היא גדולה (חמדת) [חומרת] ע"ז, כי בתחילת הפרשה הזהיר עליה, שנאמר: זובח לאלוהים יחרם (שמות כב יט) ובאמצע הפרשה הזהיר עליה, שנאמר: אלוהי מסכה לא תעשון לכם (שם ל"ד י"ז), ובסוף הפרשה הזהיר עליה, שנאמר: **לא תכרות להם [ולאלוהיהם] ברית** (שם כ"ג ל"ב) ועל זה אמר: **לא ישבו בארצך.**

פרק כד

[א] **ואל משה אמר עלה אל ה' אתה ואהרן נדב ואביהו ושבעים מזקני ישראל.** זה המעשה היה קודם מתן תורה, ואמר למשה: עלה כי לך הגדולה ראויה מחברך, ועל זה נאמר: **ונגש משה [לבדו] אל ה' והם לא יגשו** (פסוק ב').

[ה] **וישלח את נערי בני ישראל.** אלו הזקנים, ולמה קראם נערי? שנערין אל המצות, כמו: ומשרתו יהושע בן נון נער (שמות ל"ג י"א), והוא היה באותו העת קרוב לששים שנה אלא נער שהוא ננער לתלמוד תורה, ולפיכך זכה וישב במקומו, ועליו אמר החכם: נוצר תאנה יאכל פריה ושומר אדוניו יכבד (משלי כ"ז י"ח).

[י] **ויראו את אלוהי ישראל.** מלמד ששרתה עליהם שכינה. **כמעשה לבנת הספיר.** מלמד שהציצו בשכינה ונתחייבו כליה. וזהו מעשה בן זומא שהציץ ונפגע, וכן אמר ר' עקיבא לתלמידיו לכשתגיעו לאבני שיש אל תאמרו מים מים משום שנאמר: דובר שקרים לא יכון לנגד עיני (תהלים ק"א ז').

[יא] **ואל אצילי בני ישראל.** אלו הגדולים והכוהנים, כמו שנאמר: וגם הכוהנים הניגשים אל ה' יתקדשו (שמות י"ט כ"ב).

[יב] **ויאמר ה' אל משה עלה אלי ההרה.** ההרה ההר הידוע, והוא שאמרתי לך במצרים בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את האלוהים על ההר הזה (שמות ג' י"ב). **והיה שם.** רצה לומר ארבעים יום עד שילך כל ליכלוך הגוף ויבדל מבני אדם מענין אכילה ושתייה, כאשר לא יאכל ולא ישתה עוד אינו צריך לנקביו, ולא רוח יוצא ממנו ויהיה כמלאכי השרת ועל זה ישב ארבעים יום. **ואתנה לך את לוחות האבן.** והם לוחות הברית. **והתורה.** אלו החקים והמשפטים. **והמצוה.** זו משנה. **אשר כתבתי** [אלו נביאים וכתובים]. **להורותם.** זה תלמוד, מלמד שכולם ניתנו למשה מסיני.

[יג] **ויקם משה ויהושע.** מלמד שלא היה יהושע נפרש ממשה אלא בשעת הדיבור בלבד.

[יד] **ואל הזקנים אמר שבו.** המתינו עד אשר נבוא, כי אין לכם יכולת להשיג יותר מהשגתכם. **והנה אהרן וחור.** זכותו של לוי ויהודה.

[טו] ויעל משה אל ההר. אחר עשרת הדברות.

ויכס הענן את ההר. וגם את משה רבנו כסה הענן, כדי למרק אכילה ושתייה שבמעיו, ושמו כמלאכי השרת.

[יח] ויבא משה בתוך הענן. מלמד שנעשה הענן לו כמו שביל, שנאמר בתוך הענן. והיה

הולך בענן באור כאדם שמהלך בצהרים, ובמה היה עוסק משה באותה הארבעים יום? אלא בא ללמדך שלא היה בו שום עסק כי אם בתורה ובמצות, ואם משה רבנו ע"ה ששמע מפי הגבורה היה צריך עוד לעסוק, הדיוט מהדיוט על אחת כמה וכמה, ועליו הכתוב אומר: נפש עמל עמלה לו וגו' (משלי ט"ז כ"ו) אשרי מי שעמלו בתורה ובמצות, ומשבר לבו לפני בוראו באמת.

פרשת תרומה

פרק כה

[ב] דבר אל בני ישראל ויקחו לי תרומה. כתיב לי הכסף ולי הזהב (אמר) [נאם] ה' צבאות

(חגי ב' ח'), אמר הקדוש ברוך הוא לישראל: התנדבו ועשו המשכן, ואל תאמרו מכיסכם אתם נותנים דבר, כי משלי הוא הכל, לפיכך אמר **ויקחו לי משלי**.

דבר אל בני ישראל. להוציא החרש שאינו שומע ואינו מדבר.

אשר ידבנו לבו. להוציא השוטה שאין לבו נודבו.

מאת כל איש. להוציא את הקטן שאינו איש.

ומנין שלא יקחו מן הגויים?

שנאמר: דבר אל בני ישראל, ולא ממי שאינו מישראל.

[ג] וזאת התרומה. אמר הקדוש ברוך הוא אני העמדתי לכם י"ג דברים ע"י יחזקאל הנביא.

אף אתם התנדבו י"ג. ומה הם המפורשים על ידי יחזקאל,

א' ואלבישך רקמה,

ב' ואנעלך תחש,

ג' ואחבשך בשש,

ד' ואכסך משי,

ה' אעדך עדי,

ו' ואתנה צמידים על ידך,

ז' ורביד על גרונך,

ח' ואתן נזם על אפך,
ט' ועגילים על אזניך,
י' ועטרת תפארת בראשך (יחזקאל טז י יא יב),
יא-יג סולת ושמן ודבש (שם שם יט) הרי י"ג.

ואתם:

[ותכלת וארגמן ותולעת שני]

ושש ועזים

ועורות אלים מאדמים

ועורות תחשים

ועצי שטים

שמן למאור

בשמים לשמן המשחה [ולקטורת הסמים]

אבני שוהם ואבני מלואים (וגם לקטרת הסמים) הרי עשרה,

וזהב וכסף ונחשת הרי י"ג.

ומה נשתנו אלו?

[אלא], למדרש **זהב לכפר** מפני מלכות בבל, דכתיב ביה: רישיה די דהב טב (דניאל ב' ל"ב).

וכסף לכפר מפני מלכות פרס ומדי, דכתיב ביה: ועשרת אלפים ככר כסף (אסתר ג' ט').

ונחשת לכפר על מלכות יון שהיא פחותה מכולם, שהיא עתידה להשתמש במטבע חשוב

[כחרס].

ותכלת אלו ישראל העטופים בציצית של תכלת.

וארגמן זה דניאל שראה ד' מלכויות.

ותולעת שני אלו ישראל שנמשלים בתולעת, שנאמר: אל תיראי תולעת יעקב (ישעיה מא יד),

וחטאם דומה לשני, שנאמר: אם יהיו חטאיכם כשנים וגו'

ושש זה המלאך לבוש הבדים אשר נשבע בחי העולמים.

ועזים כנגד יעקב, שנאמר: ואת עורות גדיי העזים (בראשית כ"ז י"ו).

ועורות אלים כנגד יצחק, שנאמר: והנה איל אחר נאחז (שם כ"ב י"ג).

ועורות תחשים שערערו חומות ירושלים עד שהתישו כוחן.

ועצי שטים שיועצים לשטות את ישראל מייחוד מלכם.

שמן למאור. כנגד מלך המשיח שעתיד להאיר עיניהם של ישראל.

בשמים לשמן המשחה. שעתיד למשוח כהן גדול.

ולקטורת הסמים. דכתיב: בריח ניחוח ארצה אתכם (יחזקאל כ' מ"א).

אבני שהם. שהמו רחמי עליכם.

[ח] **ועשו לי מקדש**. בעולם הזה.

ושכנתי בתוכם. לעולם הבא, אשרי העם שככה לו.

[ט] **ככל אשר אני מראה אותך.** מלמד שהראה הקדוש ברוך הוא למשה כל צורת הכלים בדמות אש, וראייה וכן תעשו.

[י] **ועשו ארון עצי שטים.** מפני שקדושתו יתירה משאר הכלים, לפיכך הזכירו בראשונה. **עצי שטים.** ש' שלום ט' טובה י' ישועה מ' מחילה.

[יא-יג] **ועשית עליו זר זהב.** עליון הוא כתר תורה מכתר כהונה ומכתר מלכות שאין בהם תורה, ונאמר בארון: **וצפית אתו זהב טהור,** מכאן שצריך תלמיד חכם להיות תוכו כבדו, שלא יהיה אחת בלב ואחת בפה.

ואמר ויצקת לו ארבע טבעת זהב. מכאן שצריך תלמיד חכם שיהיה זריז בתורה ובמצות ובמעשים טובים וענוה.

ואמר **ועשית בדי עצי שטים.** אלו המסייעין את עסקי התורה. **וצפית אותם זהב.** שעתיד הקדוש ברוך הוא להחזיק ביד מסייעי בעלי תורה, שנאמר: עץ חיים היא למחזיקים בה וגו' (משלי ג, י"ח).

[יד] **והבאת את הבדים וגו'.** מכאן לתלמיד חכם שבעיר, מצווים בני העיר להאכילו ולהשקותו ולסייעו בכל דבר.

[יח] **ועשית שנים כרובים.** והלא אמר לך וציוך במעמד הר סיני לא תעשה לך פסל וכל תמונה (שמות כ' ד')?

לא קשיא, לך לא תעשה אבל לי עשה, כיוצא בו מחלליה מות יומת וגו' (שמות ל"א י"ד) ובמקום אחר אומר וביום השבת שני כבשים (במדבר כ"ח ט'), כיוצא בו ערות אשת אחיך וגו' (ויקרא י"ח ט"ז), ואמר אחר מכאן יבמה יבוא עליה (דברים כ"ה ה').

[כג] **ועשית שלחן.** לא שצריך אכילה ושתייה, אלא מעשה בני אדם גלויים לפניו, כי יש בני אדם אינם חפצים בזה העולם כי אם אכילה ושתייה, לפיכך אמר ועשית שלחן, הלא תראה כי השלחן הוא נתון בצפון ויצר הרע הוא נתון בצפון של אדם, שהיא שמאלו, ועל זה אמר החכם: לב חכם לימינו ולב כסיל לשמאלו (קהלת י' ב'), ועל כן המנורה נתונה בדרום שהוא לצד ימין, רמז על תלמידי חכמים שהם עוסקים בתורה בלילה לאור הנרות, כי כן אמרו רבותינו ז"ל: אין רנה של תורה מתקיים אלא בלילה, שנאמר: קומי רוני בלילה (איכה ב' י"ט), אבל השלחן הוא בצד שמאל, שנאמר: והשלחן תתן על צלע צפון (שמות כ"ו ל"ה), רמז על אותם שנמשכים אחר יצר הרע שהוא נתון בשמאלו של אדם, ומזה ציונו הקדוש ברוך הוא

שיתן התפילין על צד שמאל, כדי לשבר את יצר הרע, וכן הבטיחנו לעתיד לבוא שירחיק היצר הרע מכל וכל, כמו שהבטיחנו ע"י הנביא ע"ה: ואת הצפוני ארחיק מעליכם (יואל ב' כ'), והוא יצר הרע שהוא בצפון של אדם, ומזבח באמצע טעם מפני מה? רצה לומר כי המזבח דומה לבית המדרש שלא יתכן כל היום וכל הלילה קריאה בלא אכילה, לפיכך צריך אדם שיאכל כדי קיום הגוף, כי הגוף לא מתקיים בלא אכילה, לפיכך נתון המזבח באמצע.

פרק כו

[ז] ועשית יריעות עזים. היריעות כנגד השמים, אמר ר' אבהו: כל מה [שיש] למעלה יש למטה:

למעלה כוכבים, שנאמר: מונה מספר לכוכבים (תהלים קמ"ז ד'),
ולמטה כוכבים, שנאמר: דרך כוכב מיעקב (במדבר כ"ד י"ז),

יש למעלה צבאות,

ויש למטה צבאות,

למעלה קדוש קדוש ה' צבאות (ישעיה ו' ג),

ולמטה יצאו כל צבאות ה' (שמות י"ב מ"א),

יש למעלה אופנים, שנאמר: (והאופנים ינשאו) [ינשאו האופנים] לעומתם (יחזקאל א' כ"א),
ולמטה אופנים, שנאמר: והנה אופן אחד בארץ (שם שם ט"ו),

למעלה כרובים, שנאמר: וירכב על כרוב ויעף (ש"ב כ"ב י"א),

למטה כרובים, שנאמר והיו הכרובים פורשי כנפים וגו' (שמות כ"ה כ'),

למעלה זבול שנאמר: ואתה תשמע מזבול וגו' (ישעיה ס"ג ט"ו),

ולמטה זבול, שנאמר: בנה בניתי בית זבול לך (מ"א ח' י"ג),

למעלה יריעות, שנאמר: נוטה שמים כיריעה (תהלים ק"ד ב')

ולמטה יריעות, שנאמר ועשו יריעות עזים:

דבר אחר:

ועשית יריעות עזים. זה שאמר הכתוב: שחורה אני ונאווה (שה"ש א' ה'), ואפשר לשחור

שיהיה נאה, משל למה הדבר דומה?

לתינוקת שסרחה בבית אביה, והיה אביה מלך, אמר אביה: הוציאוה והניחו אותה שתהא לוקטת שבלים אחר הקוצרים, כן עשו השחירה הנערה פניה מצד השמש, אחר כך בדק אביה הדברים ולא מצא שסרחה, כי אם אחת מן השפחות, מיד נתרצה עליה אביה והביאה למקומה, יותר ממה שהייתה מקודם.

באו נשי השרים ובנותיהן לבקר את בת המלך ראוה שהיא שחורה, היו מלעיגים עליה, מיד אמרה להם: מה אתם מעיינים בי, מעט שמנים ומעט מרחצאות אתלבן, אבל אתם שאתם שחורים, כל שמנים שבעולם וכל מרחצאות לא ילבין אתכם.

כך ישראל כשעשו את העגל, אמרו אומות העולם להם: שחורים מה עשיתם? אמרה כנסת ישראל:

אם אני שחורה במעשי,

נאה [אני] במעשה אבותי,

שחורה אני במצרים בטיט ובלבנים,

נאה אני על הים, שנאמר ויאמינו בה' ובמשה עבדו (שמות י"ד ל"א),

שחורה אני במצרים, שנאמר: ואומר אליהם איש שקוצי עיניו השליכו ובגלולי מצרים וגו' (יחזקאל כ' ז'),

ונאווה במצרים בדם פסח ובדם מילה, שנאמר: ואעבור עליך ואומר לך בדמך חיי ואומר לך בדמך חיי (יחזקאל טז ו').

שחורה אני בים, שנאמר: וימרו על ים בים סוף (תהלים קו ז)

ונאווה בים סוף שנאמר: זה אלי [ואנוהו] (שמות ט"ו ב').

שחורה אני בחורב, שנאמר: ובחורב הקצפתם את ה' (דברים ט, ח'),

ונאווה שאמרתי כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע (שמות כ"ד ז').

שחורה אני בזהב שנתתי לעגל, [שנאמר] ויתפרקו כל העם את נזמי הזהב וגו' (שם ל"ב ג'), ונאווה אני בזהב שנתתי למשכן העדות, שנאמר: כל נדיב לב הביאו חח ונזם וגו' (שם ל"ה כ"ב),

כך ישראל מבזין אותם האומות העולם, ואינם יודעים שהם מלאים מצות כרמון, ומקרא ומשנה הלכות ואגדות ומדרש. כאוהלי קדר כיריעות שלמה, יריעות של מי שהשלום שלו, ואלו הם שמים, שנאמר: נוטה שמים כיריעה (תהלים ק"ד ב'), מה יריעותיו קבועים ואין להם טלטול אף ישראל אין להם טלטול.

[יד] ועשית מכסה לאהל וגו' [עורות תחשים]. תחש שהיה בימי משה רבנו ע"ה לפי שעה מזדמנה לו ועשה ממנו מכסה לאוהל מלמעלה ומתרגמין ששגונא שהיה לה (מינים) [גוונים] הרבה ונגנזה.

[טו] ועשית את הקרשים [למשכן עצי שטים]. והם מעצי שטים לכפר על מעשה שטים.

פרק כז

[א] ועשית את המזבח עצי שטים. וכל ענין המנורה והשלחן והמזבח והקרשים והאהל והיריעות וכל כלי המשכן מפני מה?

אמרו ישראל לפני הקדוש ברוך הוא: ריבוננו של עולם, מלכי הגויים יש להם אהל ושלחן ומנורה ומקטר קטורת, וכן הוא תכסיסי המלוכה, כי כל מלך צריך לכך, ואתה הוא מלכנו גואלנו מושיענו לא יהיה לפניך תכסיסי המלוכה, עד שיודע לכל באי העולם כי אתה הוא המלך,

אמר להם: בני אותם בשר ודם צריכים לכל זה, אבל אני איני צריך, כי אין לפני לא אכילה ולא שתייה, ואיני צריך מאור, ועבדי יוכיחו כי השמש והירח מאירים לכל העולם, ואני משפיע עליהם מאורי, ואני אשגיח עליכם לטובה בזכות אבותיכם.

אמרו ישראל לפני הקדוש ברוך הוא: ריבוננו של עולם, אין אנחנו מבקשים את האבות, כי אתה אבינו אברהם לא ידענו וישראל לא הכירנו.

אמר להם הקדוש ברוך הוא: אם כן עשו מה שאתם חפצים, אלא עשו אותם כאשר אני מצווה אתכם.

ובנוהג שבעולם אם יהא לאדם בן כל זמן שהבן קטן אביו נותן דעתו עליו לסוך אותו לרחוץ אותו להאכילו ולהשקותו ולטענו על כתפו עד שיגדל, וכיון שיגדל צריך להשרות את אביו בבית נאה, להתקין לו שלחן ומנורה, אף אתם הייתם במצרים קטנים, שנאמר: כי נער ישראל ואוהבהו (הושע י"א א'), הרחצתי אתכם במים, שנאמר: וארחצך במים (יחזקאל י"ו ט'), האכלתי אתכם לחם ובשר, שנאמר: בתת ה' לכם [בערב בשר לאכל ולחם בבוקר לשבוע] (שמות ט"ז ח'). השקיתי אתכם מים, שנאמר: עלי באר ענו לה (במדבר כ"א י"ז), טענתי אתכם, שנאמר: ואשא אתכם וגו' (שמות י"ט ד'), עכשיו שעמדתן על פרקיכן בנו לי בית, שנאמר: ועשו לי מקדש (שם כ"ה ח'), ועשו מנורה, ועשו שלחן, ועשו מזבח מקטר קטרת. **ועשית את המזבח.** זה שאמר הכתוב: מה יפית ומה נעמת (שה"ש ז' ז').

אמר רבי עקיבא: לא היה כל העולם כדאי כיום שנתנה שיר השירים לישראל, שכל הכתובים קדש, ושיר השירים קדש קדשים.

אמר ר' אלעזר בן עזריה: משל למה הדבר דומה?

למלך שנתן לנחתום כור חטים, אמר לו: הוצא מתוכן עשר סאים סולת, חזר ואמר לו: הוצא משש ארבע.

כך מלך מלכי המלכים סילת את הנביאים מתוך תורה, וסילת את הכתובים מתוך הנביאים, וסילת שיר השירים מתוך הכתובים, לפיכך כל הכתובים קדש ושיר השירים קדש קדשים.

ר' נתן אומר: מלאכי השרת אמרו אותה, ומניין, שיר השירים שיר שאמרו אותה (שיר) [שרי] מרומים?

ראה מה משבח הקדוש ברוך הוא לישראל בתוכה, מה יפית ומה נעמת, מה יפית בסיני שקבלת מלכות עליך, ומה נעמת באהל מועד, שכל מה שציוויתי למשה הייתם מזורזין לעשות: **[ועשית את המזבח עצי שטים]**.

אמר הקדוש ברוך הוא למשה: עשה מזבח העולה כפרה לבני, שיהא מכפר על עוונותיהם, שכך (התקנתי) [התניתי] עם אברהם, שאם יחטאו (בניך), [בניו], על ידי קרבנות אני מכפר להם, שכן כתיב קחה לי עגלה משולשת [ועז משולש] (בראשית ט"ו ט'). ומהו **מזבח?** נוטריקון **מ'** מחילה. **ז'** זכות. **ב'** ברכה. **ח'** חיים, בזכות העולה שמקריבים לפניו אתם מתעלים, וכן הוא אומר: מי זאת עולה מן המדבר וגו' (שה"ש ג' ו').

חמש אמות אורך. אמר הקדוש ברוך הוא: הן קבלו את הלוחות שכתוב עליהם: עשרת הדברים, שהם חמש על לוח אחד, וחמש על לוח אחד, לכך חמש אמות אורך. **ושלש אמות קומתו.** כנגד שלשה גואלים (שגלו) [שגאלו] אותם, שנאמר: ואשלח לפניך את משה (ואהרן) [אהרן ומרים] (מיכה ו' ד'), ואשלח לכם עוד את כל עבדי הנביאים, ועשיתי על ידם כמה נסים ונפלאות.

[ב] ועשית קרנותיו. אמר הקדוש ברוך הוא ארבע קרנות נתתי להם בסיני:

קרן התורה,

וקרן הכהונה,

וקרן מלוכה,

וקרנם של ישראל,

שרוממתי אותם על שאר אומות העולם.

קרן המלכות זו קרנו של משה, שנאמר: ויהי בישורון מלך (דברים ל"ג ה'), ואומר ומשה לא ידע כי קרן וגו' (שמות ל"ד כ"ט).

קרן התורה, [שנאמר]: ונוגה כאור תהיה (קרנותיו) [קרנים מידו לון] (חבקוק ג' ד').

וקרן הכהונה, שנאמר: ותרם כראם קרני וגו' (תהלים צ"ב י"א).

קרן ישראל. שנאמר: וירם קרן לעמו [וגו' לבני] ישראל (תהלים קמ"ח י"ד).

אמר הקדוש ברוך הוא: יעשו ארבע קרנות, ויכפרו על אומה שרוממתי אותה בארבע קרנות.

וצפית אותו נחשת. אמר ר' יודה בר שלום: אמר משה לפני הקדוש ברוך הוא: ריבוננו של עולם אתה אמרת לעשות מזבח עצי שטים ולצפותו נחושת. ואמרת לי אש תמיד תוקד על

המזבח, אין האש מבערת את הנחשת ושורפה את העצים?
אמר הקדוש ברוך הוא: המידות האלו הן אצלכם, שמא הם לפני, הסתכל כמה מלאכים לפני
והם של אש, שנאמר: משרתיו אש לווהט (תהלים ק"ד ד') וכמה אוצרות של שלג ושל אש
מעורבבים זה בזה, שנאמר: אש וברד שלג וקיטור (שם קמ"ח ח'), וכן מים יש, שנאמר: שמי
השמים והמים אשר מעל השמים (שם שם ד'), ולא המים מכבין את האש, ולא האש אוכלת
המים, וכן החיות של אש, והרקיע שעל ראשם מים, שנאמר ודמות על ראשי החיה רקיע כעין
הקרח הנורא (יחזקאל א' כ"ב), והחיות עומדות וטעונות כל אותן מימי אוקינוס והוא של אש,
והן עומדות מן רקיע לרקיע, ומן רקיע מהלך חמש מאות שנה.

ר' ברכיה ור' חלבו בשם ר' אבא סמוקה אומר: (אעפ"י שמהלך) [אף טלפין] החיות [מהלך]
חמש מאות [שנה], וכולם אש ושבילי הרקיע מים, לא המים מכבין האש ולא האש מכלה את
המים, ולמה?

מפני שעשה שלום ביניהם, ומפני שאמרתי לך: אש תמיד תוקד על המזבח, אתה מתיירא
שמה ישרפו העצים, מתים נכנסים לפני ויצאו חיים, שנאמר: ויוצא פרח ויציץ ציץ (במדבר י"ז
כ"ג), ארזים ששלח חירם [מלך צור] למלך שלמה למלאכת בית המקדש הריחו משכינתו של
מלך עולם והרטיבו העצים [ועשו פירות, שנאמר: שתולים בבית ה' [בחצרות אלוהינו יפריחו]
(תהלים צ"ב י"ד)], וכך היו עושים תמיד פירות, עד שעמד מנשה והכניס את הצלם לבית קדש
הקדשים, ונסתלקה השכינה ויבשו הפירות, שנאמר: ופרח לבנון אומלל (נחום א' ד'). וכן אמר
הקדוש ברוך הוא למשה: בדים שעשית לארון עתידים להאריך, שנאמר: ויאריכו הבדים (מ"א
א' ח'). מתים נכנסין לפני ויצאו חיים, ואתה מתיירא שמא ישרפו העצים, וממך הייתה רוצה
ללמוד, למה?

כשהיית [נכנס] בתוך מחיצות של אש ומהלך בתוך המלאכים של אש, היה לך לישרף, [ועוד]
שהיית בא אצלי, שנאמר: ומשה נגש אל הערפל (שמות כ' י"ח), ואני אש אכלה, שנאמר: כי
ה' אלוהיך אש אוכלה הוא (דברים ד' כ"ד), שמא נכוית?

ואף מזבח העולה אעפ"י שכתוב: אש תמיד תוקד על המזבח לא תכבה (ויקרא ו' ו'). לא
הנחושת מתבער, ולא העצים נשרפין, ואם תאמר שהיה צפוי הנחושת עבה.

אמר ר' נחמיה: כעובי דינר זהב היה מצופה, אמר הקדוש ברוך הוא: יבוא זכות המזבח שאש
הקרבנות בוערות בו יומם ולילה, ויכפר על ישראל שעוסקין בתורה יומם ולילה שנאמר: והגית
בו יומם ולילה (יהושע א' ח'). אמן וכן יהי רצון.

פרשת תצוה

המשך פרק כז

[כ] ואתה תצוה וגו'. כתיב: כי נר מצוה ותורה אור ודרך חיים תוכחות מוסר (משלי ו' כ"ג), מפני מה נמשלה המצווה בנר?

מה הנר הזה מדליקין מאותו כמה נרות, וכן מרבין תורה ברבים, כמה תלמידים הגונים מעמיד, והוא אינו חסר כלום, אבל מוסיף חכמה כמו שאמרו רבותינו ז"ל: הרבה למדתי מרבותי ומחברי יותר מרבותי ומתלמידי יותר מכולם.

דבר אחר:

מה הנר הזה מאיר לאדם ושומרו שלא יכשל,
כן התורה מגינה על האדם שלא יכשל, שנאמר: נר לרגלי דבריך וגו' (תהלים קי"ט ק"ה),
ואומר: בלכתך לא יצר צעדיך וגו' (משלי ד' י"ב).

מה הנר מאירה לטובים ולרעים,
אף הצדיק בעשותו טובה מציל כל העולם, שנאמר וצדיק יסוד עולם (משלי י' כ"ה).

מה הנר הזה כשאתה קוצץ את הפתילה [מוסיף אורה],
כך המצוה כל זמן שהאדם עוסק בה ומוציא הוצאה אינו חסר אבל מוסיף, שנאמר: פזר נתן לאביונים (תהלים קי"ב ט'),

מה הנר הזה השלהבת עולה לשמים,
אף העושה צדקה תפלתו עולה לשמים, שנאמר: אני בצדק אחזה פניך וגו' (שם י"ז ט"ו).

דבר אחר:

ואתה תצוה [וגו'] ויקחו אליך שמן זית זך וגו'. אמרו ישראל לפני הקדוש ברוך הוא: ריבוננו של עולם, אנו אין לנו אור אלא משלך, ואתה אומר לנו שנדליק לפניך נר, שנאמר: כי תאיר נרי (שם י"ח כ"ט), ולמה כך?

אלא בשעה שהקריבו כל השבטים חנוכת המזבח, לא הקריב שבטו של לוי, והיה אהרן נפשו עגומה עליו, אמר: כל השבטים הקריבו חנוכה אחת, ואני אין הקדוש ברוך הוא חפץ בי, שאם היה חפץ בי הייתי מקריב עם שאר השבטים, מיד ציוה הקדוש ברוך הוא למשה שיאמר לבני ישראל שיביאו שמן זית, כדי שיהיה אהרן מדליק לפניו, לא שהוא צריך לאורה, אלא כדי

להטיב לבו של אהרן.

אמר ר' חנינא סגן הכהנים: אני הייתי [משמש] בבית המקדש ומעשה נסים היה במנורה, שהיו מדליקין אותה בראש השנה, ולא הייתה מתכבה עד השנה האחרת, ופעם אחת לא עשו הזיתים שמן, וישבו להם הכהנים בפחי נפש. ואמר ר' חנינא [סגן הכהנים] אני הייתי בבית המקדש ומצאתי את המנורה דליקה יותר ממה שהייתה דליקה שאר כל ימות השנה, ראה מעשה נסים לכך אמר הקדוש ברוך הוא לכהנים: הם ידליקו את המנורה, ומאורי תדליק המנורה, ואמדו רבותינו ז"ל: כיון שהיו מדליקין את המנורה כל חצר שבירושלים הייתה משתמש לאורה.

אמר הקדוש ברוך הוא למשה: לא בעבורי אני רוצה שתדליקו המנורה, אלא בשביל אחיך, כדי שייטיב לבו,

וכן אמר דוד ע"ה: ה' אורי וישעי (תהלים כ"ז א'), ואימתי היה זה?

בשעה שעשה מלחמה בגדוד של עמלק, שנאמר: ויכם דוד מהנשף עד הערב (ש"א ל' י"ז), ומי היה מאיר לו?

זיקים וברקים היו מאירים לו, לכך נאמר: ה' אורי וישעי.

ר' אלעזר אומר: מדבר דוד ע"ה במלחמת המצרים, כיון שבאו על ישראל מה עשה הקדוש ברוך הוא, הוריד ענן, שנאמר: ויהי הענן והחשך (שמות יד כ') למצרים, ואור לישראל, שנאמר: ויאר את הלילה (שם שם), כיון שראו ישראל כך אמרו: ה' אורי ישעי ממי אירא, אמר הקדוש ברוך הוא: ואני מאיר לכל העולם. ואתם סבורין שאני צריך לכם שתאירו לפני, אלא בשביל חיבתכם, ואם אתם מאירים לפני בבית המקדש, אף אני מאיר לכם לעתיד לבוא, שנאמר: והיה לך ה' לאור עולם ואלוהיך לתפארתך (ישעיה ס' י"ט).

דבר אחר:

ואתה תצווה את בני ישראל. ולא לאומה אחרת.

ויקחו אליך שמן זית זך וגו'. ומה זכה שמן זית מכל השמנים, לפי שאין שמן זית יוצא אלא ע"י כתישה, כך אין אדם נוחל חיי העולם הבא אלא מתוך צער, ולא דברי תורה [מתקיימים] אלא מתוך צער, ולפיכך נמשלו ישראל לזית, שנאמר: זית רענן יפה פרי תואר (ירמ' י"א ט"ז), ומה הזית ממתק על ידי כתישה, כך ישראל ממרקין עונותיהם על ידי ייסורין, ואל יטעך יצרך לומר שצריך לאורה, אינו כן.

אמר ר' לוי ברבי: מי שהוא עושה חלונות בביתו עושה רחבות מבפנים וצרות מבחוץ, למה? כדי להכניס אורה בבית, אבל בית המקדש לא היה כן, אלא צרות מבפנים ורחבות מבחוץ, כדי שלא יאמרו לאורה הוא צריך, ולא עוד אלא מבית המקדש היה יוצא האורה ומדליק לכל ירושלם, ולא הייתה שכינה צריך לאורה, ואם תאמר למה אמר להדליק?

ללמד לבעלי תורה שיהיו קוראים בכל לילה ולילה, שנאמר: יומם יצווה ה' חסדו ובלילה שירה עמי וגו' (תהלים מ"ב ט').

[כא] באהל מועד מחוץ לפרוכת. שלא יצטרך לומר שהוא צריך לאורה, בעבור זה ניתנה המנורה מחוץ לפרוכת, אמר הקדוש ברוך הוא: תבוא ליום שכולו אורה, וחשכה לאומות העולם שנאמר: כי הנה החשך יכסה ארץ [וערפל לאומים ועליך יזרח ה' וכבודו עליך יראה] (ישעיה ס' ב'): את מוצא מי שהוא בחושך רואה מה שבאור, אבל מי שהוא נתון באור אינו רואה מה שבחשך, אבל הקדוש ברוך הוא אינו כן, אלא הוא אור ועמו אור חונה, רואה מה שבאור ורואה מה שבחשך, שנאמר: הוא גלי עמיקתא ומסתרתא ידע מה בחשוכא ונהורא עמיה שרא (דניאל ב' כ"ב), אמר הקדוש ברוך הוא לישראל: בני בעולם הזה אתם זקוקים לאורו של בית המקדש ואתם מדליקים בתוכו נרות, אבל לעתיד לבוא בזכות אותו הנר שהייתם מדליקים, אני אגאול אתכם על ידי משיח, שהוא נמשל בנר, שנאמר: שם אצמיח קרן לדוד ערכתי נר למשיחי (תהלים קל"ב י"ז).

פרק כח

[ג] ואתה תדבר אל כל חכמי לב. לרבות הנשים שנאמר: וכל אשה חכמת לב (שמות לה כה).

[ה] והם יקחו את הזהב. אלו חכמי לב.

[י] ששה משמותם על האבן ואת שמות הששה הנותרים על האבן השנית כתולדותם], תנו רבנן: שתי אבנים היו לכהן גדול על כתפיו, אחת מכאן, ואחת מכאן, ושמות שנים עשר שבטים כתוב עליהם, ששה על אבן זו, וששה על אבן זו, והשנית אמר כתולדותם, הראשונה לא היו כתולדותם, מפני שיהודה מוקדם לצבא, וחמשים אותיות היו שם, עשרים וחמשה על אבן זו, ועשרים וחמשה על אבן זו, וכן צורתם.

יהודה - גד ואשר

ראובן - יששכר

שמעון - זבולן

לוי דן - יוסף

נפתלי - בנימין

ובחשן היו בו שנים עשר שבטים ושנים עשר אבנים, ועושין בהם נקבים, ומכניסין בהם שתי וערב, ומניח בהם את האבנים, וכן היו נחקקים, על אודם היה חקוק עליו אברהם יצחק יעקב ראובן. על פטדה היה חקוק עליו שמעון. על ברקת היה חקוק עליו לוי.

[יח] והטור השני נופך ספיר ויהלום. על נופך היה חקוק יהודה. ועל ספיר היה חקוק יששכר.

ועל יהלום זבולן.

[יט] והטור השלישי לשם שבו ואחלמה. על לשם חקוק דן. ועל שבו נפתלי. ועל אחלמה גד.

[כ] והטור הרביעי תרשיש שהם וישפה. על תרשיש אשר. ועל שהם יוסף. ועל ישפה בנימין. ואחר כן היה חקוק כל אלה שבטי ישראל, כדי שיהיה בהם כל אל"ף בי"ת. ומלאכתו הייתה בחכמה גדולה, והיה לובש חושן המשפט ושתי האבנים על שתי כתפיו, ובהם היו שואלים כל דבר והיה מגיד:

תנו רבנן: כיצד היו שואלים באורים ותומים?

השואל פניו כלפי הנשאל, והנשאל פניו כלפי השכינה, השואל אומר: ארדוף אחרי הגדוד הזה האשיגנו (ש"א ל' ח'), והנשאל אומר: רדוף, וכיצד היו יודעים?
ר' יוחנן אומר: היו האותיות בולטות, **עלה ע'** משמעון, **ל'** מלוי, **ה'** מיהודה, וכן היה כל הדברים שהיה צריך, ואין שואלין להדיוט אלא למלך ולאב בית דין.

[לן] ועשית ציץ זהב ופתחת עליו פיתוחי חותם קדש לה'. אמרו רבותינו ז"ל: ציץ דומה כמו סס של זהב, ומוקף מאוזן לאוזן של כהן גודל, וכתוב עליו: קדש לה' בשיטה אחת. ואמרו רבותינו: בפתחי חותם של אבנים היו כותבין עליו בדיו ומניחין השמיר עליו והוא מתבקעת כתאנה זו שמתבקעת ואינה חסר כלום.

פרק כט

[א] וזה הדבר אשר תעשה להם. זה שאמר הכתוב: לעולם ה' דברך ניצב בשמים (תהלים קי"ט פ"ט), וכי בשמים בלבד דבריו של הקדוש ברוך הוא נצב ולא בארץ, ומהו דברך נצב בשמים?

אלא כשאומר דבר אינו חוזר בו, ואינו מתנחם אלא על הרעה, אבל על הטובה אינו מתנחם, וכן אמר לאהרן שיתן לו הכהונה, וקיים את דבריו, שנאמר: והייתה לו ולזרעו אחריו וגו' (במדבר כ"ה י"ג), ולא חזרת בך וקיימת את דבריך, וגם כשאמר למשה וזה הדבר אשר תעשה להם, איזה דבר?
שאמר לו: והייתה לו ולזרעו אחריו.

דבר אחר:

וזה הדבר. זה שאמר הכתוב: אשרי תבחר ותקרב וגו' (תהלים ס"ה ה'), אשרי מי שבחרתו וקרבתו לא כל הרוצה ליטול יטול, אלא כמי שמוכר החרס מכה על גבו, ואומר: זה נאה וזה רע, כך הקדוש ברוך הוא הוא כמו היוצר הזה, שנאמר: הנה כחומר ביד היוצר כן אתם בידי

בית ישראל (ירמיה י"ח ו'), והוא יודע איזה ראוי לשרת לפניו ואיזה אין ראוי, ועל זה [נאמר]:
אשרי תבחר ותקרב, יש מי שנבחר ונדחה ונתקרב, ויש שנבחר ונדחה ולא נתקרב, ויש מי
שנבחר ונתקרב שהיה מרוחק,

נבחר ונתקרב שהיה מרוחק, זה דוד, שאמר: פתחת למוסרי (תהלים קי"ו ט"ז), אל תיקרי
למוסרי אלא לאיסורי, אמר דוד ע"ה לפני הקדוש ברוך הוא: ריבונו של עולם, אתה כתבת
בתורתך לא יבוא עמוני ומואבי (דברים כ"ג ד'), והיית כפות במוסרות, ופתחת אותן פתחת
למוסרי שאמרת: עמוני לא יבוא, אבל עמונית מותרת לבוא בקהל, מואב לא יבוא אבל
מואבית מותרת לבוא בקהל, ובחרת בי וקרבתני, הוי אשרי תבחר ותקרב.

יש מי שנבחר ונדחה ונתקרב, זה דוד ע"ה במעשה אוריה שאמר לו נתן הנביא: הנני מקים
עליך רעה וגו' (ש"ב י"ב י"א). **נתרחק וחזר ונתקרב**. שאמר: חנני אלוהים כחסדך וגו'
(תהלים נ"א ג') אמר לו נתן הנביא: גם ה' העביר חטאתך (ולא) [לא] תמות (ש"ב י"ב י"ג).

יש מי שנבחר ונדחה ולא נתקרב, זה שאול ע"ה שנאמר: ובחור אותו מכל שבטי ישראל
(ש"א ב' כ"ח). ונדחה ולא נתקרב, שנאמר: קרע ה' את ממלכות ישראל וגו' (ש"א ט"ו כ"ח).

וכן אהרן נבחר, וכשעשה את העגל נדחה, שנאמר: ובאהרן התאנף ה' להשמידו (דברים ט'
כ'), **ונתקרב** שנאמר: ואתה הקרב אליך את אהרן אחיך (שמות כ"ח א'), וניתנה הכהונה בידו
וביד בניו לעולם, שנאמר: והייתה לו ולזרעו אחריו (שם שם מ"ג) וציוה הקדוש ברוך הוא
שיעשו שמונה מלבושים שילבשם הכהן, ואם חסר אחת מהם עבודתו פסולה.

[ל] שבעת ימים ילבשם הכהן. זה צווי לדורות שהיו מפרישין כהן גדול שבעת ימים קודם יום
הכיפורים, ומחנכין אותו בעבודה.

[לג] ואכלו אתם אשר כפר בהם. הכוהנים אוכלים והבעלים מתכפרין.

[לח] וזה אשר תעשה על המזבח. והוא התמיד.

שנים ליום. כנגד היום. [דתנן] תמיד של שחר מכפר על עבירות שביום, ותמיד של בין
הערבים היו מתאכלין והולכין כל הלילה לכפר על עבירות שבלילה.

[מב] אשר אועד לכם. בזכות ישראל היה הדיבור להם.

[מג] ונעדתי שמה לבני ישראל. להודיע לכל באי העולם חיבה שחבבתי את ישראל.

ונקדש בכבודי. זה מעשה נדב ואביהו שהקב"ה מדקדק עם הצדיקים כחוט השערה יותר
מכל אדם.

[מה] **ושכנתי בתוך בני ישראל.** שמתוך ששכינתי בתוכם ידעו כל העולם שאני אלוהיהם, ונאמן לשלם להם שכר טוב לעולם הבא, כי זה העולם אין בו ממש.

פרק ל

[א] **ועשית מזבח מקטר קטרת.** זה מזבח הזהב, שהוא להקטיר ולא להעלות עליו עולה ומנחה.

[ג] **ועשית לו זר זהב.** זה זר שלישי, שזכה בו דוד ונטלו, שנאמר: מי אנכי [וגו'] כי הביאתני עד הלום (ש"ב ז' י"ח), לפי שאין ישיבה בעזרה אלא למלכי בית דוד, והשם ברחמיו יזכנו לאותה העת.

פרשת כי תשא

המשך פרק ל

[יא] **כי תשא את ראש בני ישראל.** זה שאמר הכתוב: רבים אומרים לנפשי אין ישועתה לו באלוהים סלה (תהלים ג ג).

ר' שמואל בר אמי פתר קרייה בדואג ואחיתופל, כי כשחלה דוד ע"ה היו נכנסין כל ישראל לבקרו, והיו נכנסין דואג ואחיתופל ואומרים לו: מלכינו השם יעמידך למקומך לשלום, והיו יוצאים לחוץ, היו אומרים אדם ששבה את הכבשה, והרג הרועה [והפיל את ישראל] בחרב, יש לו תקווה!? אין ישועתה לו באלוהים. ואתה ה' מגן בעדי כבודי ומרים ראשי (שם שם). [ואתה ה']. הסכמת עימהם [ואמרת] מות יומת הנואף והנואפת (ויקרא כ י). מגן בעדי. שקבלת תשובתי והגנת עלי בזכות אבותי. [כבודי]. החזרתני למלכות. ומרים ראשי. אחר שהייתי חייב לך תלוי ראש נתת לי הרמת ראש, על ידי נתן הנביא, שנאמר: גם ה' העביר חטאתך (ולא) [לא] תמות (ש"ב י"ב י"ג).

ורבנן פתרי [קרא] באומות העולם, רבים אלו אומות העולם, ולמה קורא אותם רבים, מן הפסוק שמצא קורא אותם רבים, שנאמר: הוי המון עמים רבים (ישעי' יז יב). אומרים לנפשי. שהיו אומרים לישראל: אומה ששמעה בהר סיני מפי הקדוש ברוך הוא ולא יהיה לך אלוהים אחרים על פני (שמות כ' ב'), ולסוף ארבעים יום אמרו לעגל אלה אלוהיך ישראל (שם לב ד), [יש להם תשועה]!?

אין ישועתה לו באלוהים סלה. [ואתה ה']

אמרו ישראל לפני הקדוש ברוך הוא: ריבוננו של עולם אתה התכמתה עימהם בתורה, שנאמר:

זובח לאלוהים יחרם (שמות כב יט): מגן בעדי. שהגנת עלינו בזכות אבותינו. כבודי. שהשרית שכינתך בתוכנו, שנאמר: ועשו לי מקדש [ושכנתי בתוכם] (שם כה ח): ומרים ראשי. אחרי שהיינו חייבים תלוי ראש נתת לנו תלוי ראש, ע"י משה רבנו ע"ה. שנאמר: כי תשא את ראש (שם ל יב).

[יב] ונתנו איש כפר נפשו לה'. שלשה דברים שמע מפי הגבורה ופחד ונרתע לאחוריו, כשאמר לו ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם (שמות כה ח).

אמר משה רבנו ע"ה: ריבונו של עולם השמים ושמי השמים לא יכלכלוך (מ"א ח כז). וכל שכן הארץ, ואתה אומר לי ועשו לי מקדש?!

אמר לו [הקדוש ברוך הוא]: משה לא כמו שאתה מחשב, אלא עשרים קרש בצפון, ועשרים קרש בדרום [ושמונה במערב], ואני מצמצם שכינתי ביניכם.

וכשאמר לו: את קרבני לחמי לאשי (במדבר כח ב),

אמר משה: ריבונו של עולם, אם אביא כל צאן וכל צבי ואיל שבעולם, [אין בהם העלאה אחת], וכל עצים שבעולם, אין בהם הבערה אחת, שנאמר: ולבנון אין די בער וגו' (ישעי' מ טז),

אמר לו [הקדוש ברוך הוא]: משה לא כמו שאתה חושב, [אלא ואמרת להם: זה האשה אשר תקריבו לה' וגו' (במדבר כח ג) ולא שנים בבת אחת, אלא אחד בשחרית ואחד בין הערבים]

שנאמר: את הכבש אחד תעשה בבקר (שם שם ד).

וכשאמר לו: ונתנו איש כופר נפשו (שמות ל יב),

אמר משה: ריבונו של עולם, ומי יוכל לתת כופר נפשו אם יביא כל כסף וזהב שבעולם לא יוכל לתת כפרו,

אמר לו [הקדוש ברוך הוא]: משה לא כמו שאתה חושב, אלא זה יתנו [כזה יתנו] מחצית השקל.

ר' יהודה ור' נחמיה חולקין בדבר, חד אומר: לפי שחטאו בחצי היום יביאו מחצית השקל,

וחד אומר: לפי שעברו על עשרת הדברות יתנו עשרה גרה,

והחוטאים יביאו אבל מי שלא חטא לא יביא, ואיזה הוא שלא חטא?

זה שבט לוי, כי אמר הנה: זה יתנו, ומנין זה שנים עשר, והיו שנים עשר שבטים, חוץ משבט לוי, שלא היה במניין השבטים, כי אותו השבט נבחר לה', שנאמר: כי בו בחר ה' וגו' (דברים

י"ח ה):

ולא יהיה בהם נגף. כי בכל עת פקודתם צריכים להיות נותנים כופר, מכאן שאסור למנות את ישראל בלי כופר, ואם תאמר היאך נעלם דבר זה מדוד בעת שמנה את ישראל, לפי שאמר:

זמירות היו לי חוקיך (תהלים קי"ט נ"ד), אמר לו הקדוש ברוך הוא דברי תורה, דכתיב בהם:

התעיף עיניך בו ואיננו (משלי כ"ג ה') ואתה קורא אותם זמירות?!

וכן נעלם ממנו זה הפסוק ולבני קהת לא נתן [כי עבודת הקדש עליהם בכתף ישאון] (במדבר

ז' ט'), והוא הרכיב את הארון בעגלה, לפיכך פרץ ה' פרץ בעוזא (ש"ב ו' ח').

[יג] זה יתנו. בעשרה מקומות נמנו ישראל:

אחת בירידתם למצרים, שנאמר: בשבעים נפש ירדו אבותיך מצרימה (דברים י' כ"ב).

שנייה בעלייתן ממצרים, שנאמר: כשש מאות אלף רגלי וגו' (שמו' יב לז),

[ואחד בפ' כי תשא]

ושנים בחומש הפקודים,

אחד בדגלים

ואחד בחילוק הארץ,

ושנים בימי שאול, שנאמר: ויפקדם בטלאים (ש"א ט"ו ד'), ויפקדם בבזק (שם י"א ח'),

כדאנון עתירין באלין אמריא, וכדאנון מסכינין באלין בזקיא,

ואחד בימי דוד, שנאמר: ויתן יואב את מספר מפקד העם וגו' (ש"ב כד ט),

ואחד בימי עזרא, שנאמר: כל הקהל כאחד [ארבע ריבוא אלפים שלש מאות וששים] (עזרא

ב טד).

ואחד לעתיד לבוא, שנאמר: עוד תעבורנה הצאן על ידי מונה (ירמ' לג יג).

[טו] העשיר לא ירבה. בתרומת השקלים של אדנים, כדי שלא יתרברב העשיר על העני.

[טז] ולקחת את כסף הכפורים. לפי שנאמר איש כופר נפשו (לעיל פסוק יב).

ונתת אותו על עבודת אוהל מועד. אלה מלאכת האדנים והווים שמפריש בפרשת אלה

פקודי, כי כל מלאכת המשכן היה נדבה [שנאמר: ויבאו האנשים על הנשים [כל נדיב לב]

(שמות לה כב), אבל כסף הכפורים דבר קצוב שווה לכל.

לכפר על נפשותיכם. להודיע כמה הזכות גורם שכל זמן שישראל זוכין המעט שנותנים

[חביב] לפני הקדוש ברוך הוא כהרבה ומתכפרין בו אבל אם אינם זכאין, אינו חפץ

במתנותיהם, וכן הוא אומר אין לי חפץ [אמר ה' צבאות ומנחה לא ארצה מידכם] (מלאכי א י),

והקב"ה חפץ לזכות את ישראל, [לפיכך הרבה להם תורה ומצות], שנאמר: ה' חפץ למען

צדקו יגדיל תורה ויאדיר (ישעי' מב כא).

[כג] ואתה קח לך בשמים ראש. שאין למעלה הימנו.

מר דרוו. שאין בו דופי.

וקנמן בשם ועם קנה בשם וקדה ושמן זית הין.

[כה] ועשית אתו וגו'. מלמד שהיו שולקין את העקרין בשמן.

[ל] ואת אהרן ואת בניו תמשח. לבד וכלי המקדש עם המלכים לבד.

תנו רבנן: הקטרת הייתה נעשית שלש מאות וששים ושמונה מנה, כנגד ימות השנה, אינם כי אם שלש מאות וששים וחמש, ושלושה מנים יתירים שמהם כהן גדול מכניס מלא חופניו ביום הכפורים.

[לן] ושחקת ממנה הדק. תנו רבנן: הקטרת היו מחזירין אותה למכתשת פעמים בשנה, בימות החמה מפזרה כדי שלא תתעפש, ובימות הגשמים צורבה כדי שלא תפוג ריחה, וכשהוא שוחק אומר הדק היטב, דאמר ר' יוחנן כשם שהדיבור רע ליין, כך דיבור יפה לבשמים.

פרק לא

[ב] ראה קראתי וגו'. מכאן אמרו רבותינו ז"ל אין ממנין פרנס על הציבור אלא אם כן הכריזו עליו לפני מלך מלכי המלכים מן השמים.

[ג] ואמלא אותו רוח אלוהים בחכמה ובתבונה ובדעת. גדולה הייתה מלאכת המשכן. שבאלו המידות שהם חכמה ותבונה ברא בהם שמים וארץ [שנאמר:] ה' בחכמה יסד ארץ כונן שמים בתבונה בדעתו תהומות נבקעו (משלי ג יט כ).

[ו] ואני הנה נתתי אתו. לפי שאין עושין שררה על הציבור פחות משנים.

[יג] ואתה דבר אל בני ישראל. להורותם בדרך ישרה.

אך את שבתותי תשמורו. רבי יוסי הגלילי אומר: אך מיעוט, ומה מיעוט? כי יש שבתות, שאתה שובת, ויש שבתות שאין אתה שובת: כגון שהוצרכו להביא מילדות, או להציל מן הליסטים, או מן הדליקה, או מכל דבר שיש בו פקוח נפש, או חולה לבשל לו, כל אלו וכיוצא בהם דוחין את השבת.

כי אות היא ביני וביניכם. ולא ביני ובין אומות העולם,

אות היא שישראל עבדים להקב"ה. כי אני ה' מקדשם. לעתיד לבוא ליום שכולו שבת.

[טז] ושמרו בני ישראל את השבת. ר' נתן אומר: חלל עליו שבת אחת, כדי שישמור שבתות הרבה.

לעשות את השבת. מלמד שכל המשמר את השבת כאילו הוא עשאה.

[יז] אות היא לעולם. מגיד שאין השבת בטלה לעולם.

שבת וינפש. שבת ממלאכה וינפש ממחשבה.

[יח] ויתן אל משה. מאי נתן לו?

החכמה במתנה, שנאמר: כי ה' יתן חכמה (משלי ב ו), והתורה מתנה, שנאמר: ויתן אל משה. והשבת מתנה, שנאמר: ראו כי ה' נתן לכם (את) השבת (שמות טז כט): לדבר אתו בהר סיני. ההר חמד אלוהים לשבתו (תהלים סח יז).

שני לחת העדות. מאי עדות?

עדות בינו ובין ישראל.

לחת אבן. רבותינו ז"ל אמרו כי מכסא הכבוד נחתכו והוא ספיר, כמו שנאמר: ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר (שמות כד י), [ואומר: כמראה אבן ספיר דמות כסא (יחזקאל א כו)].

פרק לב

[א] וירא העם כי בשש משה. אמרו רבותינו ז"ל: כי בשש שעות ביום חטאו ישראל, לפיכך הקדים להם מחצית השקל לכפר על מחצית היום שחטאו בו. **כי זה משה האיש.** מלמד שהיה השטן מטען ומראה להם דמות משה בענן, והם אומרים כי זה משה.

[ב] ויאמר אליהם אהרן. אפשר לא מיחו בידם?

אלא מלמד שהלכו אצל חור ולא שמע אליהם והרגוהו, וסידרו משה בקיצור, כמו שעשה במשנה תורה מענין שלוח המרגלים, שהם בתחילה באו אליו ואמרו: נשלחה אנשים לפנינו, ויחפרו לנו את הארץ (דברים א כב), ולא זכר זה הדבר כי אם במשנה תורה.

[ד] ויצר אתו בחרט. התיך הזהב בכור ועשאו דמות שור, לפי שהיו ישראל אומרים עשה אותו כדמות מה שראינו ביום מתן תורה, כי ראו המלאכים שהיה רגליהם ככף צורת עגל, שנאמר: וכף רגליהם ככף רגל עגל (יחזקאל א ז), לפיכך שאלו דמות עגל.

[ה] וירא אהרן. מלמד שראה חור זבוח לפניו.

ויקרא אהרן ויאמר חג לה' מחר. טביחה לה' בעובדי העגל.

[ז] וידבר ה' אל משה לך רד כי שחת עמך. אמר משה לפני הקדוש ברוך הוא ריבונו של עולם בתחילה אמרת לי בני בכורי ישראל (שמות ד כב), ואמרת והוצא את עמי בני ישראל (שם ג י), ועכשיו אומר כי שחת עמך, אם טובים ואם רעים שלך הם, שנאמר: והם עמך ונחלתך (דברים ט כט).

[יא] ויחל משה. אמר לפניו: ריבוננו של עולם, על מה אתה כועס על ישראל. אמר הקדוש ברוך הוא על שעשו העגל.

אמר משה לפני הקדוש ברוך הוא: אם היית מצווה אותם לא היו עוברים על מצוותיך, אמר לו: והלא ציוויתי להם בתוך עשרת הדברות, אמר לו משה: ריבוננו של עולם לי צויתה להם לא צויתה, כי כתבת בעשרת הדברים אנכי ה' אלוהיך (שמות כ ב), ציווי לי ולא להם, כי אם היה להם היה לך לומר אנכי ה' אלוהיכם אשר הוצאתי אתכם, לא יהיה לכם, לא תישאו את שם ה' אלוהיכם, שמרו את יום השבת, ששת ימים תעבדו ועשיתם כל מלאכתכם, כבדו את אביכם ואת אמכם, לא תרצחו לא תנאפו, לא תגנובו, לא תענו, לא תחמודו, אם כן לא ציווית אלא לי. ועוד אמר משה: ריבוננו של עולם, ושמא עשו עגל ולא השתחוו, אמר לו הקדוש ברוך הוא: וישתחוו, אמר לו: שמא השתחוו ולא זבחו לו, אמר: ויזבחו לו, ושמא זבחו ולא קבלו אותנו באלוה, אמר לו: ויאמרו אלה אלוהיך ישראל, באותה שעה נעשה משה כחולה שחלה שלשים יום, ואין בו כח לעמוד על רגליו, לפיכך נאמר: **ויחל** כמו חולי.

דבר אחר:

ויחל משה. אמר משה רבנו ע"ה: ריבוננו של עולם, אם שריפה הם חייבם, זכור לאברהם שהושלך לכבשן האש בשביל אהבתך, ואם הריגה הם חייבם, זכור ליצחק שנתן צווארו לישחט על ייחוד שמך, ואם גלות הם חייבם זכור ליעקב אביהם שכל ימיו מכאובים בגלות, שנאמר: מעט ורעים (בראשית מז ט), בשביל אבות סלח לבנים.

דבר אחר:

ויחל משה. אמר לפניו: ריבוננו של עולם, חלילה לך מלעקר אומה כזאת מן העולם. **למה ה' יחרה אפך וגו'.** זכור להם מה שהאמינו על הים, שנאמר: ויאמינו בה' ובמשה עבדו (שמות יד לא), וקבלו מלכותך עליהם ברצון.

[יב] שוב מחרון אפך. כיון שהרבה בתחנונים ולא קבל, מיד אמר משה: ריבוננו של עולם, אין אתה מקבל תפילתי. מיד חזר פניו לצד המערה של האבות, ואמר: ריבוננו של עולם, זכור לאלו שנשבעת להם בך, לא נשבעת בשמים ובארץ שהם כלים, שנאמר: כי שמים כעשן נמלחו והארץ כבגד תבלה (ישעי' נא ו), ולא נשבעת להם בחמה ולבנה שהם כלים, שנאמר: וחפרה הלבנה ובושה החמה וגו' (שם כד כג), לא נשבעת להם בהרים ובגבעות שהם כלים, שנאמר: כי ההרים ימושו והגבעות תמוטינה וגו' (שם נד י), ולא נשבעת להם בים כי סופו להתייבש, שנאמר: והים חרב יחרב, אלא לא נשבעת כי אם בשמך הגדול והקדוש שלא

ישתנה ולא יתחלף שתרבה זרעם ככוכבי השמים, ועתה אברהם ויצחק ויעקב הקיצו מתנומתכם וראו בניכם, מיד וינחם ה' על הרעה אשר דבר לעשות לעמו (פסוק יד).

[טו] ויפן [וירד] משה. פנה מן חלחלה שלו ונתחזק.

ושני לוחות העדות בידו. [עמו] כמו וכל טוב אדוניו בידו (בראשית כד): משני עבריהם. לפי שהיו חרותים, כדאמרי רבנן מ"ם וסמ"ך שבלוחות בנס היו עומדים, שכל האותיות אעפ"י שהם חרותים יש להם תפיסה בקצוות, אבל מ"ם וסמ"ך אין להם תפיסה, כי הם חרותים מארבעת רבעיהם ואעפ"כ לא נופלות. מזה ומזה הם כתובים. והמכתב מששת ימי בראשית.

דבר אחר:

חרות. אין חרות מגיהינום אלא מי שהוא עוסק בתורה.

[ז] וישמע יהושע את קול העם ברעה. הפך ערב תוצאהו. כי אותם ערב רב הם שעבדו את העגל, והראייה שאמרו אלה אלוהיך ישראל, לא אמרו אלה אלוהינו.

[יח] אין קול ענות גבורה. שכן דרך החיילות כשמת גברין מרימין קולם.

[יט] ויהי כאשר קרב אל המחנה וירא את העגל ומחולות. כאשר ראה משה העגל והמחולות, אמר: למי מוליך אני את הלוחות הללו, מיד וישלך מידי את הלוחות, השליכם בגבורה עד שנשתברו.

[כ] ויקח את העגל. לא נתכוון משה אלא לבדקם כסוטות. אחר כך אמר אהרן למשה: אל יחר אף אדני. מכאן למדנו שהיה משה רוצה להרוג את אהרן.

[כב] כי ברע הוא. רצה לומר ערב רב הם עשו זה הענין.

[כד] ואשליכהו באש וגו'. מכאן אמרו חכמים ז"ל: צריך כל אדם שיזהר בתשובותיו.

[כה] וירא משה את העם כי פרוע הוא. שנסתלקה שכינה מהם. והצרעת זרחה במצחם, כמו שנאמר: והצרוע אשר בו הנגע בגדיו יהיו פרומים וראשו יהיה פרוע (ויקרא יג מה).
לשמצה בקמיהם. לדורות הבאים, שהיו אומות העולם מחרפים את ישראל במעשה העגל, מיד צעק לבני לוי ואמר להם: **כה אמר ה' [אלוהי ישראל שימו איש חרבו על ירכו וגו']** שתהרגו בעובדי העגל, ומהנה למדנו ששבטו של לוי לא עבד ע"ז.

[כט] מלאו ידכם היום. צאו ידי חובתכם לעשות נקמה בחוטאים.

[לא] וישב משה אל ה' ועתה אם תשא חטאתם וגו'. מלמד שנתן נפשו על ישראל, אמר לו הקדוש ברוך הוא לך נחה את העם, אין לך כל נקמה שבאה על ישראל, שאין בה מקצת עוון מן העגל.

פרק לג

[א] וידבר ה' אל משה לך עלה מזה. בלשון שאמר לו בלשון ירידה: לך רד (שמות לב ז), רצה לומר מגדולתך, כשנתרצה לישראל אמר לו: לך עלה, אמר לו: ריבוננו של עולם, אם אין פניך הולכים הניחנו במקומנו, אמר לו הקדוש ברוך הוא: פני ילכו, המתן עד שיעברו פנים של זעם.

[ז] ומשה יקח את האהל, שכיון שראה משה את ישראל שהם מנודים למקום, מיד ריחק עצמו מהם, למה שהמנודה לרב מנודה לתלמיד, מיד ריחק משה את משכנו ממחנה ישראל, ארבעת מילין ואמר הקדוש ברוך הוא למשה: משה אני פירשתי מהם, ואתה פירשת מהם, עשיתם כיתומים אשר אין להם אב, ועתה אין להם תקומה, אמר משה: ריבוננו של עולם, אתה רחום אתה חנון אתה קיים אתה מתנחם על הרעה, עשה למען שמך,

אמר לו: משה חזור משכנך לתוך בני ואני אחזור עמך, הדא הוא דכתיב: **ודבר ה' אל משה פנים בפנים** (פסוק יא).

[טז] ובמה יודע אפוא. לכל האומות שנתרצית לנו.

הלוא בלכתך עמנו ונפלינו אני ועמך. אמר ר' שמעון בן לקיש: שלשה דברים שאל משה רבנו ע"ה מפי הגבורה, ועשה לו הקדוש ברוך הוא את שאלתו:

ביקש שתשרה שכינה על ישראל,

וביקש שתסתלק רוח הקדש מן האומות,

וביקש שיראה במידת רחמים,

ומנין שביקש שתשרה שכינה על ישראל?

שנאמר: **הלוא בלכתך עמנו.**

מנין שביקש שתסתלק רוח הקדש מן האומות?

שנאמר: **ונפלינו אני ועמך,**

ומנין שביקש שיראה במידת רחמים?

שנאמר: **ויאמר הראני נא את כבודך,**

ומנין שעשה הקדוש ברוך הוא לו את כולם?
שנאמר: **גם את הדבר אשר דברת אעשה**, הרי שלשה.

[יט] **ויאמר אני אעביר**, אלו תכסיסי המלך שהם מלאכי השרת.
וקראתי בשם ה' לפניך. מלמד שהראה לו כדרך ששליח הציבור יורד לפני התיבה אמר לו כל זמן שישראל חוטאים והם עושים כסדר הזה, מיד הם נעניין.

[כ] **ויאמר לא תוכל לראות פני**. לפי ששאל הראני נא [את] כבודך, אמר לו הקדוש ברוך הוא לא תוכל לראות פני וגו', מלמד שבקש משה לראות מפני מה צדיק ורע לו, ורשע וטוב לו, אמר לו לא תוכל לעמוד על סוף מדת הדין.

דבר אחר:

ביקש לראות ולהסתכל במראה שכינה, ולא ניתן לו רשות, שנאמר: **כי לא יראני האדם וחי**, ומכאן למדנו כי בשעת מיתה יראוהו כל בני האדם, שנאמר: לפניו יכרעו כל יורדי עפר ונפשו לא חיה (תהלים כב ל).

דבר אחר:

כי לא יראני האדם. זה הנלקח מארבע היסודות.
וחי אלו המלאכים שהם חיים לעולמי עד, כי הם אינם יכולים לראות פני שכינה.

[כא] **ויאמר ה' הנה מקום אתי וגו'**. מכאן אמרו רבותינו ז"ל: כי הוא מקומו של עולם, ואין העולם מקומו, ועל זה נאמר: **הנה מקום אתי**, כי ברשותי העולם מתקיים.

[כב] **והיה בעבור כבודי**. אלו תכסיסי המלאכים, זה שנאמר באליהו: לא ברוח ה' אחר הרוח רעש לא ברעש ה' וגו' (מ"א יט יא). לכך נאמר **והיה בעבור כבודי**, אלו המלאכים ואראלים וחשמלים.

ושכותי כפי עליך עד עברי. אלו ענני כבוד.

[כג] **והסירותי את כפי**. אחרי העננים תראה מקצת מן הכבוד.
ופני לא יראו. עיקר הכבוד לא תראה.

פרק לד

[א] פסל לך. זה היה בראש חדש אלול כי בשבעה עשר בתמוז נשתברו הלוחות, וארבעים יום התנפל משה רבנו ע"ה בתפלה על מחילת מעשה העגל, וארבעים יום עשה בקבלת לוחות האחרונות, מצינו שביום הכפורים [ניתנו לוחות האחרונות] וקבעו הקדוש ברוך הוא יום מחילה וסליחה בכל שנה ושנה, לפיכך נהגו לתקוע שופר בראש חדש אלול, על שם התחלת לוחות האחרונות, שהכריז משה רבנו כאשר עלה על הר סיני, שלא יחזרו ישראל לסיאורן כבתחילה.

וכתבתי על הלוחות את הדברים. לפי שבלוחות הראשונות לא היה כתוב בהם ט', עד שנכתב ט' בלוחות האחרונות.
אשר שברת. אמר לו הקדוש ברוך הוא: יישר כוחך ששיברת, שאילולי לא נשתברו נתחייבו שונאיהם של ישראל כליה.

[ב] והיה נכון לבקר. כשם שעלה בלוחות הראשונות בהשכמה כך עלה בשניות בהשכמה.

[ג] ואיש לא יעלה עמך. כשם שהגביל ישראל בראשונה שנאמר: והגבלת וגו' (שמות יט יב), כך הגביל באחרונה.

[ה] ויקרא בשם ה'. הקדוש ברוך הוא קרא ללמד למשה רבנו דרך תחנה ובקשה, היאך יתפלל אל ה' בשלש עשרה מדות, שבשעה שישראל מזכירין אותם אינם חוזרים ריקם.

[ז] לא ינקה לשאינם שבים.

פוקד עון אבות על בנים. כשאוחזין מעשה אבותיהם בידיהם.

[ט] ויאמר אם נא מצאתי חן בעיניך. כיון שהודיעו דרך התפלה, מיד בקש שישכון כבוד ה' בישראל, וביקש משה רבנו שיודיעו דרכיו.

[י] ויאמר הנה אנכי כורת ברית. זו פתיחת פי הארץ. ויש אומרים זו הקרנת עור פניו.

[כז] ויאמר ה' אל משה כתב לך. אלו עשרת הדברות.

את להביא שאר המצות.

הדברים האלה. [זה ספר התורה כולה: כי על פי הדברים האלה]. אלו הוריות של תלמוד, שעיקר הברית נכרת על פירושי התורה, שנאמר ולמדה את בני ישראל שימה בפיהם (דברים

לא יט). שכל הדורש פסוק כצורתו בלא מדרש, ובלא שלש עשרה מדות שהתורה נדרשת בהן, עליו הכתוב אומר: והכסיל בחשך הולך (קהלת ב יד).

[כח] ויהי שם עם ה'. נתקדש כמלאכי השרת.
ארבעים יום וארבעים לילה, מראש חדש אלול עד יום הכפורים.
לחם לא אכל ומים לא שתה. מאחר שהוא נהנה מזיו השכינה מה צריך.

[כט] ויהי ברדת משה. מכאן אמרו חכמים: הנותן מתנה לחברו והוא דבר שהוא עתיד להיגלות, אינו צריך להודיעו, שהרי היום או מחר יודע לו, שנאמר ומשה לא ידע כי קרן עור פניו, ומפני מה בלוחות הראשונות לא קרן עור פניו?
לפי שהראשונות מכתב אלוהים היו שנאמר: כתובים באצבע אלוהים (שמות לא יח), אבל השניים כתבם משה מפי הגבורה, לכך הוקרן עור פניו, וכן אמר החכם: חכמת אדם תאיר פניו (קהלת ח א).

[ל] ויראו מגשת אליו. לפי שהקרן מן התורה, והתורה אש, שנאמר: מימינו אש דת למו (דברים לג ב), לפיכך יראו מגשת אליו.

[לג-לד] ויכל [משה] מדבר אתם ויתן על פניו מסוה. כמו צניף מפני האורה.
ויצא ודבר אל בני ישראל. לא היה נפנה אל עסק אחר, אלא היה עושה שליחותו בין ישראל לאביהם שבשמים.

פרשת ויקהל

פרק לה

[א] ויקהל משה.

זה שאמר הכתוב: מי כהחכם [ומי] יודע פשר דבר וגו' (קהלת ח' א'), אשריהם הצדיקים שיודעים לעשות פשרה בין ישראל לאביהם שבשמים, לפיכך אמר משה רבנו ע"ה: **ויקהל,** תבוא ועשו לי מקדש (שמות כ"ה ח'), ותכפר על מעשה העגל, שנאמר: בו קום עשה לנו אלוהים (שם לב א'), ותבוא קהלת משה רבנו, שנאמר: **ויקהל משה את כל עדת וגו'** ותכפר על קהלת אהרן, דכתיב: ויקהל העם על אהרן (שם שם), [ותבוא אמירת משה רבנו שנאמר: ויאמר אליהם משה, ויכפר על אמירת אהרן], שנאמר: ויאמרו אליו קום עשה לנו אלוהים (שם שם), תבוא אמירת זה הדבר (פסוק ד'), ותכפר על אמירת כי זה משה האיש (שם לב א'), תבוא אלה הדברים, ותכפר על אמירת אלה אלוהיך ישראל (שם שם ד'). תבוא נתינת הזהב

התנופה, ותכפר על נתינת זהב העגל, ועליו אמר דוד ע"ה: הטיבה ה' לטובים ולישרים בלבותם (תהלים קכ"ה ד'):

דבר אחר:

ויקהל משה. הוצרכה פרשה זו להיות בקהלה להקהילים ולהזהירם על השבת, כי יותר מן השבת אין חומרא לא מועדים ולא דבר אחר. וכן טורנוסרופוס שאל את ר' עקיבא: אמר ליה: מה היום מיומים?
אמר לו: מה גבר את בגוברין,
אמר לו: מה אמרית לך ומאי אמרית לי?
אמר ליה: אמרת לי מאי שנא יומא דשבתא מכל יומיא, ואנא אמרית לך מאי שנא טורנוסרופוס מכל גבריא,
אמר ליה: שרצה המלך לכבדיני,
א"ל: אף זו רצה המלך לכבדה,
אמר ליה: מנאן את מודע לי?
אמר ליה: הנה נהר סנבטיון יוכיח, שהוא מושך אבנים כל ימי השבוע ובשבת נח.

[ב] ששת ימים. כאן הוא אומר: ששת ימים תעשה מלאכה, ובמקום אחר אומר: ששת ימים תעבוד ועשית כל מלאכתך (שמות כ' ט'), כיצד יתקיימו שני המקראות?
כשישראל עושין רצונו של מקום ששת ימים תעשה מלאכה, נעשית על ידי אחרים, וכשאינן ישראל עושין רצונו של מקום, ששת ימים תעבוד ועשית כל מלאכתך שמלאכתך על ידי עצמך, ולא עוד אלא ועבדת את אויבך (דברים כ"ח מ"ח).

[ג] לא תבערו אש. הבערה בכלל הייתה ולמה יצאת?

ללמד מה הבערה מיוחדת שהיא אחת מל"ט אבות מלאכות וחייב עליה בפני עצמה, אף שאר ל"ט אבות מלאכות לחייב על כל אחת ואחת.

[ד] ויאמר משה וגו' זה הדבר אשר ציוה ה' לאמר. כי לא מדעתי ציוויתי אתכם.

[ה] קחו מאתכם. קחו זכות לעצמכם. קחו ברכה לאנשי ביתכם, וכן דוד ע"ה אמר: כי ממך הכל ומידך נתנו לך (דה"א כ"ט י"ד) ופירוש מאתכם מרצונכם.
יביאה את תרומת ה'. מכאן למדנו שמשעה שהתנדבו לכם אינו רשאי לשהותה, אלא יביאה אצל הגזבר.

[ו] וכל חכם לב. הקדים הקדוש ברוך הוא מ"ב מלאכות הללו. לבטל מ"ב קרבנות שהקריב

בלק בן צפור לקלל את ישראל, שהרי העלה פר ואיל במזבח ושבעה אלים עם שבעה פרים שלש פעמים הרי מ"ב. נתבטלו ע"י מועד, שנאמר בו: מ"ב [אתים], והוא שאמר בלעם מה טוב אוהליך יעקב משכנותיך ישראל, (במדבר כ"ד ה'), וכנגדם מ"ב מסעות שנסעו ישראל ממצרים ועד הירדן.

[כב] **ויבאו האנשים על הנשים.** מה בא ללמדנו?

כי אמרו ישראל במה יתכפר עוון פריקת נזמי נשותינו ובנינו ובנותינו אשר נתנו לעשות אלוהי זהב, וכיון שהקהילים משה, מיד באו האנשים על הנשים, והביאו חח ונזם לכפר על נפשותיהם: חח יכפר על מעשה ידם, ונזם יכפר על שמיעת אוזנם, וכומז הוא דפוס הרחם, ויכפר על מקורם, בשביל שלא נזהרו בדם נדה.

ומפני מה מנה הכתוב תכשיטי חוץ, כגון חח ונזם, עם תכשיטי פנימי שהוא כומז? אלא ללמדנו שכל המסתכל באצבע קטנה של אשה כאלו מסתכל במקום תורף.

[כה] **וכל אשה חכמת לב.** ללמדך שאין חכמה לאשה אלא בפלך, אבל בדבר אחר לא חס וחלילה שיש בהם דעת.

[כז] **והנשיאים הביאו את אבני השהם.**

יש אומרים: נשיאי ישראל,

יש אומרים: העננים, כמו שנאמר: מעלה נשיאים (תהלים קל"ה ז').

[ל] **ראו קרא ה' בשם בצלאל.** ולמה נקרא שמו בצלאל?

שהוא יושב בצל אל. ותחלה עשה הארון ואחר כך כל הכלים. ועשה שני ארונות, אחד שהיה יוצא למלחמה והיו בו שברי לוחות, ואחד שהיה עימהם במחנה והיה בו ספר תורה, שנאמר: וארון ברית ה' נוסע לפניהם (במדבר י' ל"ג), וארון הברית לא יצא לעולם למלחמה, אלא בימי חופני ופינחס, שנאמר: וישלח העם שילה (ויקחו) [וישאן] משם [את] ארון ברית ה' (ש"א ד' ד'), והיה בו לוחות שנים, וספר תורה מצדו, שנאמר: אין בארון רק שני לוחות (אבנים) [האבנים] (מ"א ח' ט'), ארון שעשה בצלאל כמין שלש תיבות, שתיים של זהב, ואמצעי של עץ, נתן של עץ לתוך של זהב, ושל זהב לתוך של עץ, וחיפה שפתו של זהב, וכפורת של זהב היה עליו מלמעלה, ושתי טבעות בצפוניו ושתיים בדרומו, שהיו נותנים בהם את הבדים, ולא היו זזים משם לעולם, שנאמר: לא יסורו ממנו (שמות כ"ה ט"ו). ובעונותינו היום הכל נגנז, והשם ברחמיו יזכנו בביאת גואלינו ובבנין בית מקדשינו, ונראה כל ענייני בית המקדש בעינינו אמן נצח.

פרשת פקודי

פרק לח

[כא] אלה פקודי המשכן משכן העדות. ולמה אמר משכן שני פעמים?

לפי שנתנבא משה רבנו ע"ה שיחרב בית ראשון ובית שני, ואמר אחריו העדות, להורות על בית שלישי שלא יחרב, ולא ינתץ לעולם. לפי שהוא בנין מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא, מה הוא קיים, אף בנינו קיים, אבל בית ראשון ובית שני שהוא בניין אדם, ולפי שהאדם אינו קיים, אף בנינו אינו קיים.

דבר אחר:

אלה פקודי המשכן. ללמדך שחביבים מעשה המשכן כמעשה שמים וארץ, כי שמים וארץ לא נבראו אלא בשביל אברהם אבינו, שנאמר: אלה תולדות השמים והארץ בהבראם, אל תקרי בהבראם אלא אברהם, כי (המלות) [האותיות] הפוכות.

מה תקנתו של עולם?

שנים עשר חדשים, ושנים עשר מזלות, וכנגדן שנים עשר שבטים, ועשינו לך משכן כנגד מעשה בראשית.

ביום הראשון בראת שמים, שנאמר: וימתחם כאהל לשבת, (ישעיה מ' כ"ב) וביום הראשון בראת ארץ, אף אנו עשינו לך ארון שיש בו שני לוחות האבן שהם כנגד בריאת השמים והארץ.

ביום השני בראת את הרקיע חולק בין מים למים, וכנגדה עשיתי לך פרכת, שהיא מבדלת בין קודש לחול, שנאמר: והבדילה הפרכת לכם (שמות כ"ו ל"ג).

ביום השלישי בראת את הים הגדול, שנאמר: יקוו המים מתחת השמים וגו' (בראשית א' ט'), וכנגדו עשינו לך כיוור, וים שעשה המלך שלמה. וגם ביום השלישי בראת מזונות. שנאמר: תדשא הארץ (שם שם י"א), ואף אנו עשינו לשמך שלחן ועליו לחם הפנים.

ביום הרביעי בראת מאורות ומזלות, שנאמר: ויעש אלוהים את שני המאורות וגו' (שם שם ט"ז), וכנגדן עשינו לך מנורה, שנאמר: ושבעה נרותיה עליה (זכריה ד' ב'), כנגד שבעה מזלות שהעולם מתנהג בהם, והם: **חמה, נוגה, כוכב, לבנה, שבתאי, צדק, מאדים.**

ביום החמישי בראת העופות, שנאמר: ישרצו המים שרץ נפש חיה (בראשית א' כ'), וכנגדם עשינו לך כרובים שיש להם כנפיים כעופות, שנאמר: והיו הכרובים פורשי כנפיים למעלה (שמות כ"ה כ').

ביום הששי בראת אדם, והתקנתו והכנסתו לגן עדן, וכנגדו עשינו והתקנו לפניך את אהרן כהן גדול, ונכנס לאוהל מועד, וגדולת אהרן יותר גדולה מגדולת אדם הראשון, שאדם

[הראשון] כיון שעבר עבירה, שהיא הגזרה שגזרת ואמרת שלא יאכל מן האילן והוא אכל, ונטרד מגן עדן, אבל אהרן כיון שבא לידי סרחון, נתרצה לו הקדוש ברוך הוא, ונכנס ושימש באוהל מועד, וכפר על בני ישראל, מיד השיב הקדוש ברוך הוא את כנסת ישראל, ואמר להם: הואיל ועשיתם לפני אהל מועד ומשכן וארון ולוחות האבן ושאר הכלים, כמו הפרכת ושלחן ולחם הפנים ומנורה וכרובים אני אברא לכם כיוצא בם.

כנגד המשכן והארון אף אני מחדש לכם שמים וארץ, שנאמר: כי הנני בורא שמים וגו' (ישעיה ס"ה י"ז),

וכנגד הפרכת שעשיתם לפני שהוא כנגד רקיע, הריני עתיד להאיר פניכם כעין הרקיע, שנאמר והמשכילים יזהירו כזוהר הרקיע (דניאל י"ב ג'),

וכנגד השולחן ולחם הפנים, הריני מברך את כל הפירות, שנאמר: ועץ השדה יתן פרויו (ויקרא כ"ד ד'),

וכנגד שעשיתם מנורה ונרותיה, הריני מביא לכם אור השכינה, שנאמר: והיה אור הלבנה כאור החמה וגו' (ישעיה ל" כ"ו),

וכנגד כרובים שעשיתם לפני והם כנגד העופות, הריני מכניס גליוותיכם, שנאמר: מי אלה כעב תעופנה וגו' (ישעיה ס' ח'),

וכנגד אהרן שתקנתם אותו למקדש, אף אני אתן לכם גדולה ככוהנים, שנאמר: ואתם כהני ה' תקראו וגו' (ישעיה ס"א ו'), לכך נאמר: **אלה פקודי המשכן משכן העדות** עדות היא לכל באי העולם, שאין סליחה אלא לישראל, שנתרצה הקדוש ברוך הוא לישראל, שנאמר: ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם (שמות כ"ה ח'), שכיון שעשו ישראל את העגל, היו סבורים אומות העולם שאין הקדוש ברוך הוא מתרצה עוד לישראל כיון שעשו המשכן והשרה שכינתו ביניהם ונהיה להם לעדות שנתרצה להם הקדוש ברוך הוא.

משל למטרונית שנשאת למלך כעס עליה ופירש הימנה, אמרו שכנותיה שוב אינו מתרצה לה, לאחר ימים נתרצה לה, ובא לפלטין שלה, והיה אוכל ושותה עמה, ולא היו שכנות מאמינות, עד שהיו מריחים ריח הקטורת, כן ישראל והשכינה.

אשר פקד על פי משה. כיון שנגמרה מלאכת המשכן אמר להם משה בואו ונעשה חשבון ביחד, מיד נתקבצו כל ישראל אצלו, אמר להם: **אלה פקודי המשכן**, וחשב מה שהוציא בכל דבר ודבר, ושכח מה שהוציא בעשיית הוויים, והיה תמה והכל תמהים עמו, עד שהשכינה עמדה על הוויים, כשהרים משה עיניו נזכר מה שהוציא בוויים, שנאמר: ואת האלף ושבע המאות וחמשה ושבעים עשה וויים לעמודים (פסוק כ"ח). אשרי ילוד אשה שככה לו.

[כד] **כל הזהב העשוי למלאכה**. בא ליתן חשבון לזהב ולכסף.

התנופה. זו הברכה.

פרק לט

[לג] ויביאו את המשכן. כיון שעשו ישראל את המשכן לא היו יודעין להקימו, אלא כל אחד ואחד הביא מלאכתו, זה אומר קרסיי, וזה אומר קרשיי, וזה אומר בריחיי, ושרתה רוח הקדש על משה רבנו והקימו.

[מג] ויברך אותם משה. ומה ברכה ברכם?

יהי רצון שתשכון שכינה במעשה ידיכם.

דבר אחר:

ויברך אותם משה. אמר להם: יהי רצון שלא תשלוט בכם עין רע ולא אויב במעשה ידיכם, שהרי המשכן נגנז במחילות המקדש.

פרק מ

[יז] ויהי בחדש הראשון. זה ניסן, שנאמר: ראשון הוא לכם (שמות י"ב ב'), שבו נתבשר אברהם אבינו ביצחק, ושוב יצאו ישראל ממצרים, ושוב נפקדו האמהות, וחודש שעתידין ישראל ליגאל בו, ואמרו רבותינו ז"ל: שבעת ימי המילואים היו קודם ראש חודש ניסן, שבעשרים ושנים באדר התחילו להקים המשכן, והיה משה רבנו ע"ה מעמידו בכל יום ומפרקו כל שבעה, ביום השמיני שהוא ראש חדש ניסן העמידו ולא פירקו. ותנא אותו היום נטל [עשרה] עטרות:

ראשון למעשה בראשית,

ראשון לחדשים,

ראשון לכהונה,

ראשון לעבודה,

ראשון לירידת אש מן השמים,

ראשון לשכון שכינה בישראל,

ראשון לברך את ישראל,

ראשון לאכילת קדשים,

ראשון לנשיאים,

ראשון לאסור הבמות,

וביום השמיני קרא למשה, וזה היה ראש חדש ניסן, ואותו היום היה שמחה יתירה לפני

המקום כיום שנבראו בו שמים וארץ, כתיב הכא: ויהי בחדש הראשון, וכתוב התם: ויהי ערב ויהי בוקר יום אחד (בראשית א' ה').

[יה] ויקם משה את המשכן. מכאן אמרו: שאין השכינה שורה אלא על חכם גיבור ועשיר.

[כ] ויקח ויתן. הזכיר בלוחות קיחה ונתינה, [כענין] שנאמר: כי לקח טוב נתתי לכם תורת אל תעזבו (משלי ד' ב').

[ל] וישם את הכיור בין אהל מועד ובין המזבח. מכאן אמרו: תיכף לנטילת ידיים ברכה.

[לה] ולא יכול משה לבוא אל אהל מועד. מפני השכינה, ולא יכול לבוא עד שקראו, שנאמר: ויקרא אל משה (ויקרא א' א'), על פי ה' יסעו (במדבר ט' י"ח), אם לא היה הענן עומד ומתמר לפניהם לא היו יכולים ליסע. כל ארבעים שנה שהיו ישראל במדבר לא היו צריכים לאור החמה ולא לאור הלבנה, אלא כל זמן שהיה רואין את הענן מאדים יודעים שהחמה שקעה מלבין יודעים שהחמה זרחה, וכן לעתיד לבוא לא יהיו צריכים לאור החמה ולא לאור הלבנה, שנאמר לא יהיה לך [עוד] השמש לאור יומם וגו' (ישעיה ס' י"ט), ואומר: ואני אהיה לה נאם ה' וגו' (זכריה ב' ט'). יתברך שם האלוהים שדבריו באש, ותורתו באש, ועמוד אש מנהיג את עמו ישראל, כן ברחמיו וחסדיו ינחלנו עלמות, ויביא גואלנו בקרוב ובעגלא אמן.